СКУЛЬПТУРА В АРХІТЕКТУРНОМУ ЛАНДШАФТІ КРОПИВНИЦЬКОГО (СЕР. XIX – 20-ТІ РР. XXI СТ.)

АЛЬБОМ

Кропивницький

2026

УДК 73.027 : 72.01](477.65-25)“18/192”(084)

Рекомендовано до друку вченою радою комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського» (протокол від 31.03.2026 № 2)

С 46 **Скульптура в архітектурному ландшафті Кропивницького (сер. XIX – 20-ті рр. XXI ст.)** : альбом / уклад. Жосан О.Е. (Серія: Міський архітектурний ландшафт). Кропивницький : КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2026. 400 с.

Рецензенти:

Микола ТУПЧІЄНКО, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету; лауреат обласної премії у галузі архітектури, геральдики та вексилології і декоративно-прикладного мистецтва імені Якова Паученка;

Жанна ФЕДІРКО, кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри теорії і методики середньої освіти комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського», вчитель історії та географії;

Тетяна КОЛЄЧКІНА, завідувач відділу краєзнавства обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д.І. Чижевського, лауреат обласної краєзнавчої премії імені Володимира Ястребова;

Андрій МЕСЮР, викладач кафедри живопису і композиції Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури.

Відповідальний за випуск – Віталій ДМИТРУК

Альбом є результатом багаторічного історико-краєзнавчого дослідження проблем становлення і розвитку архітектурного ландшафту нашого міста, зокрема – визначення ролі і місця скульптури в цьому процесі.

Науковцям, учителям і викладачам образотворчого мистецтва, історії України, студентам, працівникам закладів культури та широкому колу читачів, які цікавляться історією рідного краю.

© О.Е. Жосан, 2026
© КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2026

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА…… 4

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ АРХІТЕКТУРНОГО ЛАНДШАФТУ МІСТА…… 7

МОНУМЕНТАЛЬНА СКУЛЬПТУРА……..... 10

ПАМ’ЯТНИКИ (СТАТУЇ ТА СКУЛЬПТУРНІ КОМПОЗИЦІЇ)……... 10

ІНШІ СТАТУЇ ТА СКУЛЬПТУРНІ КОМПОЗИЦІЇ……... 71

ПАМ’ЯТНИКИ, СКУЛЬПТУРНІ КОМПОЗИЦІЇ, ПАМ’ЯТНІ ЗНАКИ, ПОВ’ЯЗАНІ З ПОДІЯМИ ІІ СВІТОВОЇ ВІЙНИ……..... 83

ЦИВІЛЬНА МЕМОРІАЛЬНА СКУЛЬПТУРА НА МІСЬКИХ ЦВИНТАРЯХ……..... 108

РЕЛЬЄФИ НА МЕМОРІАЛЬНИХ ДОШКАХ…… 114

МОНУМЕНТАЛЬНО-ДЕКОРАТИВНА СКУЛЬПТУРА, СКУЛЬПТУРНІ ІНСТАЛЯЦІЇ……. 139

СТАТУЇ……... 139

СКУЛЬПТУРНІ КОМПОЗИЦІЇ ТА ІНСТАЛЯЦІЇ…… 148

СКУЛЬПТУРНІ ЗОБРАЖЕННЯ ТВАРИН ТА СКУЛЬПТУРНІ КОМПОЗИЦІЇ З ТВАРИНАМИ……. 203

СКУЛЬПТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ АРХІТЕКТУРИ……... 245

ДОДАТКИ

СТАТУЇ, СКУЛЬПТУРНІ КОМПОЗИЦІЇ, РЕЛЬЄФИ НА МЕМОРІАЛЬНИХ ДОШКАХ…… 381

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК……... 392

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……. 397

ПЕРЕДМОВА

Міське середовище визначає структуру побуту сучасного містянина, формує особливий спосіб життя. Значною мірою на це впливає і ландшафт – частина земної поверхні з певним сполученням рельєфу, клімату, ґрунтів, рослинного і тваринного світу [50]. Однак міський ландшафт у сучасній історіографії не завжди береться до уваги істориками й етнографами. Натомість дослідження соціологів підтверджують, що людина вибудовує своє перебування в місті, прив'язуючись до певних ділянок міської території або певних елементів планувальної структури. Отже, антропологія міста передбачає детальне вивчення предметно-просторового середовища через призму його сприйняття самими мешканцями [4, с. 10]. Зважаючи на те, що в міському ландшафті важливу роль відіграє архітектура, у дослідженні використовується термін «міський архітектурний ландшафт». Скульптура, пов'язана з ним, – це не просто каміння, метал або бетон, а мова, якою митець розмовляє із містянами.

Альбом є результатом багаторічного історико-краєзнавчого дослідження проблем становлення і розвитку архітектурного ландшафту нашого міста та продовженням серії видань «Міський архітектурний ландшафт», до якої входять альбом-атлас «Фонтани Єлисаветграда – Кіровограда – Кропивницького» (2018) та історичний нарис «Вулиці Єлисаветграда – Зінов'євська – Кірово – Кіровограда в першій половині XX століття» (2019). Деякі матеріали зазначених видань увійшли і в цей альбом.

Зміст альбому структуровано відповідно до сучасних підходів до класифікації скульптури як виду образотворчого мистецтва та за тематично-хронологічним принципом: від найдавніших пам'яток (скіфські баби) до сучасних інсталяцій. Зміст спрямований на збереження історичної пам'яті та формування ідентичності мешканців міста.

Сьогодні скульптуру (лат. *sculptura, від sculpo* – ліпити, висікати) визначають як «вид образотворчого мистецтва, твори якого мають об'ємну, тривимірну форму й виконані з твердих або пластичних матеріалів. Твори скульптури – це статуї, бюсти, рельєфи, які мають *станкове* (самостійне), *монументальне* (частина архітектурного простору або будівлі), *декоративне* (прикраса міського чи садово-паркового ансамблю, будівлі, інтер'єру) і *меморіальне* (надгробна скульптура) значення. Розрізняють *круглу скульптуру*, тобто таку, що допускає огляд з усіх боків, і *скульптуру площинну* (горельєф, барельєф, контррельєф, койланогліф).

У творах скульптури найчастіше зображують людей, інколи – тварин, в окремих випадках – пейзаж або натюрморт. Розрізняють твори скульптури, виконані *висіканням* (з каменю, дерева, льоду тощо), *ліпленням* (з глини, пластиліну, воску) та *відливанням* (з бронзи, срібла, золота, бетону тощо). Твори скульптури, виконані ліпленням, можуть слугувати основою для тиражування (у бронзі, гіпсі, бетоні). Твори скульптури можуть мати масове поширення у вигляді дрібної пластики з обпаленої глини, бронзи, золота, пластмаси тощо» [62].

Із усіх видів скульптури лише два (монументальна та монументально-декоративна) безпосередньо пов'язані з архітектурою.

Монументальна скульптура (від лат. *monumentalis* і від лат. *monumentum* – спогади; пам'ятник) – скульптура, «спрямована на певний архітектурний простір або природне середовище й адресована великій кількості глядачів, розташована насамперед у громадських місцях. Монументальна скульптура, як правило, велика за розмірами й виражає значні ідеї. Це пам'ятники героям, які здійснили подвиг в ім'я людства; монументи; культові зображення; меморіальні споруди тощо. Зазвичай монументальній скульптурі властива масштабність та величність форм, довговічність матеріалу та піднесеність образного ладу. Функції монументальної скульптури – ідейна та архітектурно-художня [62].

Пам'ятник – архітектурна або скульптурна споруда в пам'ять чи на честь кого-, чого-небудь [50]. Зміст пам'ятника повинен сприйматися з першого погляду та підсилюватися під час руху біля пам'ятника або навколо нього, тобто з декількох позицій. Необхідно композиційно вирішити позу, жест фігури, її рух так, щоб зробити зміст зрозумілим. Для монументального пам'ятника скульптор повинен уміти правильно поставити фігуру, зробити силует виразним і красивим з усіх боків. Крім того, він має бути відповідним і пропорційним, являти собою цілісний твір мистецтва, адже разом з ідейним змістом пам'ятник виконує й архітектурно-художні функції [62].

В ідейно-художньому задумі будь-якого пам'ятника важливу роль відведено п'єдесталу, що має відповідати архітектурному оточенню, характеру, стилю й масштабу скульптури загалом. Часто його грані оформлюються рельєфами, які більш глибоко висвітлюють історичне значення події або діяльності героя. Пам'ятник є класичним прикладом *синтезу мистецтв*, де архітектура та скульптура взаємодіють для створення єдиного художнього образу. У цьому дуеті кожен вид мистецтва виконує

свою роль, підсилюючи загальний зміст. Без архітектури скульптура може бути випадковою «іграшкою» в просторі. Без скульптури архітектурна форма пам'ятника часто залишається німою. Тільки їхнє поєднання створює *монументальність* – здатність твору мистецтва нести глибокий суспільний зміст крізь віки. Пам'ятник може бути смисловим і композиційним центром міста або його значної частини [30].

В альбомі зміст розділу «Пам'ятники» розроблено на основі Переліку пам'ятників та пам'ятних знаків та Списку пам'яток археології, історії та монументального мистецтва, опублікованих на вебсайті Кропивницької міської ради [38] з деякими доповненнями.

Особливим видом монументальної скульптури є скульптура меморіальна.

Меморіальна скульптура – це вид скульптури, який слугує для вшанування пам'яті окремих осіб, подій чи колективного досвіду. Вона слугує постійним, матеріальним нагадуванням про життя, досягнення або цінності тих, кого вшановують, і може мати як світський, так і релігійний зміст. Основна мета меморіальної скульптури – зберегти пам'ять про померлих людей і закарбувати емоції та цінності живих. Вона може використовуватися як: місце скорботи та роздумів (створює простір для спогадів і емоційного зв'язку з померлими); засіб навчання (допомагає наступним поколінням дізнатися про важливі історичні події чи видатних особистостей); засіб виховання та символ ідентичності (може зміцнювати почуття спільності та єдності, уособлюючи спільну спадщину) [64]. Скульптури часто містять символи, що відображають особистість, захоплення або переконання людини (наприклад, ангелів, хрести, дерева чи інші значущі образи). Меморіальні скульптури можуть бути виготовлені з різних міцних матеріалів, зокрема, це: природний камінь (граніт, мармур, пісковик тощо); метали (бронза, латунь, сталь; інші матеріали (гіпс, полімери, штучний камінь). Вони представлені в різних формах, від простих надгробних плит до складних публічних пам'ятників: надгробки та пам'ятники (встановлюються на місцях поховань, часто індивідуалізовані); меморіальні комплекси (великі споруди, присвячені групі людей або подіям); статуї (реалістичні або абстрактні зображення людей чи тварин); кенотафи («порожні гробниці», що слугують символічним місцем вшанування) [12; 65].

Монументально-декоративна скульптура – скульптура, «завданням якої є конкретизація архітектурного образу, доповнення його новими виразними формами й відтінками. Вона велика за розмірами, закріплена в певному місці, її завдання – прикрашати.

Монументально-декоративна скульптура тісно пов'язана з архітектурою, тому вона включає всі види скульптурного оздоблення будівель як зсередини, так і зовні: статуї та групи на фасадах будівель, у нішах або перед порталом – атланти, каріатиди, фризи, фронтони, рельєфи.

До монументально-декоративної скульптури належить також садово-паркова скульптура: статуї, бюсти, фонтани, декоративні вази. Монументально-декоративна скульптура вирішує ідейно-образні завдання, доповнює й роз'яснює ідею та призначення споруди й водночас підсилює звучання архітектурних форм» [62].

В альбомі окреслено вплив ідеологічних чинників на розвиток скульптури у XX столітті. Показано, що в умовах тоталітарних режимів художня практика зазнавала регламентації, що позначалося як на тематиці, так і на художньо-образних рішеннях творів монументальної, монументально-декоративної та паркової скульптури. Введення терміна «монументальна пропаганда» допомагає здобувачам освіти зрозуміти, що скульптура в тоталітарні часи була не лише мистецтвом, а насамперед засобом масового навіювання ідеології.

Зважаючи на те, що цей альбом присвячено скульптурі в *архітектурному ландшафті* міста, у ньому відсутні матеріали інтер'єру приміщень міських споруд, які можуть увійти до окремого дослідження.

Інвайронмент – вид образотворчого мистецтва, який займає проміжне положення між скульптурою та архітектурою малих форм; аранжування навколишнього простору за допомогою алогічного сполучення штучних і природних елементів. Різновидом інвайронменту є інсталяція [50].

Інсталяція (англ. installation – установка, to install – встановлювати, розміщувати, монтувати) – просторова композиція, побудована чи зібрана (змонтована) з найрізноманітніших матеріалів і форм, як створених художником, так і взятих у готовому вигляді (предметів домашнього побуту, промислових приладів чи конструкцій, одягу, іграшок, природних об'єктів, фрагментів текстової і візуальної інформації тощо) [8]; твір, створений із різних виробів, природних і штучних матеріалів, текстів і візуальної інформації; перетворення навколишнього середовища; зміна контекстів [50]. Зважаючи на це, можемо визначити поняття *архітектурної інсталяції* як тривимірної просторової композицій у міському середовищі з використанням природних об'єктів, малих архітектурних форм, будівельних матеріалів, промислових приладів чи конструкцій тощо, аби змінити сприйняття простору

та взаємодію людей, часто поєднуючи різні види образотворчого мистецтва та інженерні рішення. Це може бути як невеличкий об’єкт, так і масштабне мистецьке втручання, що трансформує вулицю.

* * *

Потрібно зауважити, що у тексті та підписах до світлин назви вулиць (провулків, парків, скверів тощо) подаються у більшості випадків такими, якими вони були на момент створення об’єкта. Іноді зазначаються також інші назви: проміжні та сучасні.

Змістове наповнення альбому відповідає вимогам Державного стандарту базової середньої освіти в межах реалізації обов’язкових результатів навчання з освітніх галузей: *мистецька галузь* (висвітлює генезис об’єктів монументальної, монументально-декоративної скульптури в архітектурному просторі міста, сприяє формуванню художньо-образного мислення здобувачів освіти); *громадянська та історична галузь* (дає змогу локалізувати події минулого в конкретному архітектурному ландшафті Кропивницького, пов'язуючи загальноісторичні процеси з місцевими пам’ятками).

Зміст видання (світлини та текстові матеріали) відповідає чинному законодавству, зокрема Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (ст. 4. п. 3) [17], Закону України «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» (ст. 6, пп. 7, 9) [16], Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» (ст. 5, п. 3) [18]. Матеріали про демонтовані пам'ятники подані як історична ретроспектива без ознак пропаганди.

Видання за своєю структурою, цільовим призначенням та характером викладу інформації повністю відповідає вимогам ДСТУ 3017:2015 до такого виду видань, як *альбом*. Воно поєднує візуальний ряд (світлини з архівів та приватних колекцій) із пояснювальними текстами, що розкривають історію та художню цінність об'єктів. Видання сприяє розвитку ключових компетентностей, зазначених у концепції «Нова українська школа» та Державному стандарті базової середньої освіти, а саме: *культурної компетентності* (через аналіз скульптури як виду мистецтва та синтезу з архітектурою, розуміння місцевої ідентичності через візуальне мистецтво); *громадянської компетентності* (через висвітлення історії рідного краю та розуміння процесів деколонізації; виховання шанобливого ставлення до пам’яток культури та усвідомлення необхідності їх збереження); *екологічної компетентності* (розгляд скульптури як частини архітектурного ландшафту, що формує гармонійне міське середовище).

В альбомі використані світлини та/або текстові матеріали з фондів Державного архіву Кіровоградської області, відомчих архівів, Центральноукраїнського обласного краєзнавчого музею, Обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д.І. Чижевського, із публікацій і архівів Юрія Тютюшкіна, Володимира Боська, Ольги Бондарь, Галини Войної, Олега Гайдайчука, Лариси Гайди, Анжели Гельбак, Ігоря Демчука, Юрія Євстратьєва, Жанни Федірко, Олександра Козловського, Тетяни Колечкіної, Раїси Ковальової, Василя Левицького, Ольги Лесенко, Євгена Марківа, Сергія Марущака, Ірини Марченко, Сергія Мілютіна, Юрія Настоящого, Володимира Неділька, Валерія Онішка, Віктора Петракова, Володимира Поліщука, Сергія Полуляха, Віталія Постолатія, Ірини Романько, Валентини Самонової, Ігоря Світецького, Миколи Тупчієнка, Андрія Семеза, Геннадія Сирчіна, Віктора Стеценка, Євгенія Ткачука, Людмили Френчко, Сергія Хмари, Михайла Царьова, Бориса Чижова, Наталії Шестакової, групи «Краєзнавство: Центральний регіон» у мережі «Facebook», місцевих газет та інтернет-видань, а також із публікацій та особистого архіву укладача.

Видання розраховане на науковців, науково-педагогічних працівників, учителів, студентів, працівників закладів культури. Матеріали альбому можуть бути використані викладачами академічних дисциплін закладів вищої освіти за спеціальностями «Образотворче мистецтво та реставрація», «Історія та археологія»; вчителями закладів загальної середньої освіти, що викладають предмети освітніх галузей «Мистецька», «Громадянська та історична»; викладачами мистецьких дисциплін закладів фахової передвищої та професійної освіти; науковцями та іншими працівниками закладів культури.

Дякую всім, хто допомагав мені у пошуку та аналізі матеріалів (фотографічних і текстових), уточненні фактів і подій. Особливо маю подякувати Юрію Тютюшкіну, Юрію Євстратьєву, Андрію Месюру, Василю Даценку, Віталію Недільку, Ігорю Світецькому, Тетяні Колєчкіній, Світлані Ушаковій, Андрію Семезу, Вікторії Кондратовій, Анатолію Турчаку, Ірині Марченко.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ АРХІТЕКТУРНОГО ЛАНДШАФТУ МІСТА

У другій половині XIX – на початку XX ст. центр Єлисаветграда забудовувався капітальними житловими будинками і громадськими будівлями. Якщо в останній чверті XIX ст. переважає цегляний варіант ренесансу, а також романтичні напрями – неоготика, неоруський, мавританський стилі, то у 1900-х роках панівним стилем стає модерн, а в 1910-х роках – неокласика. У 1902 році Велика Енциклопедія повідомляє про Єлисаветград: «У даний час – це одне із найкращих і упорядкованих російських міст, яке не поступається багатьом губернським» [59]. Місто в кінці XIX – на початку XX ст. активно забудовується, але тут не відбуваються зміни містобудівного масштабу. Як у середині XIX ст., у кінці XIX і початку XX ст. у Єлисаветграді переважно будуються одно-, двоповерхові об'єкти (до 3-х поверхів на головних вулицях), різниця лише в тому, що в середині XIX ст. такі будівлі споруджувалися рідко. Цей масштаб, який найбільшою мірою відповідає параметрам нашого міста, його планувальної, об'ємно-просторової структури, традицій побуту, зберігся в його центральній частині до наших днів.

Переважна більшість об'єктів, як зазначає Тетяна Пенязь, будувалась у центральній частині історичного центру міста з формуванням його адміністративного, рекреаційного, промислового та торговельно-фінансового осередків. Серед громадських будівель були: адміністративні, фінансові, торговельні, культурні, навчальні, лікувальні заклади, готелі та сакральні споруди. Серед житлових – будинки для постійного мешкання: особняки, садибні та прибуткові будинки; будинки тимчасового мешкання: заїжджі двори, готелі. «За характером розміщення у системі міської забудови (топологічна характеристика) житлові та громадські будівлі умовно класифіковані на: будівлі, розташовані фронтально по лінії забудови вулиці; будівлі, розташовані на перехресті вулиць; будівлі, розташовані в глибині земельної ділянки. За планувальними характеристиками визначені типові конфігурації планів з їх ускладненням у бік двору: плани, наближені до прямокутної форми; Г- та Т-подібні плани; П- та Ш-подібні плани; плани складної форми. За способом групування приміщень та організації зв'язків між ними у громадських будівлях застосовувались коридорні, анфіладні, зальні, чарункові та змішані схеми. Житлові будинки переважно мали коридорну, анфіладну та змішану схеми планувальної структури… Структурна будова фасадів будівель не була пов'язана з їхньою планувальною структурою і характерна зосередженням засобів композиційної виразності на вирішенні вуличної фасадної площини з акцентуванням вхідних частин брамами і ґанками, а верхів стін – парапетами, аттиками, щипцями, банями і баштами. Кутові будівлі акцентувались зрізаними кутами з еркерами та балконами» [37, с. 3-4].

Житлові будинки, що формували дворові простори, мали спрощені вирішення фасадів. Серед типів композиційних схем побудови головних фасадів будівель були: симетрична центральноосьова; симетрична двохосьова; симетрична трьохосьова; дисиметрична та асиметрична композиції фасаду. Відчувається вплив стильового спрямування і функціонального призначення будівель на пріоритетність композиційного вирішення фасадів. Комплексний аналіз елементів архітектурної пластики фасадів пам'яток архітектури періоду кінця XIX – початку XX ст. виявив закономірності поєднання форм різних видів структурних елементів фасадів з типологією архітектурних деталей на основі їх функціонально-конструктивних і художньо-тектонічних характеристик: структурних, орнаментальних і тематичних [37, с. 4].

До початку XX ст. значення культових будівель як візуальних і смислових орієнтирів-домінант зменшується у зв'язку з розширенням території Єлисаветграда та деяким зростанням поверховості забудови. Новими домінантами, що з'явилися у кінці XIX – на початку XX ст., стали вежа ратуші, кірха, костел, дерев'яна церква на Ковалівському цвинтарі, церква на території Старої Кущівки та водонапірна вежа на вул. Пашутінській. Домінанти, розташовані на відстані 400–700 м одна від одної, створювали навколо себе своєрідні «поля» сприйняття. Менші поля (II рівень сприйняття) створювали акцентні об'єкти, а III рівнем була фонова забудова. Фонову забудову можна поділити на капітальну і некапітальну (в основному, традиційну), яка, зазвичай, має цінність як поєднання традиційних об'єктів, які формують мальовничі фронти [8; 19].

В ядрі центрального району переважає фонова капітальна забудова, на периферії центру, навпаки, некапітальна традиційна. Якщо до середини XIX ст. в основному було два рівні сприйняття забудови міста – домінанти і фон, то до кінця XIX ст. на перше місце за значенням виходять об'єкти II рівня – акценти. Розташовувалися акцентні об'єкти зазвичай на кутах кварталів або в їх середині і виділялися серед фонової забудови більшим масштабом, більш високим рівнем акцентування (башточки, куполи, кутові еркери). Більшість акцентних об'єктів становили численні банки, готелі, театри, будинки аристократії. Велику архітектурно-художню цінність мають добре збережені малі архітектурні форми кінця XIX – початку XX ст. – козирки, ворота, огорожі, дорожні та тротуарні

покриття. Вони можуть служити своєрідними еталонами для міст, де такі елементи міського середовища вже втрачені [19].

Важливим джерелом вивчення архітектурного ландшафту міста є план Єлисаветграда, складений міським землеміром П. Рябковим у 1913 році. Планувальна структура міста, показана на плані, збереглася до нашого часу. Цікавим, на думку Оксани Кецко, видається функціональне насичення центральної частини міста. Основна адміністративна функція концентрувалася в районі вулиці Великої Перспективної (міська дума, міський громадський банк, міська поліцейська управа, відділення державного банку тощо) та на сусідніх з нею вулицях: Гоголя і Успенська (поштово-телеграфна контора, міщанська управа), Пашутінська (1-я поліцейська частина, розшукове відділення, повітове поліцейське управління, біржа), Велика Пермська (окружний суд). Місце концентрації культурного життя, на її думку, – Театральна площа (зимовий і літній театри, Офіцерське зібрання), вул. Дворцова (театри «Казка», «Ілюзія», «Зірка», Громадське зібрання, Дворянське зібрання, товариство «Опора» та бібліотека). Навчальні заклади переважно були зосереджені в районі вулиці Петрівської (жіноча гімназія, чоловіча гімназія, дві жіночі приватні гімназії, кавалерійське училище, земське реальне училище, ремісничо-грамотне училище. Готелі також розташовувалися в міському ядрі: «Гранд-Готель», готель Коваленко, «Північний» (на вулиці Дворцовій), «Росія», «Петербурзький», «Європейський», «Пасаж» (на вулиці Великій Перспективній). На Бобринецькому шосе розмістилися дачі поміщиків, підприємців і чиновників: Емануеля, Гінзбурга, Зерцалова, Заславського та ін. Міський сад служив головним місцем відпочинку містян [19].

У Зінов'євську у 1925 році, як стверджує С. Шевченко (у 1926 році – за версією О. Кецко), на колишньому плацу встановлено пам'ятник В. Леніну, а Дворцовий бульвар було перейменовано на бульвар імені Леніна. Зінов'євськ був доволі «зеленим», його бульвари, сквери та парки займали площу в 90 га – бульварів було 10, скверів – два, а також чотири парки та один міський сад. Бульвари були засновані в дорадянській період, але наприкінці 1920-х років отримали досить гучні назви: «Червоної гвардії» (колишній Міський бульвар на розі вулиць Маркса та Леніна), ім. Воровського та Театральний (біля театру ім. Шевченка – сучасний театр ім. М. Кропивницького), ім. Будьонного та ім. Леніна (біля кавалерійської школи), ім. Шевченка (вул. Шевченка), сквер «Пахар» (біля Ковалівського мосту). У 1936 році на місці бульвару перед колишньою міською думою була утворена головна площа міста з пам'ятником Кірову в центрі та двома скверами по боках. У передвоєнні роки в районі Новомиколаївки був споруджений житловий комплекс три-, чотириповерхових будівель авіамістечка [19; 59].

Основні напрями розвитку архітектурного ландшафту міста в кінці XIX – першій половині XX століття в цілому збігалися з тенденціями розвитку інших міст України. Німецька окупація та дії партійних і радянських органів напередодні й після окупації завдали місту великих матеріальних збитків. Було зруйновано кілька десятків фабрик і заводів, громадських та житлових будівель. Однак слід зазначити, що руйнувань у місті було значно менше, ніж в інших великих містах. Усе ж втрата будівель Дворянського зібрання, готелю «Петербурзький», понад десяти інших будівель XVIII – XIX століть у центрі міста, трамвайного господарства та низки інших об'єктів непоправна [19].

Після війни місто швидко відновлюється. «Вже на початку 1950-х років, – пише О. Кецко, – були відремонтовані всі пошкоджені будівлі, ліквідовані руїни. Почалося будівництво двоповерхових будівель у районах вул. Луначарського і Миру. Окремі малоповерхові житлові й громадські будівлі споруджувалися на всій території міста. У кінці 1940-х – на початку 1950-х років споруджуються три-, чотири-, п'ятиповерхові будинки на вул. К. Маркса. Їх архітектура, вирішена у формах стилю радянської класики, відображає пафос перемоги над нацизмом і мирне творче будівництво. Особливо цікавими є житлові будівлі на розі вулиць К. Маркса і Т. Шевченка. Звісно, вони були оздоблені скульптурними елементами з комуністичною символікою.

Протягом 1951–1971 років населення міста подвоїлося. За цей час було введено в дію близько 1 млн. кв. м. житлової площі. Харківський інститут «Укрміськбудпроект» у ці роки розробляє генеральний план міста з урахуванням розміщення на нових територіях південного заходу житлових багатоповерхових районів. «Перший такий район «Черемушки», вирішений за принципом вільного планування, мав недостатню архітектурну виразність через рівноповерховість забудови і деяку механічність у розміщенні будівель. Цікавіше вирішені нові мікрорайони на вулиці Волкова (Героїв-рятувальників). Тут вперше застосована змішана п'яти- і дев'ятиповерхова забудова, упроваджене мозаїчне оздоблення поверхні панелей в автоклавах.

Із середини 1950-х до кінця 1960-х років у місті здійснюється будівництво низки важливих промислових, адміністративних, навчальних та культурно-побутових об'єктів. У 1954–1959 роках у формах радянської класики зведено будівлю обкому комуністичної партії України на вулиці К. Маркса на місці центрального скверу (до кінця 1940-х років там розташовувався Успенський

собор), ритмічно поставлені коринфські колони портика входу, обробленого темною штукатуркою, вдало контрастували зі світлою, облицьованою інкерманським каменем стіною. У ці ж роки побудовано будівлю залізничного вокзалу. У формах радянської класики виконані також фасади магазину «Дитячий світ» («Будинок взуття»), будівля дитячої бібліотеки ім. Гайдара (Шевченка), будівля вищої партійної школи, філармонії.

На початку 1960-х років почалося будівництво у формах післявоєнного функціоналізму. Цікаво вирішено триповерхове кафе «Юність» («Відпочинок») на розі вулиць К. Маркса і В. Леніна на місці скверу. Водночас, на думку деяких архітекторів, слід вважати невдалими спроби застосувати деякі елементи функціоналістичної архітектури в будівлях облвиконкому, машинобудівного інституту, кінотеатру «Мир», будівлі магазину ЦУМ «Кіровоград», для оздоблення яких використана керамічна плитка. Зі споруд 1970-х років слід відзначити будівлю готелю «Київ», збудовану на місці торговельного комплексу «Пасаж», аеропорту, будівлю Будинку політпросвіти навпроти краєзнавчого музею, спортивної школи на вул. Я. Томпа, універмагу «УТО» на вул. К. Маркса. Вдало вирішувалися питання озеленення міста. У післявоєнний період розбиті нові парки: дендропарк, парк ім. Пушкіна, парк ім. Космонавтів, упорядковувалися старі парки і сквери» [19].

У процесі розроблення планів нового містобудівного розвитку міста у середині XX – на початку XXI століття архітектори намагалися враховувати велику архітектурно-художню цінність забудови центральних районів міста, шукали альтернативне рішення завдань розвитку міста та збереження архітектурних, культурних цінностей, їх підтримки новими об’єктами, генетичного зв’язку з історично сформованим середовищем. Однак варто зазначити, що ці спроби далеко не завжди були успішними. Наприклад, є невдалим рішення щодо створення великого простору в районі перетину вул. К. Маркса і р. Інгул, для чого знадобилося зруйнувати будинок Заславського, оскільки воно спричинило дисонуючий контраст з інтимними інтер’єрними просторами вулиць центру міста, розчленувавши його історично сформовані частини Поділ, Пермське і Биково, які з’єднувалися між собою саме в цьому місці [19].

У кінці XX – на початку XXI ст. у місті з’явилося кілька десятків будівель (житлових, промислових, адміністративних, культурних). Архітектори намагалися врахувати особливості архітектурного ландшафту центральної частини міста і більшість нових будівель не мають великої поверховості, переважно це – дво-, три- чотириповерхові будівлі, у яких можна побачити елементи стилістики та декору поч. XX ст., але, на жаль, зустрічаються і такі, що зовсім не вписуються в історичний архітектурний ландшафт.

Стосовно скульптури потрібно зазначити, що з кінця XIX – початку XX століття, часу активних трансформацій у мистецтві та архітектурі, урбаністичні процеси впливають на зміну функцій і пластичної мови скульптури: від декоративного елемента приватного середовища вона поступово інтегрується у публічний простір міста, набуваючи узагальнених форм, співзвучних новій архітектурі. У місті, починаючи з сер. 1930-х рр., відкривається багато об’єктів, що містять твори скульптури. Це стосується і монументальної скульптури, і монументально-декоративної, зокрема і садово-паркової.

Пік у встановленні об’єктів скульптури в місті припадає на кін. 1940-х – сер. 1960-х рр. Це – пам’ятники Леніну, Сталіну, Хмельницькому, Шевченку, воїнам радянської армії; статуї та скульптурні композиції з робітниками та колгоспницями; комсомольцями та піонерами; будівниками комунізму, борцями проти колоніалізму. У скульптурних елементах будівель, що споруджувалися, використовувалася комуністична символіка. Але потрібно зауважити, що в цей період з’являється багато скульптур нейтральних за змістом, не пов’язаних із ідеологією. Це, наприклад, статуї спортсменів і спортсменок, скульптурні композиції жінок із дітьми, юнаків і дівчат, а також кілька скульптурних композицій із тваринами.

У кін. 1960-х – сер. 1980-х рр. понад 80% статуй і скульптурних композицій, як ідеологічно забарвлених, так і нейтральних, було з різних причин демонтовано. Нові скульптурні об’єкти відкривалися значно рідше і переважно до дат, пов’язаних із подіями II світової війни.

У сер. 1990-х рр. з’явилися нові змістові аспекти створення скульптур, серед яких на перші місця виходять не ідеологічні теми, а ті, що пов’язані з розвитком вітчизняної науки і культури, а також релігійні. Такі тенденції можна спостерігати і сьогодні.

Отже, скульптура відігравала і відіграє сьогодні величезну роль у духовному та естетичному збагаченні міського середовища. У наш час скульптура міського ландшафту формується в умовах свободи самовираження, орієнтована на пошук та новаторство, але так було не завжди. У періоди існування тоталітарних режимів, як уже зазначалося, скульптура значною мірою відображала ідеологічні засади цих режимів і діяльність скульпторів була обмежена певними, інколи досить суворими нормами. Вулична скульптура сьогодні – це не лише пам’ятники видатним діячам, а й динамічне середовище з інтерактивними артоб’єктами, мініатюрами та концептуальними інсталяціями.

МОНУМЕНТАЛЬНА СКУЛЬПТУРА
ПАМ’ЯТНИКИ (СТАТУЇ ТА СКУЛЬПТУРНІ КОМПОЗИЦІЇ)

ПАМ’ЯТНИКИ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ТА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Вперше твори скульптури скіфської доби з’явилися в нашому місті у 1890-х рр. як експонати музею, заснованого видатним істориком, археологом та етнографом Володимиром Ястребовим при Єлисаветградському земському реальному училищі [23].

Статуя з с. Станишиного Олександрійського повіту біля приміщення колишнього Земського реального училища, дата світлини невідома.

Сучасний вигляд місця, де стояла статуя (приміщення Інженерного коледжу Центрально-українського національного технічного університету) [23].

Рисунок статуї з с. Станишиного з публікації В. Ястребова (1889) [23].

Сьогодні скіфська скульптура представлена у нашому місті пам’ятниками VI–IV ст. до н.е. Вони розташовані у сквері біля обласного краєзнавчого музею, а один – на подвір’ї музею. Такі статуї (археологи їх називають антропоморфними стелами) переважно стояли на курганах. Три з шести статуй спочатку експонували у музеї при Єлисаветградському реальному училищі (сер. 1880-х – поч. 1920-х рр.) [55; 63].

Антропоморфні стели стали важливою частиною поховальної культури. Їх не ставили на звичайних курганах. Вони з’являлися там, де ховали царів, вождів або представників військової аристократії, тому сама присутність такої кількості стел в одному регіоні може свідчити, що саме тут був один із великих центрів ранньої Скіфії [53].

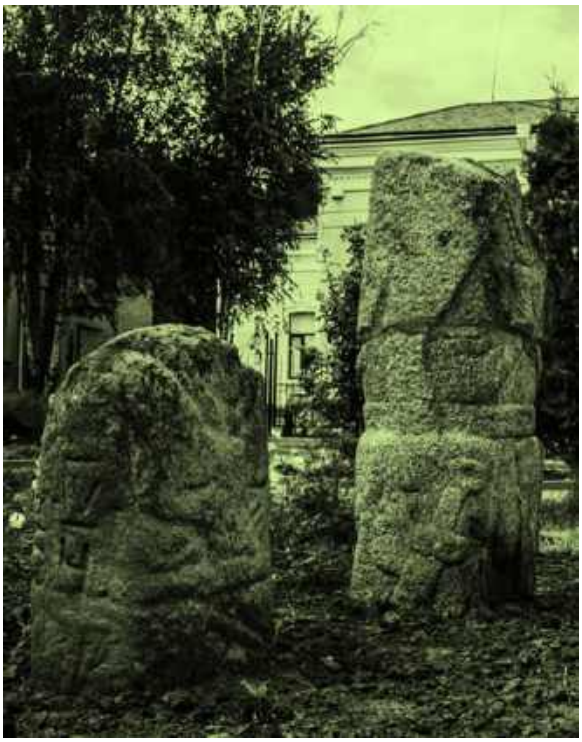

Фрагменти інших пам’ятників, що збереглися. Фото 2020 р.

Усі ці стели знаходили або під час розкопок скіфських курганів, або поруч із ними. Вони позначали місця поховання представників військової еліти, але були не просто «надгробками». Одна з версій, якої нині дотримуються багато археологів, пов'язана з уявленням про царя як посередника між людьми і богами. Скіфський володар був не лише політичним керівником, а й верховним жерцем. Коли він помирав, цей зв'язок нібито переривався. Саме тому на кургані з'являлася кам'яна постать – образ царя, який мав залишитися посередником уже після смерті.

Це пояснює, чому стели мають спільну стилістику, але водночас усі різні. Вони не є однаковими копіями якогось божества. Їх виготовляли індивідуально – для конкретного поховання і конкретного ритуалу. На кожній стелі є деталі, які повторюються і мають чіткий зміст. Найперше – це бойовий пояс. Він обов'язково ділить фігуру навпіл і є головним символом влади. Це не просто елемент одягу, на якому трималися меч чи інші речі. Пояс ніби розділяє стелу на дві частини – верхній, земний світ і нижній, підземний. До пояса майже завжди прикріплений меч. Це важлива ознака воїна високого рангу. У звичайних похованнях мечі трапляються нечасто, бо це дорога зброя. На стелах же він є обов'язковим атрибутом.

Ще одна важлива деталь – горит, тобто футляр для лука і стріл. Його зазвичай можна побачити з лівого боку. Це теж ознака воїнської знаті.

На шиї або на грудях багатьох стел є гривна – металева прикраса у вигляді обруча. У скіфському світі вона теж означала високий статус і була знаком влади. ще на одну деталь, яку сьогодні не всі помічають або трактують поверхово: нижче пояса на кожній стелі позначений фал. Це не просто маркер чоловічої статі. У скіфському контексті це символ предка, родоначальника, патріарха – предка, через якого продовжується рід і передається влада. Крім того, деякі фігури тримають у руці ритуальну посудину – ритон. Це теж не побутова річ, а знак високого статусу.

Інколи ці стели називають бабами. Слово «баба» в цьому випадку не має стосунку до жіночої статі. Ця назва походить із тюркських мов, де слово «баба» означало предка. Коли в степах жили тюркські народи – печеніги, половці та інші, вони також ставили такі кам'яні постаті. Місцеве населення чуло слово «баба» і поступово воно закріпилося в народній традиції [53].

Дві половецькі статуї (одна – у сквері біля музею, друга – на його подвір'ї) відносяться до періоду середньовіччя. На відміну від скіфських, вони не плоскі, а більш об'ємні, з виразнішим скульптурним моделюванням. Якщо скіфські статуї – це радше кам'яні стели з вирізьбленим образом, то половецькі фігури вже ближчі до повноцінної круглої скульптури [53].

Половецька статуя. Фото 2026 р.

Пам'ятники на подвір'ї музею. Фото 2025 р. Ліворуч – половецька баба.

ПАМ'ЯТНИК В. ГРИГОРОВИЧУ

Віктор Григорович – професор кафедр слов'янознавства Казанського та Новоросійського університетів, одним із засновників вітчизняного слов'янознавства. Помер у Єлисаветграді у грудні 1876 р. Урочисте відкриття пам'ятника В. Григоровичу відбулося 18 жовтня 1892 р. на Петропавлівському цвинтарі м. Єлисаветграда. Скульптор – Борис Едуардс, архітектор – Олександр Бернардацці.

У 1943 р. цвинтар було закрито. У газеті «Соціялістичний наступ» 26 травня 1934 р.: «Кладовище в межах огорожі біля колишньої Петропавлівської церкви комунвідділом для поховань померлих закрито. Надається право батькам та спадкоємцям померлих в декадний термін, але не пізніше 8 червня 1934 року, прибрати надгробки та огорожі могил за листовним дозвілом комунвідділу. Після зазначеного терміну надгробки та огорожі залишаються в розпорядженні Комунвідділу» [42, с. 134]. Як вчинив комунвідділ стосовно пам'ятника і огорожі на могилі В. Григоровича невідомо. Знаємо тільки, що кілька років він перебував на подвір'ї історико-краєзнавчого музею, а у 1947 р. погруддя і постамент опинилися у реставраційній майстерні. Ось що про це писала газета «Кіровоградська правда» 23 липня того року: «В Кіровограді на бульварі Будьонного розпочалися роботи з реставрації пам'ятника вченому-слов'яністу В.І. Григоровичу. Цей пам'ятник був поставлений ще в 1892 році на кошти, зібрані серед трудящих всієї царської Росії. Зараз над реставрацією пам'ятника працюють скульптури та архітектори міста» [42, с. 126].

Пам'ятник на Петропавлівському цвинтарі. Фото кін. XIX ст.

Відомо, що потім пам'ятник знову потрапив на подвір'я краєзнавчого музею, а після проведеної у 1971 р. реконструкції був перенесений до Рівненського цвинтаря. Факту перенесення самої могили В.Григоровича з Петропавлівського цвинтаря на Рівненський ніколи ніде зафіксовано не було.

У 1972 р. копію бюсту В. Григоровича установили біля колишнього Земського реального училища (нині – Кропивницький інженерний фаховий коледж) з новим постаментом (архітектор – А. Губенко). Вона частково відповідає оригіналу – з фоліантами і бордюром у слов'янському стилі. Проте чотирикутний мармуровий п'єдестал був замінений на гранітний. Оригінал пам'ятника, який було перенесено на Рівненський цвинтар, дещо відрізняється від першого варіанта, який ми бачимо на старих світлинах – зникли фоліанти і бордюр у слов'янському стилі. З невідомих причин ще під час першого перенесення книги були зміщені. За таким же принципом зображення фоліантів та бордюру вмонто-вані на пам'ятник, який відкрили у 1972 році [2]. Його розміри такі: погруддя – 0,7 м, постамент – 1,8 м [51].

Пам'ятник на подвірї краєзнавчого музею, 1947.

Пам’ятник на Рівненському цвинтарі. Фото 2012 р.

Пам’ятник біля Інженерного коледжу. Фото 2015 р.

ПАМ’ЯТНИК М. ГОГОЛЮ

Погруддя Миколи Гоголя було встановлено у 1909 р., за однією з версій, у ніші одного з будинків на вул. Гоголя, за іншою – на фасаді Балківського народного училища ім. Гоголя. У 1972 р. воно стояло на будинку на вул. Гоголя. Пошкоджене ремонтниками та скинуте на землю у 1972 р. погруддя доставили у скульптурну майстерню, де воно зберігалося 30 років. Відреставроване скульптором Віктором Френчком воно у 2016 р. передане до обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д.І. Чижевського, де встановлене у відділі мистецтв [3; 52].

ПАМ’ЯТНИКИ В. ЛЕНІНУ

Перший пам’ятник В. Леніну у місті встановили у 1925 р. (за іншими даними – у 1926 р.) на колишньому кавалерійському плацу, який пізніше назвали бульваром ім. Леніна (з 1949 р. – парк ім. Леніна, з 1993 р. – Ковалівський парк). Висота статуї – 2,6 м. Скульптор – М. Манізер. Архітектор – С. Чернишов [41].

У серпні 1941 р. статую було демонтовано і відправлено на переплавлення. У 1944 р. статуя була знову виготовлена із гіпсу, а у 1947 р. – із бронзи. Статуя – 3,0, постамент – 1х1х2,8 м, цоколь – 2,5х2,5 м [51]. Напередодні святкування 100-річчя від дня народження В. Леніна (1970 р.) був реконструйований постамент [32].

Пам’ятник демонтовано у 2014 р. під час Революції гідності.

Фото 1955 р.

Фото 1996 р.

Ковалівський парк (Бульвар ім. Леніна (1926–1949), парк ім. Леніна (1949–1993) із впровадженими елементами радянської монументальної пропаганди. Вигляд до 2014 р.

Сучасний вигляд локації після деконструкції тоталітарних символів. На залишках постаменту демонтованого пам'ятника силами військових 3-го Окремого полку спеціального призначення було створено меморіал на честь загиблих спецпризначенців.

Пам’ятник В. Леніну біля педагогічного інституту, 1947. Демонтовано у 1956 р.

Пам’ятник В. Леніну на території військової частини (вул. Леніна), 1965. Демонтовано.

Пам’ятник В. Леніну (скульптор – Ф. Іванов) [44], відкритий біля педагогічного інституту у 1956 р. (вул. Шевченка, 1), праворуч від входу. Ліворуч від входу стояв пам’ятник Й. Сталіну.

Пам’ятник В. Леніну з новим постаментом та на новому місці – перед входом до головного корпусу інституту – там, де раніше стояв фонтан (поч. 1970-х рр.).
Колоризація 2026 р.
Демонтовано у 1981 р.

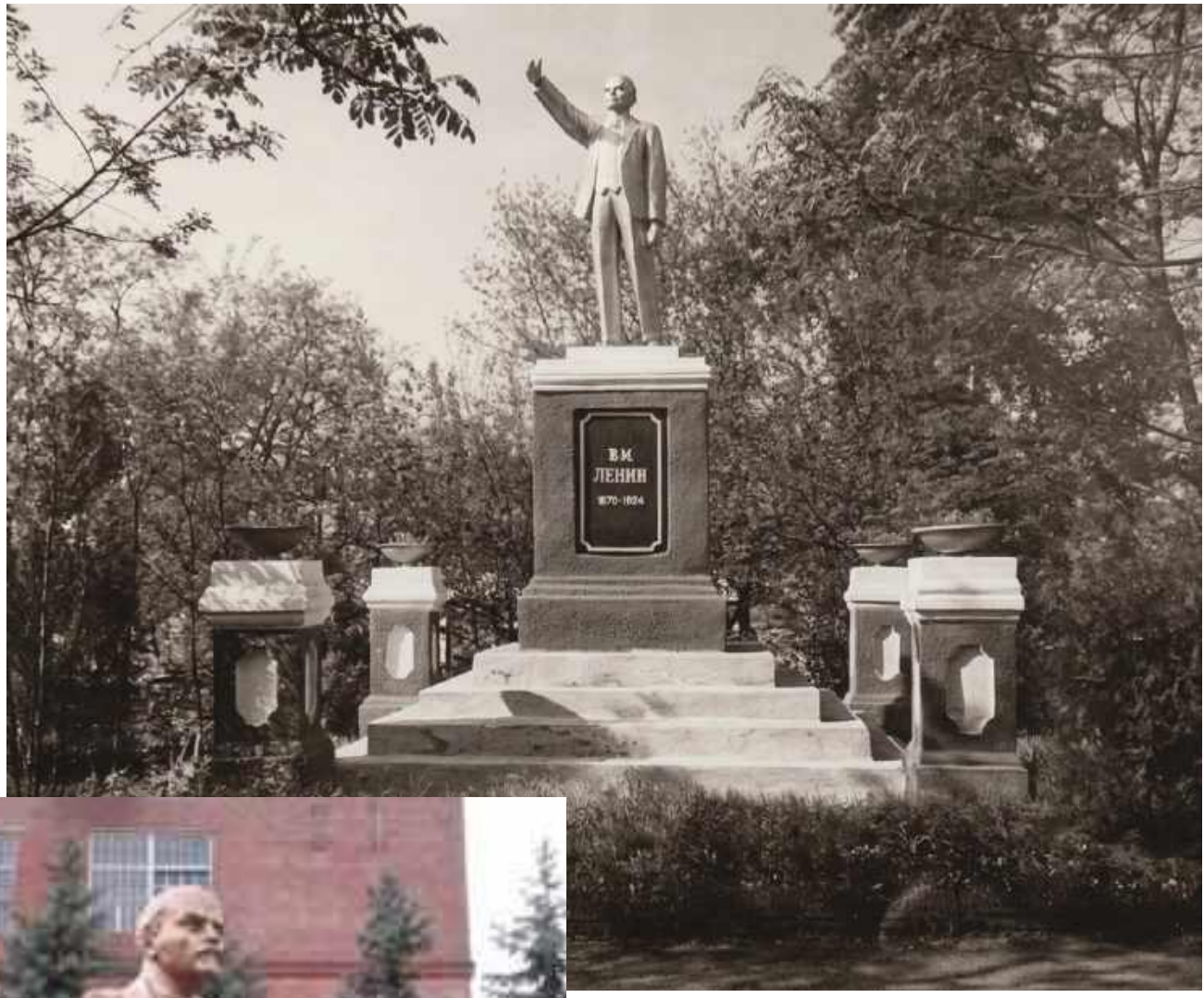

Пам’ятник В. Леніну
на території заводу «Червона зірка»,
сер. 1950-х рр.

Пам’ятник В. Леніну
на території заводу «Червона зірка»,
1967. Архітектор – Л. Растригін.
Фото сер. 1980-х рр.

Пам’ятник В. Леніну на території Авіаремонтного заводу. Відкрито 15 липня 1974 р., демонтовано у 2007 р.

Пам’ятник В. Леніну на території автобази № 11 (поч. 1970-х рр.). Демонтовано у 2014 р.

Пам’ятник В. Леніну на території АТП 13555 (поч. 1970-х рр.). Демонтовано.

Барельєф В. Леніна на «Книзі трудової слави міста Кіровограда» (на розі вул. Леніна та Калініна), 1960. Автор проєкту – архітектор В. Сикорський.
Демонтовано у кін. 1960-х рр.

Дошка пошани на вул. К. Маркса з барельєфами В. Леніна та Й. Сталіна, сер. 1950-х рр.
Демонтовано у кін. 1950-х рр.

ПАМ’ЯТНИКИ Й. СТАЛІНУ

Пам’ятник Й. Сталіну ліворуч від входу до педагогічного інституту (вул. Шевченка, 1), 1956. Колоризація 2026 р. Демонтовано у 1961 р.

Пам’ятник Й. Сталіну біля Будинку офіцерів (вул. Шевченка, 3), 1949. Демонтовано у 1961 р.

Пам’ятник Й. Сталіну на території заводу «Червона зірка», 1952. Колоризація 2026 р. Демонтовано у 1961 р. згідно з рішеннями XXII з’їзду КПРС.

Пам’ятник Й. Сталіну на території сільськогосподарської виставки, 1955. Демонтовано у 1961 р. згідно з рішеннями XXII з’їзду КПРС. Фото 1959 р.

Фото 1956 р. Колоризація 2026 р.

Дошка пошани на вул. Леніна, поч. 1950-х рр. Демонтовано у 1961 р. згідно з рішеннями XXII з'їзду

ПАМ’ЯТНИКИ С. КІРОВУ

Перший пам’ятник С. Кірову (у вигляді погруддя) було споруджено на заводі «Червоний профінтерн» у 1935 р. [46, с. 29]. Демонтовано у 1941 р.

У 1936 р. на центральній площі, влаштованій на місці Міського бульвару, було відкрито пам’ятник роботи скульптора М. Манізера та архітектора В. Вітмана у вигляді статуї на постаменті. У тому ж році площа була названа ім’ям С. Кірова. Статуя – 3,8 м, постамент – 6,8х4,9 м [51].

У серпні 1941 р. під час окупації статую з частиною постаменту було демонтовано і зруйновано.

Пам’ятник було відновлено у 1944 р.

Демонтовано у 2014 р.

Фото поч. 1950-х рр. Колоризація 2026 р.

Фото 1976 р.

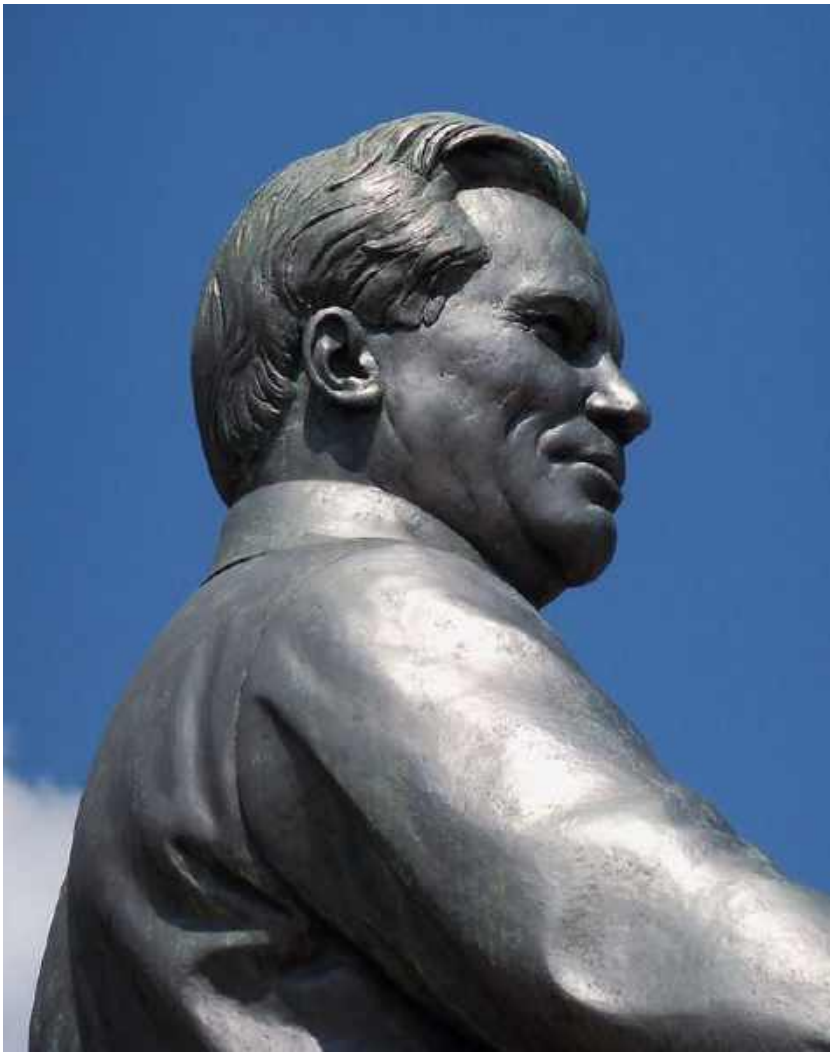

Барельєфи на постаменті пам’ятника С. Кірову. Фото 2012 р. Демонтовані у 2014 р.

Вигляд постаменту пам’ятника у 1942 р. – поч. 1944 р.

Пам’ятний знак «Гармати» на площі Великій (архітектор – Андрій Сидоренко). Гармати перевезли сюди із фортеці св. Єлисавети. У дні німецьких свят між гарматами встановлювали портрет А. Гітлера.

Площа Кірова, 2013

Площа Героїв Майдану, фото 2019 р. та 2024 р.

ПАМ'ЯТНИК П. МОРОЗОВУ

Пам'ятник Павлику Морозову було відкрито в сер. 1950-х рр. в однойменному сквері у мікрорайоні Некрасівка. Фото 1961 р. Демонтовано у кін. 1990-х рр.

ПАМ'ЯТНИК М. ПИРОГОВУ

Микола Пирогов – видатний учений, хірург та анатом, засновник військово-польової хірургії, педагог та громадський діяч, автор низки фундаментальних праць з хірургії та патологічної анатомії.
Без імені Пирогова М.І. важко уявити історію розвитку медицини нашої області. Він неодноразово зупинявся у нашому краї, працював у Єлисаветградському шпиталі та Новоукраїнському лазареті: надавав медичну допомогу населенню, оперував, консультував медичний персонал.
Погруддя М. Пирогова встановлене у червні 1958 р. на подвір'ї міської лікарні № 1, розташованої на території колишньої фортеці Святої Єлизавети. Скульптор – Анатолій Хартоненко [14].

ПАМ’ЯТНИКИ Т. ШЕВЧЕНКУ

Перший пам’ятник Кобзареві у нашому місті встановили, за спогадами містян, на бульварі ім. Шевченка на розі вул. Шевченка та Луначарського у 1954 році з нагоди 140-ї річниці від дня його народження. У 1958 р. позаду пам’ятника побудовано обласну бібліотеку для дітей імені А. Гайдара (з 2015 р. – імені Т. Шевченка).
Демонтовано у 1975 р. Фото 1954 р.

Фото 1958 р.

Фото 1960 р.

Фото 1961 р.

Новий пам’ятник Т. Шевченку було відкрито 24 грудня 1982 р. на тому ж місці.
Скульптори: М. Вронський, А. Гончар. Архітектор – А. Губенко.
Висота статуї – 2,8 м, гранітного постаменту – 2,4 м [51].
Фото 2020 р.

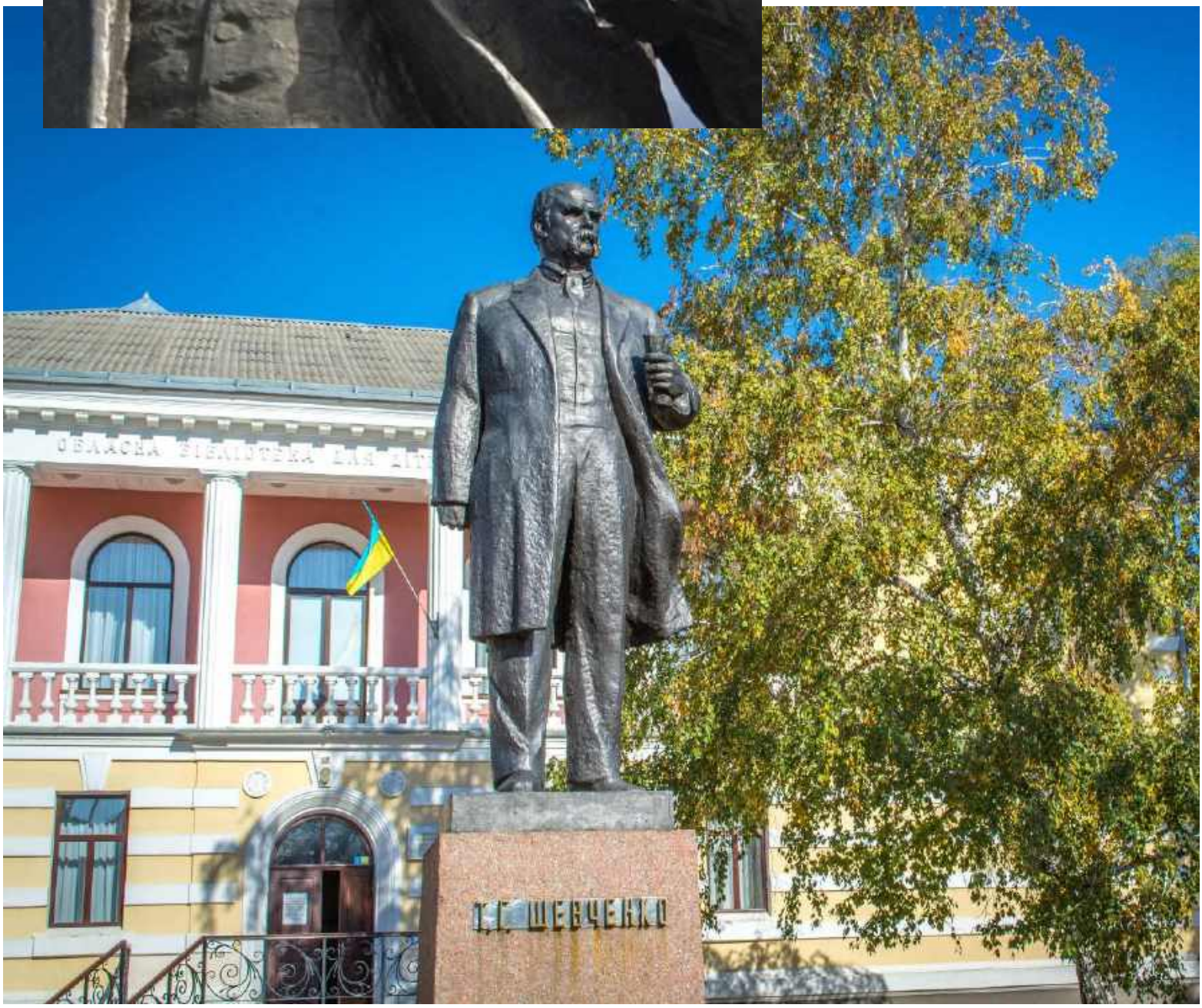

2020

ПАМ’ЯТНИКИ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ

Перший пам’ятник Богдану Хмельницькому у нашому місті було встановлено у листопаді 1953 року у центральному сквері на вул. К. Маркса між вул. Тімірязєва і Гоголя. Статую виготовлено Львівською скульптурною майстернею.

У 1954 році, у зв’язку з початком спорудження будівлі обкому КПУ, центральний сквер було перенесено до іншого кварталу на вул. К. Маркса – між вул. Гоголя та К. Лібкнехта. Туди переїхав і пам’ятник. Його п’єдестал майже не змінився, але став вищим на метр [59].

Фото 1960 р.
Колоризація 2026 р.

Пам’ятник Богдану Хмельницькому у новому центральному сквері (1954 –1970).
На початку 1970 р. статую було перевезено до реставраційної майстерні. Її доля невідома.

Новий пам’ятник Б. Хмельницькому відкрито у 1995 р. на площі Декабристів, названої невдовзі його ім’ям.
Висота бронзової статуї – 5 м, висота гранітного постаменту – 2 м. Скульптори: Макар Вронський, Анатолій Гончар; архітектори: Анатолій Губенко, Віталій Кривенко [34].

Барельєфи на постаменті. Фото 2020 р.

ПАМ’ЯТНИК ЛЬОТЧИКУ

У кін. 1950-х рр. ця статуя була встановлена біля старого корпусу льотного училища як елемент скульптурної композиції «Підкорювачі неба».
У кін. 1970-х рр. статую було перенесено до центрального входу льотної академії. Фото 2015 р.

НА ЛЬ
А АКАДЕ
ВХОД СО ДВОРА

ПАМ’ЯТНИКИ М. КРОПИВНИЦЬКОМУ

У 1968 р. біля приміщення Кіровоградського академічного обласного українського музично-драматичного театру імені Марка Кропивницького було встановлено погруддя драматурга, автори якого – скульптор Едвард Кунцевич та архітектор Юрій Кисличенко.

Висота скульптурного портрета – 1,3 м, розміри гранітного постаменту – 1,2х1,0 м [51].

У 2011 році під час реконструкції будівлі театру та створення Театральної площі пам’ятник було перенесено, і нині він розташований у сквері біля театру, на розі вул. Театральної та Нейгауза.

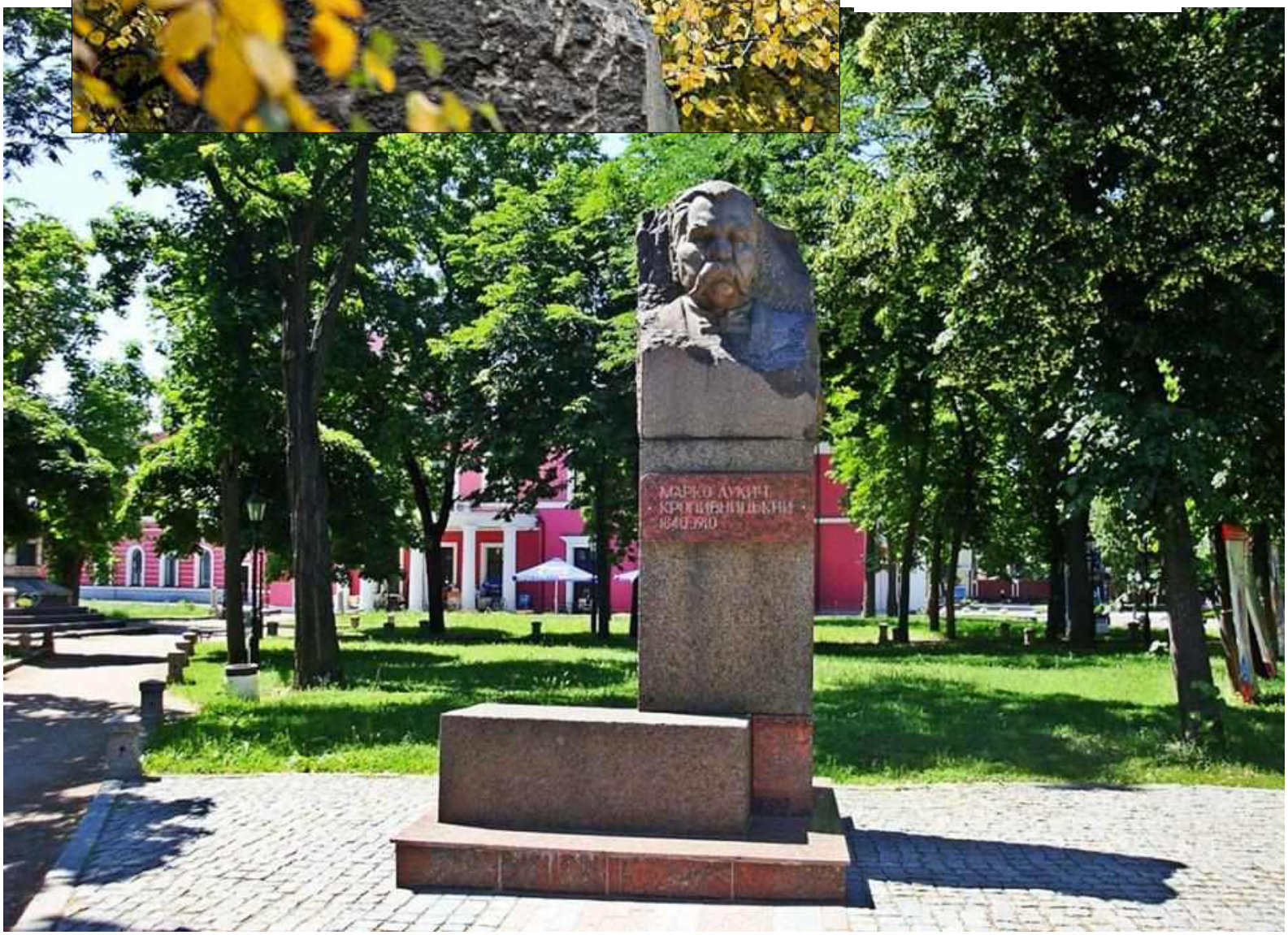

У нашому місті, на території меморіального музею Марка Кропивницького (вул. Кропивницького, 172, ріг Пролетарської (Смоленчука) теж встановлено погруддя, створене скульптором Іваном Гончарем на початку 1990-х років. Тривалий час його не встановлювали. Лише у 2003 р. було виготовлено постамент і урочисто відкрито пам'ятник [10].

ПАМ’ЯТНИК КОМСОМОЛЬСЬКИМ ПОКОЛІННЯМ КІРОВОГРАДЩИНИ

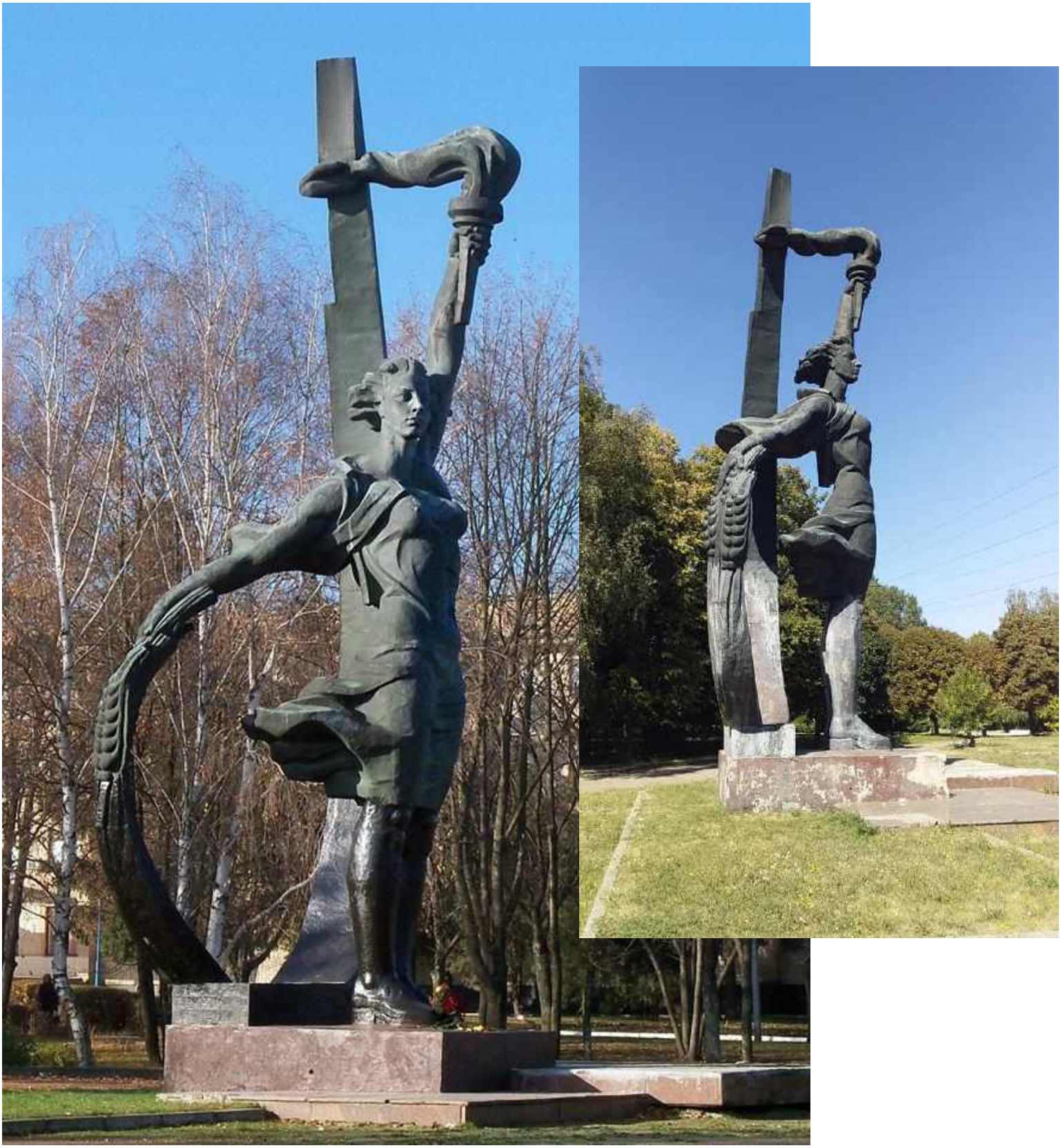

Пам’ятник комсомольським поколінням Кіровоградщини на просп. Університетському (1974). Скульптор А. Мацієвський. Архітектори: А. Губенко, В.Візняк. Статуя – 12 м, постамент – 0,7 м [51]. Демонтовано у 2022 р. згідно з вимогами Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [17].

ПАМ’ЯТНИК СОЛДАТАМ ПРАВОПОРЯДКУ

Пам’ятник «Гідним синам Вітчизни – солдатам правопорядку» було встановлено у грудні 1977 р. на вул. 50-річчя Жовтня. Погруддя – 1,5 м, постамент-2,5 м. Скульптори: В. Френчко, В. Самойленко; архітектор – А. Губенко [51].

ПАМ’ЯТНИК О. ПУШКІНУ

Пам'ятник Олександру Пушкіну, бронзове погруддя (заввишки 1 м) на гранітному постаменті (заввишки 2,8 м), відкрито 28 червня 1980 р. біля семиповерхового корпусу Кіровоградського державного педагогічного інституту ім. О. Пушкіна (нині – Центральноукраїнський державний університет ім. В. Винниченка). Автори: скульптор А. Мацієвський, архітектори В. Візняк і А. Губенко [39].

Демонтовано у 2022 р. згідно з вимогами Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» [18].
Зберігається в обласному музеї мистецтв.

ПАМ’ЯТНИК ВОЇНАМ-ІНТЕРНАЦІОНАЛІСТАМ

Пам’ятник воїнам-інтернаціоналістам усіх поколінь Кіровоградщини, які брали участь у бойових діях та військових кампаніях, що відбувалися протягом XX століття на території інших країн. Сквер «Молодіжний», 1995.
Висота скульптурної групи – 6 м, висота постаменту – 1,5 м.
Скульптори – О. Ребман, І. Банін, архітектори – О. Смуріков, А. Оболенський [51].

ПАМ’ЯТНИК ЖЕРТВАМ ЧОРНОБИЛЯ

Пам’ятник усім, хто постраждав унаслідок найбільшої катастрофи сучасності – аварії на Чорнобильській атомній електростанції 1986 року. Висота бронзової статуї – 2,8 м, куб – 2,4 м [51].
Автор проєкту – Олександр Кривко, виконавці в натурі: скульптори Віктор Френчко, Аркадій Мацієвський, Олексадр Кривко. Виконання обшивки міддю – Сергій Савченко.
[9; 51], 1996 р., набережна Інгулу.

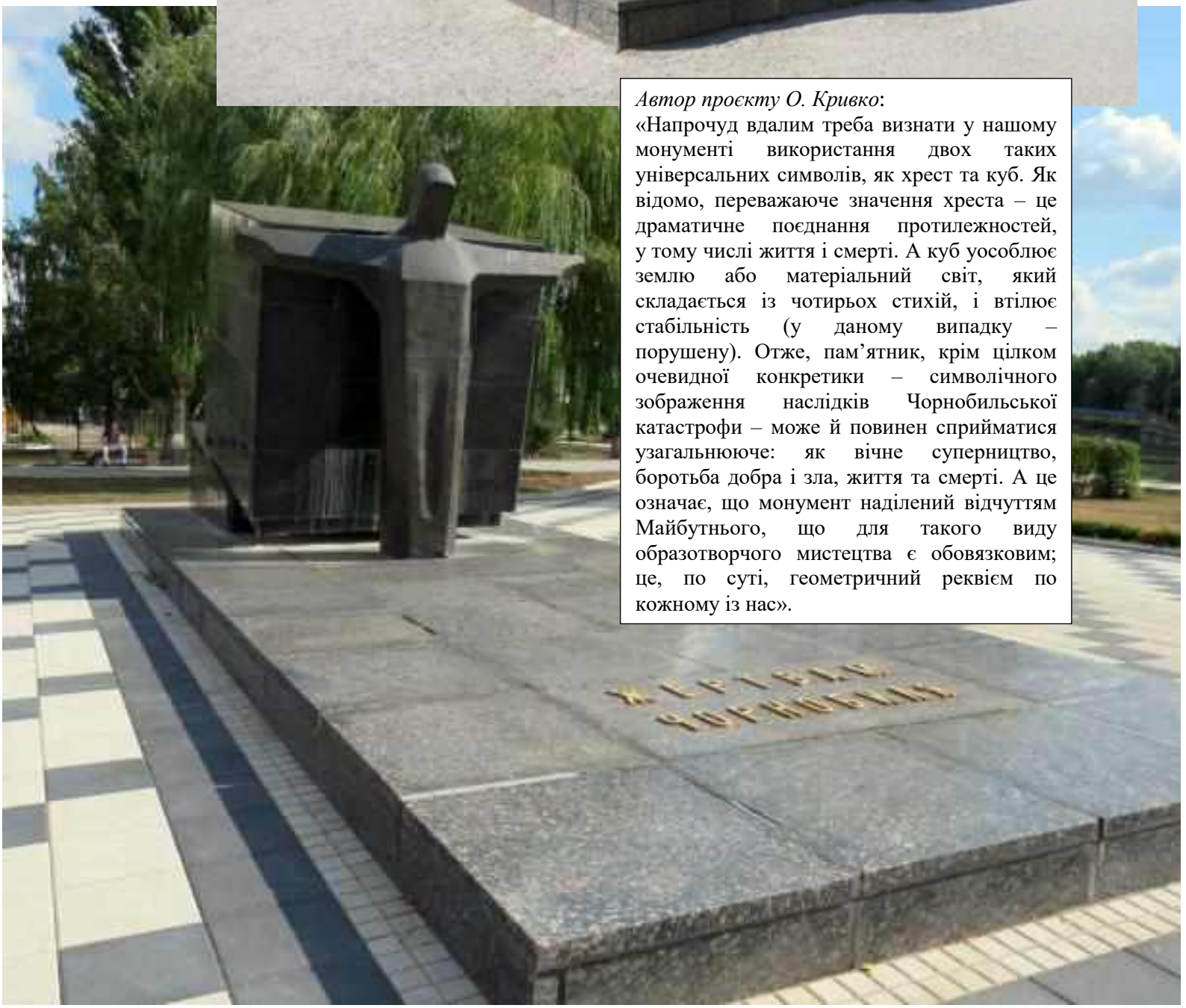

Автор проєкту О. Кривко:
«Напрочуд вдалим треба визнати у нашому монументі використання двох таких універсальних символів, як хрест та куб. Як відомо, переважаюче значення хреста – це драматичне поєднання протилежностей, у тому числі життя і смерті. А куб уособлює землю або матеріальний світ, який складається із чотирьох стихій, і втілює стабільність (у даному випадку – порушену). Отже, пам'ятник, крім цілком очевидної конкретики – символічного зображення наслідків Чорнобильської катастрофи – може й повинен сприйматися узагальнююче: як вічне суперництво, боротьба добра і зла, життя та смерті. А це означає, що монумент наділений відчуттям Майбутнього, що для такого виду образотворчого мистецтва є обовязковим; це, по суті, геометричний реквієм по кожному із нас».

ПАМ’ЯТНИК ПЕРШОМУ ТРАМВАЮ МІСТА ЄЛИСАВЕТГРАДА

Відкрито у сквері на вул. Леніна у 1997 р.
Скульптори: Віктор Френчко, Аркадій Мацієвський.
Вулицями Єлисаветграда у 1897 р. розпочав рух один із перших у тогочасній Російській імперії трамвай. Це суттєво вплинуло на вирішення транспортних проблем міста, що бурхливо розвивалося. Під час ІІ світової війни трамвайне господарство досить сильно постраждало – переважно від дій радянських військ, які перед відступом (4 серпня 1941 р.) підірвали електростанцію депо та більшість турбін міської електростанції. Після завершення окупації міськвиконком вирішив не відновлювати трамвайний рух [15; 34].

ПАМ’ЯТНИК АНГЕЛУ-ОХОРОНЦЮ

Монумент було встановлено до 2000-ї річниці Різдва Христового та з нагоди 250-річчя заснування міста. Монумент являє собою 3-метрову бронзову фігуру ангела на 9-метровій гранітній колоні. Основа колони відзначена написом: «Бережи, Боже, Україну».
Ідея – Василь Мухін, скульптор – Анатолій Гончар, архітектор – Віталій Кривенко, 2004 р., площа Соборна [34].

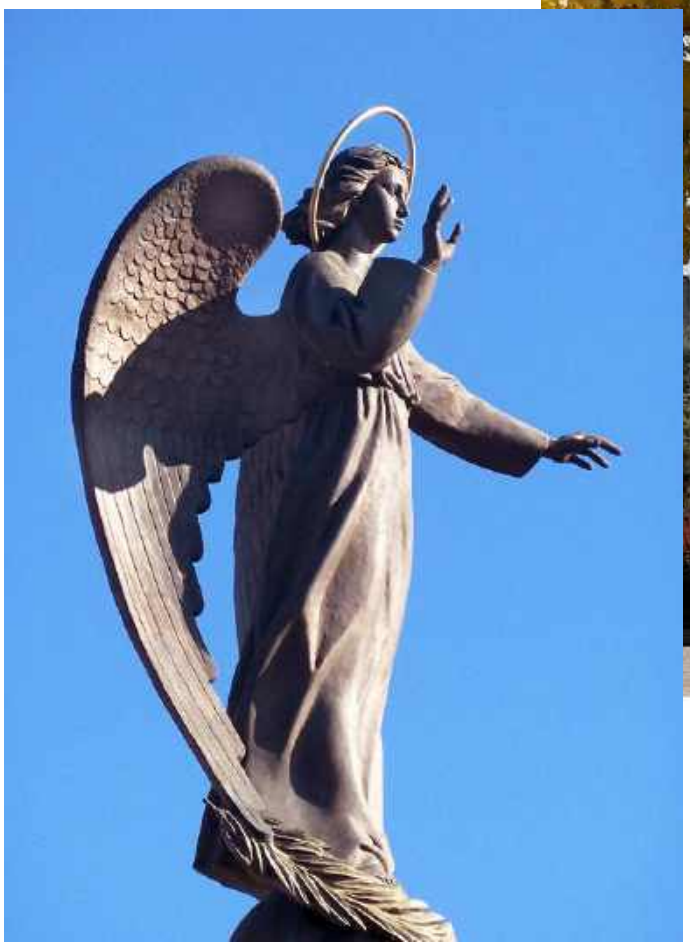

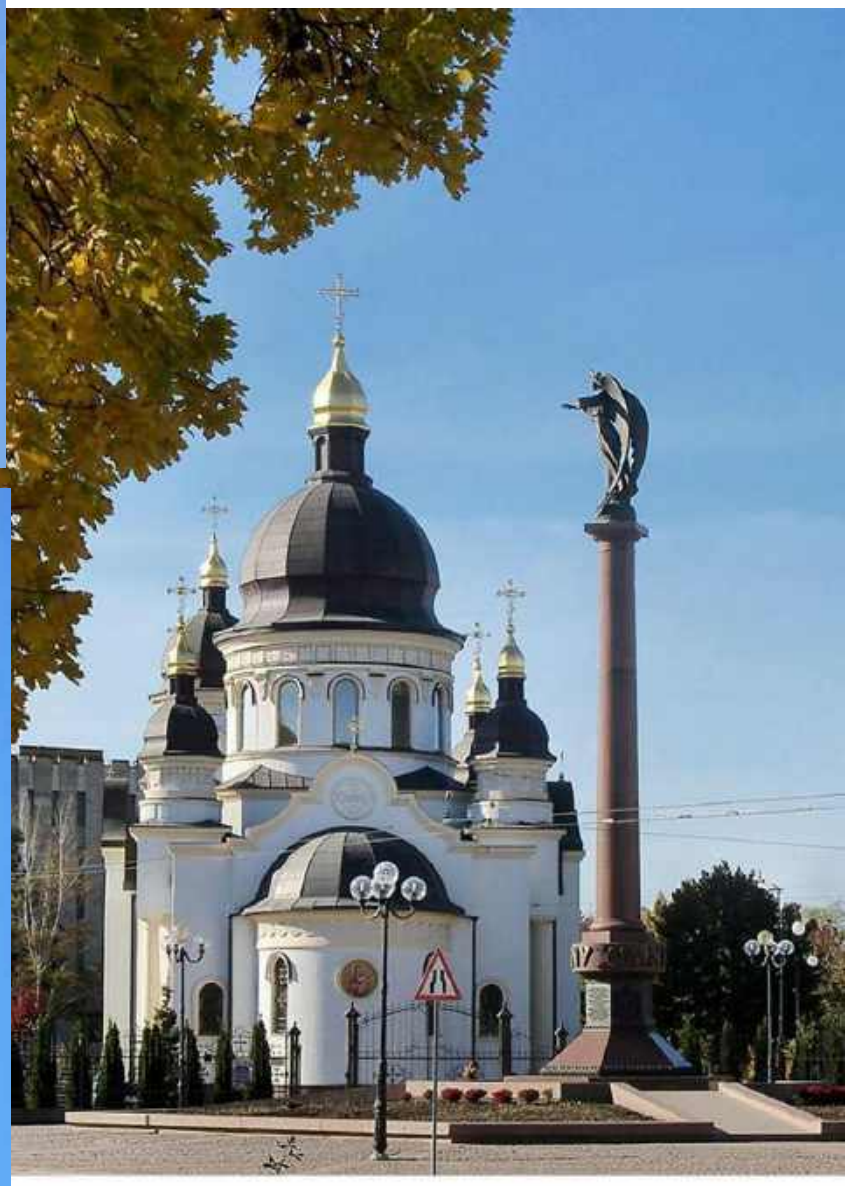

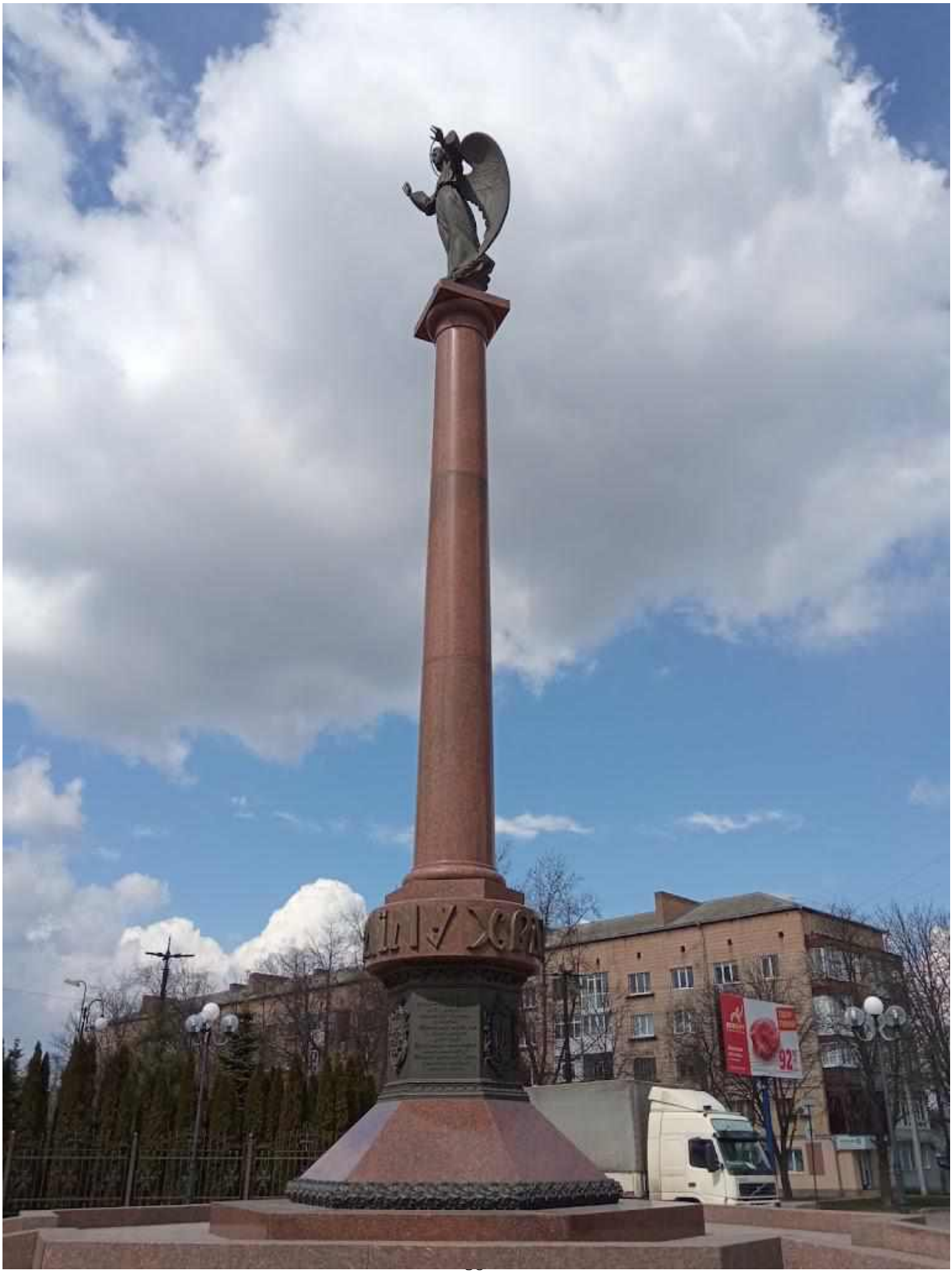
92

И ВОЛ

ПАМ’ЯТНИК Р. ЕЛЬВОРТІ ТА Т. ЕЛЬВОРТІ

Пам’ятник братам Роберту і Томасу Ельворті на території акціонерного товариства «Ельворті» (вул. Ельворті, 1), 2004. Скульптор – Микола Олійник, архітектор – Віталій Кривенко [34].

ПАМ’ЯТНИК О. ПАШУТІНУ

Олександр Пашутін – найвідоміший міський голова Єлисаветграда, почесний громадянин міста, великий меценат. Йому належить девіз, якого він неухильно дотримувався: «Служіння громаді має бути метою життя».

Пам’ятник розташований біля будівлі виконкому міської ради (вул. Велика Перспективна, 41). Він являє собою статую О. Пашутіна, який тримається за стілець, що символізує передачу правління наступникам. Скульптор – Любомир Яремчук, архітектор – Віталій Кривенко. Пам’ятник відкрито у 2009 р. [34].

ПАМ’ЯТНИК В. ВИННИЧЕНКУ

Володимир Винниченко – наш земляк, відомий політичний діяч, письменник та художник; перший голова Директорії Української Народної Республіки і автор майже всіх декларацій та законодавчих актів УНР; проголосив І Універсал, після проголошення IV Універсалу став першим в історії прем’єром УНР.

Перший в Україні пам’ятник В. Винниченку було встановлено на території Кіровоградського державного педагогічного університету, що названий його ім’ям, у 2010 р. Висота бронзової статуї – 3,65 м.

Скульптор – Володимир Цісарик, архітектор – Віталій Кривенко [58].

ПАМ'ЯТНИК І. ТАММУ

Ігор Тамм – випускник Єлисаветградської чоловічої гімназії (1913), видатний учений, один із найвизначніших фізиків XX століття, лауреат Нобелівської премії (1958).
Пам'ятник установлено біля Науково-виробничого підприємства «Радій» (вул. Академіка Тамма, 17) у 2012 р. Скульптор – Володимир Цісарик, архітектор – Віталій Кривенко [34].

ПАМ’ЯТНИК Г. НЕЙГАУЗУ

Пам’ятник Генріху Нейгаузу був відкритий у квітні 2013 року на честь 125-річчя від дня народження видатного піаніста і педагога. Бронзовий бюст на колоні встановлено перед входом до музичного училища (вул. Євгена Маланюка, 4).

Автор ескізу бронзового погруддя – місцевий архітектор Віталій Кривенко, безпосередній виконавець проєкту – львівський скульптор Володимир Цісарик [41, с. 33].

ПАМ’ЯТНИК-ФОНТАН «НАТАЛКА-ПОЛТАВКА»

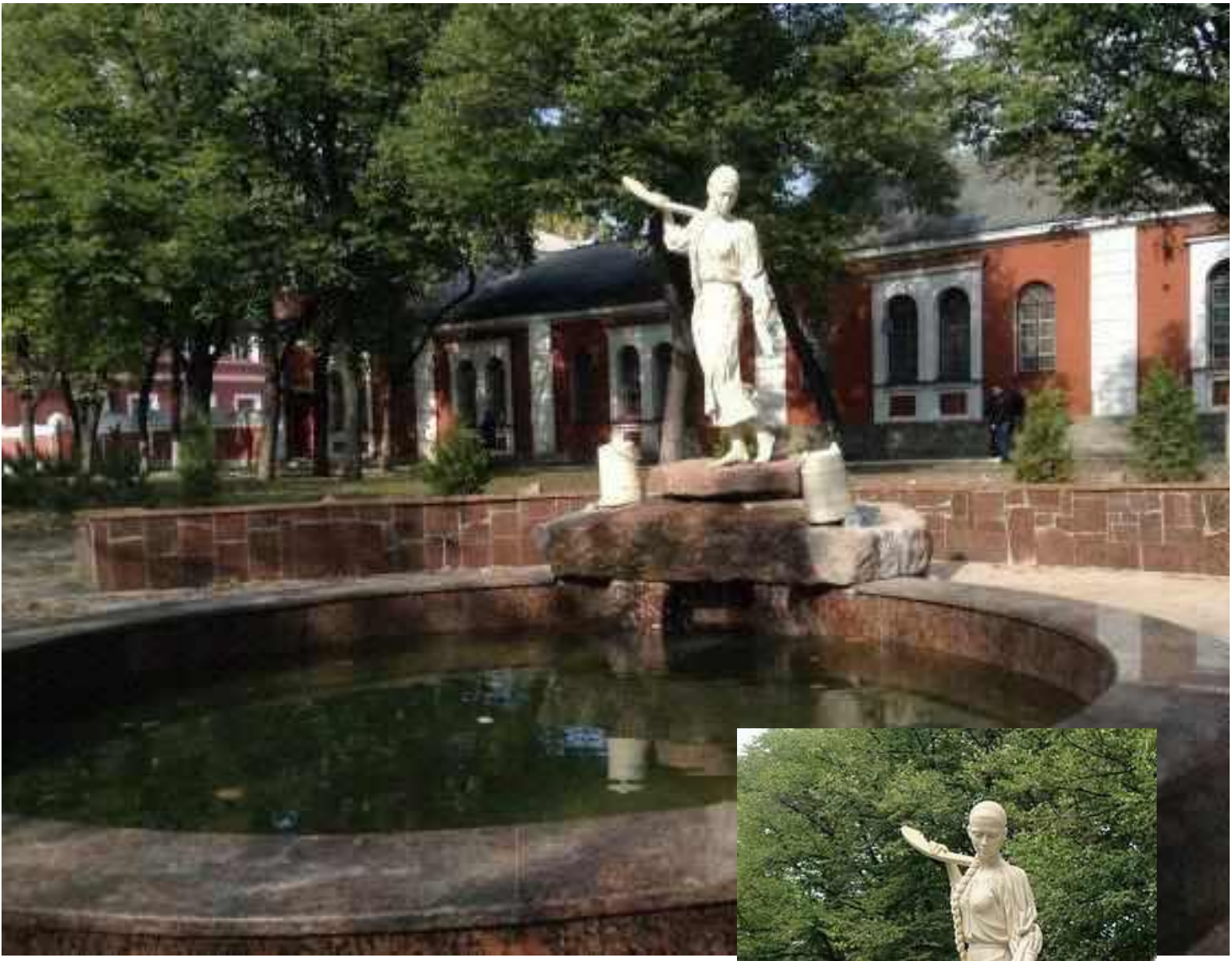

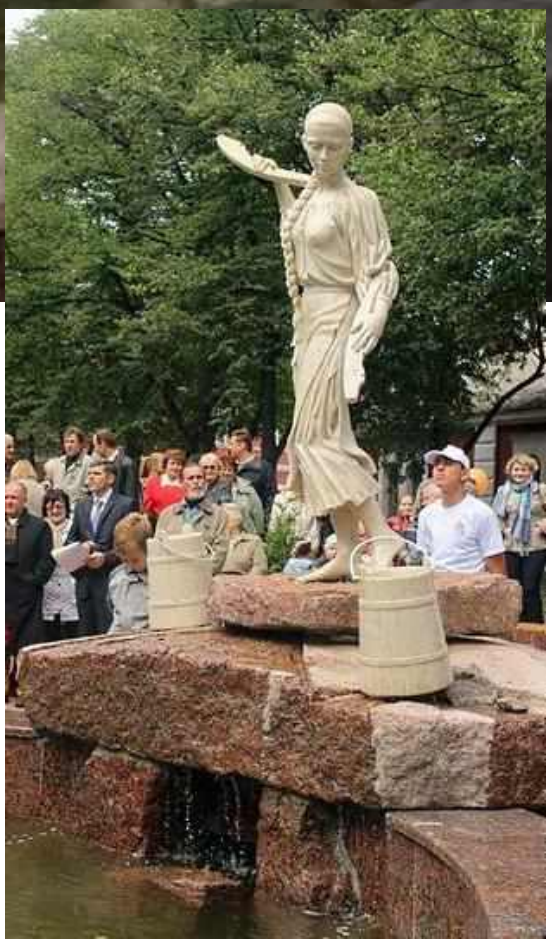

Пам’ятник-фонтан присвячений головній героїні всесвітньо відомої п’єси І. Котляревського «Наталка Полтавка», що стала типовим образом гарної і щиросердної української дівчини, якій притаманні розум, працьовитість, відчуття власної гідності, чесність та доброта (вул. Дворцова), 2013 р.
Висота скульптури – 1,9 м. Скульптор – Григорій Савченко [34].

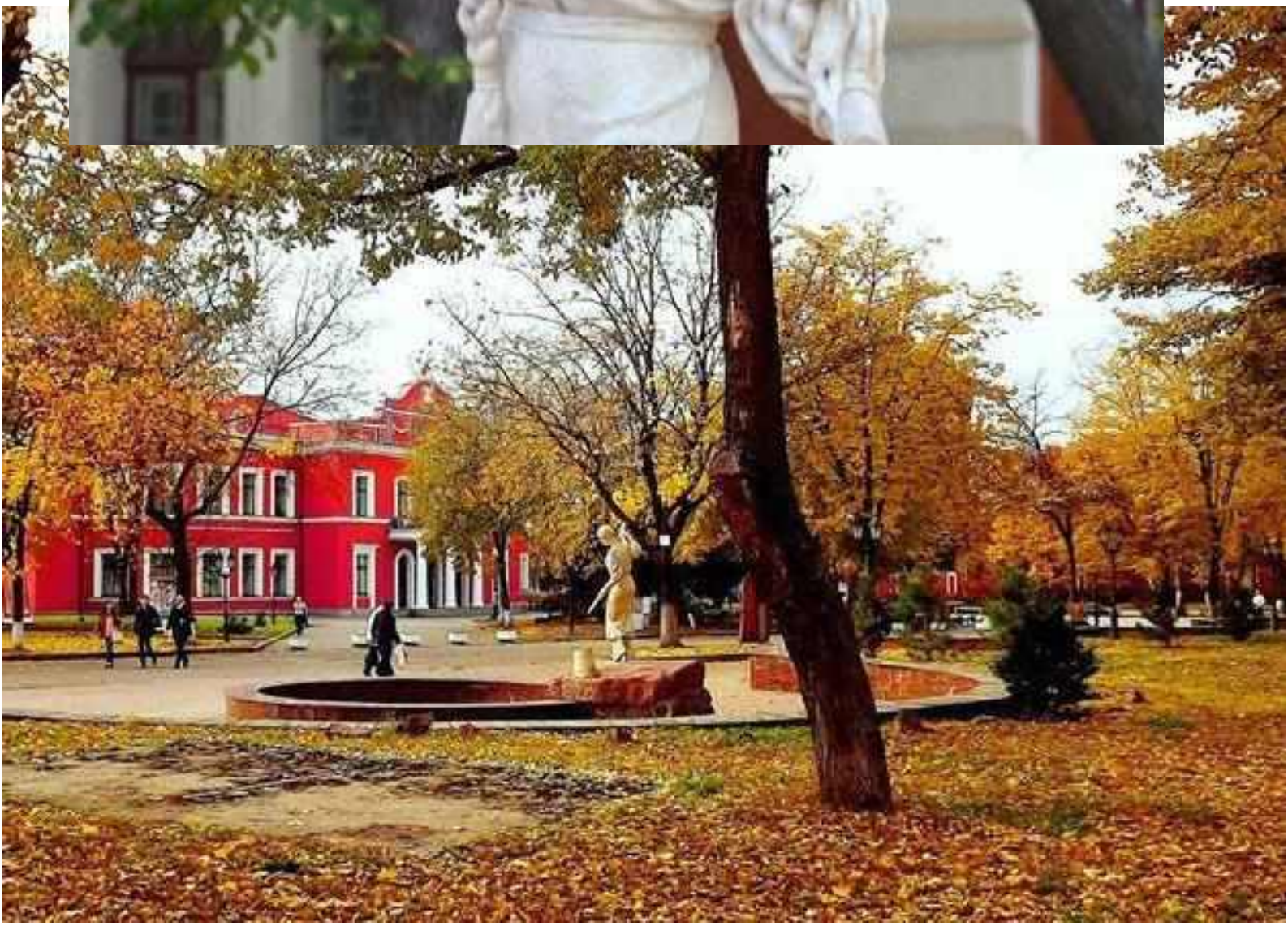

ПАМ’ЯТНИК СВЯТОСЛАВУ ХОРОБРОМУ

Відкрито 6 грудня 2019 р. на території третього окремого полку спеціального призначення імені князя Святослава Хороброго (вул. Кавалерійська), скульптор Всеволод Бабюк. Висота – 3 м.

Святослав Ігорович (також відомий як Святослав Хоробрий або Святослав I) – правитель Київської Русі із династії Рюриковичів. Великий князь київський (945–972). Єдиний син київського князя Ігоря та княгині Ольги. Після загибелі батька перебував під регентством матері (945–964). Ставши самостійним правителем, провадив активну зовнішню політику. Насамперед князь Святослав здійснював завзяті походи на схід та південь, що призвели до розпаду двох великих держав Східної Європи: Хазарського каганату та Першого Болгарського царства. Князь підкорив численні східнослов’янські племена, аланів й волзьких булгар. Відомий вислів князя «Іду на Ви» увійшов в історію [56]. Фото 2019 р.

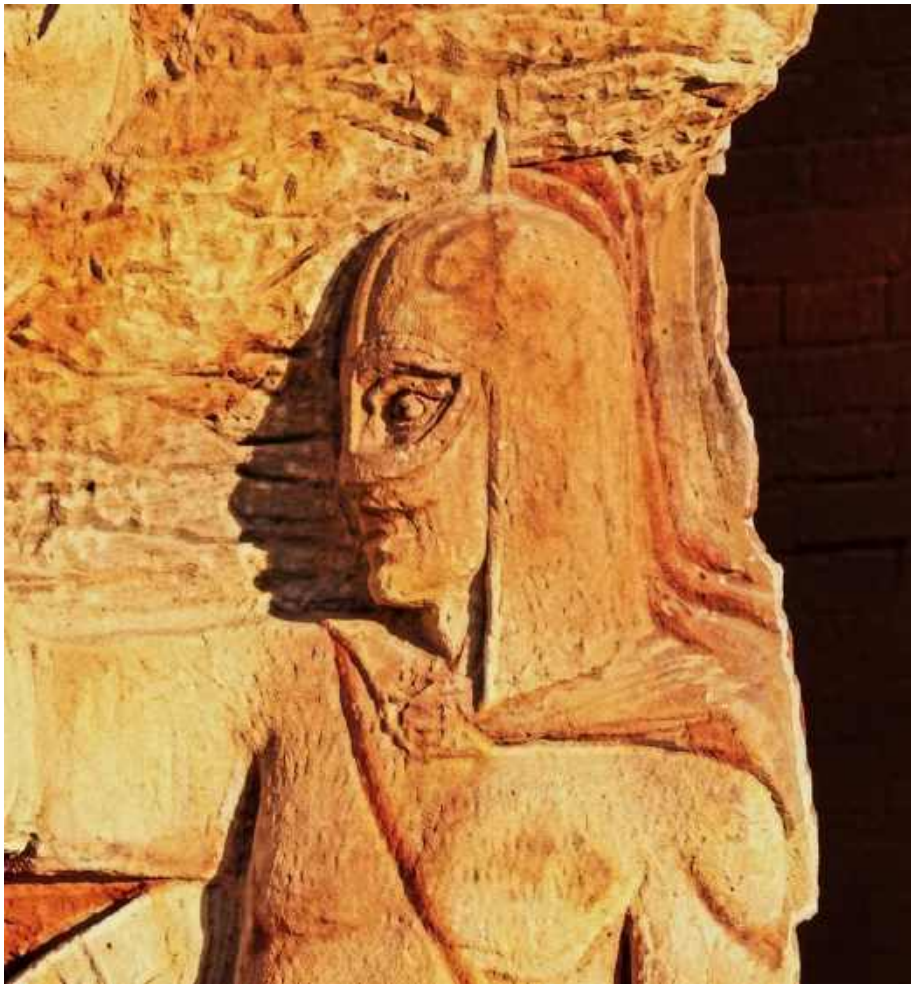

СВЯТОСЛАВ ХОРОБРИЙ

Фото 2019 р.

ІНШІ СТАТУЇ ТА СКУЛЬПТУРНІ КОМПОЗИЦІЇ

В. Ленін і Й. Сталін у Горках.
Парк ім. В. Леніна, 1949 [42, с. 124].
Демонтовано у 1961 р. згідно
з рішеннями XXII з'їзду КПРС.

М. Горький і Й. Сталін. Парк ім. В. Леніна, 1949 [42, с. 124]. Демонтовано у 1961 р. згідно з рішеннями XXII з'їзду КПРС.

Сільськогосподарська виставка (вул. Сугоклеївська), 1955. В. Ленін та Й. Сталін. Демонтовано у 1961 р. згідно з рішеннями XXII з'їзду КПРС. Колоризація 2026 р.

Сільськогосподарська виставка, 1955. Й. Сталін та Т. Лисенко.
Демонтовано у 1961 р.

Скульптурна композиція «Підкорювачі неба» на території льотного училища, сер. 1960-х рр.
У кін. 1970-х рр. статую, що на фото праворуч, було перенесено до центрального входу льотної академії, а ту, що ліворуч, – до Будинку культури авіаторів.

Одна із статуй композиції «Підкорювачі неба» (кін. 1970-х рр.). Демонтовано на поч. 2010-х рр.

Статуя льотчика на алеї авіаційної слави (Новомиколаївка).

Статую встановлено у 2010 р. між літаками Іл-28 (перший радянський реактивний фронтовий бомбардувальник; був випусковим для курсантів Кіровоградського військового авіаційного училища льотчиків дальньої авіації, у подальшому – 60-го вищого авіаційного училища льотчиків ВПС, переданого з території авіаремонтного заводу у 2008 р.) та Як-40, який використовувався в училищі цивільної авіації та льотній академії. Це узагальнений образ «льотчика-героя» [1].

Скульптури на території академії – з 1950-х років, коли тут готували військових льотчиків (1951-1960 рр., Кіровоградське військове авіаційне училище льотчиків дальньої авіації; вище авіаційне училище льотчиків ВПС).

Скульптури неодноразово змінювали місця розташування.

Скульптурна композиція «Покрова Пресвятої Богородиці» (2011), вул. Пашутінська, 3/17 (на розі вул. Єгорова).

Скульптурну композицію «Студентству всіх часів» установлено перед національним технічним університетом (просп. Університетський, 8). В основі композиції – оригінально оформлена лава, що виконана у формі так званої стрічки Мебіуса – поверхні, яка має лише одну сторону. На цьому унікальному об'єкті, який студенти називають «шпаргалкою», викарбувані математичні формули та назви, що мав університет у різні часи.
Скульптор – Володимир Цісарик, архітектор – Віталій Кривенко, 2012 р. [34].

Гармата з ядрами зразка 1805 року. Інсталяція, розташована навпроти входу до Дендропарку на вул. Академіка Тамма (за ринком Європейський), з'явилася у 2013 році. Модель виготовлена з мармуру (ствол) і дерева (колеса і станина) з металевими елементами [14].

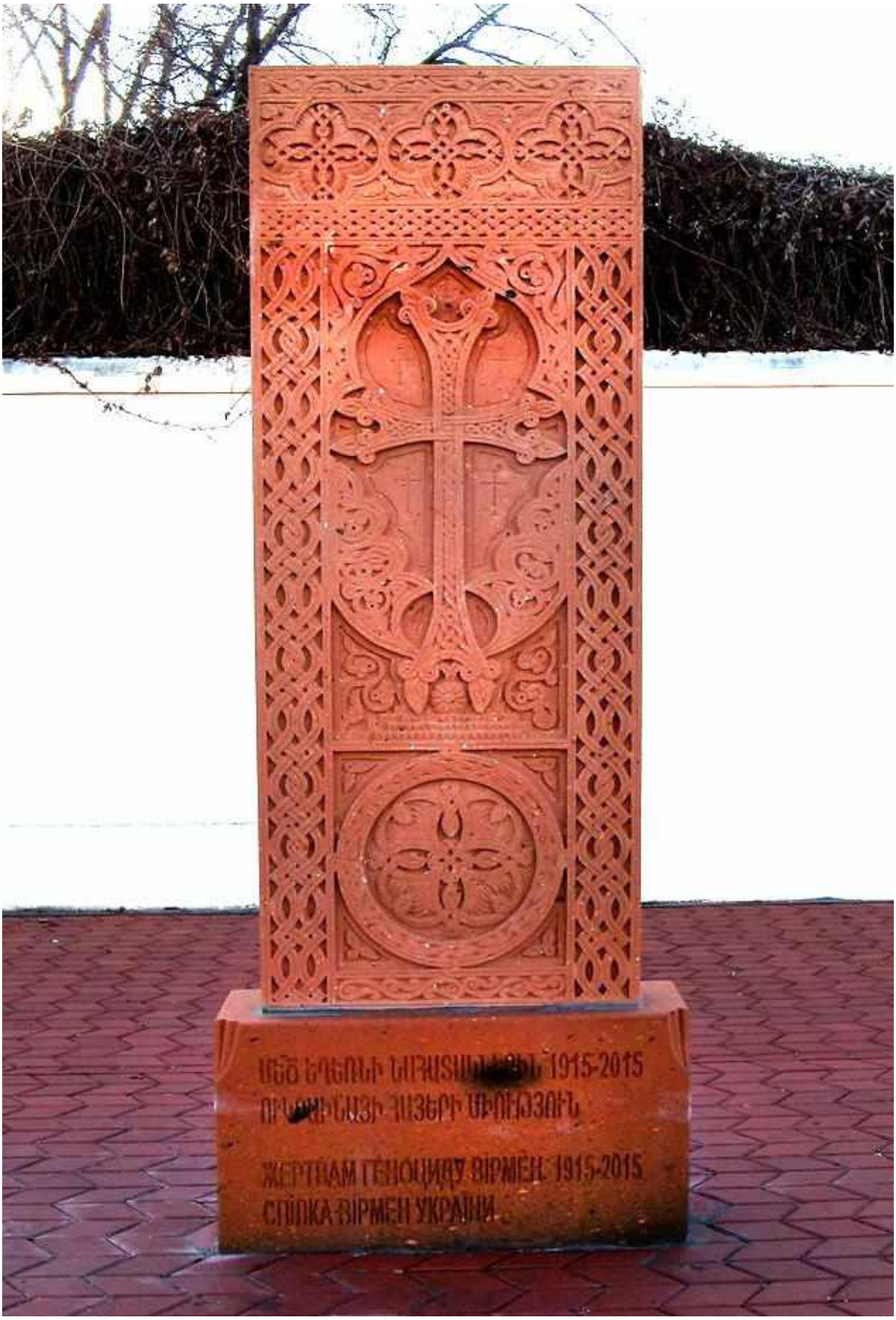

Пам’ятний знак Хачкар жертвам геноциду вірмен (1915–1923) на розі набережної Інгулу та вул. Михайлівської, 2015.

Каплиця зі статуєю Пресвятої Богородиці біля міського пологового будинку (вул. Олени Журливої, 1), 2018.

ПАМ’ЯТНИКИ, СКУЛЬПТУРНІ КОМПОЗИЦІЇ, ПАМ’ЯТНІ ЗНАКИ, ПОВ’ЯЗАНІ З ПОДІЯМИ ІІ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Пам’ятник радянським воїнам-визволителям на цвинтарі у сквері ім. Воровського на вул. Леніна, де було поховано 69 загиблих воїнів (1944) [22].
Скульптор – Є. Мандич.
Скульптура – 1,5 м, постамент – 3,2 м, обеліск – 4,0 м [51].
У 1955 р. останки загиблих перенесли на фортечні вали.

Фото кін. 1970-х рр.

Петропавлівський цвинтар (сучасна вул. Полтавська). Пам’ятник біля могил радянських воїнів, які загинули у січні 1944 р. Відкрито на поч. 1950-х рр. Демонтовано в сер. 1960-х рр. під час ліквідації цвинтаря. Могили були перенесені на військово-меморіальний цвинтар на фортечних валах. Фото сер. 1950-х рр. Колоризація 2026 р.

Пам’ятник на братській могилі на території військової частини на вул. Жданова, у якій поховано троє воїнів, що загинули в січні 1944 року. Статуя – 1,2 м, постамент – 2,5х2,3 м. Пам’ятник відкрито у 1965 р. [51].

Кущівський цвинтар. Пам’ятник біля могил радянських воїнів, які загинули в січні 1944 р. Відкрито на поч. 1950-х рр. Демонтовано в кін. 1960-х рр. Могили були перенесені на військово-меморіальний цвинтар на фортечних валах.
Колоризація 2026 р.

Братська могила радянських воїнів, які загинули в січні 1944 р. Відкрито у кін.. 1940-х рр. Демонтовано в кін. 1960-х рр. Могилу було перенесено на військово-меморіальний цвинтар на фортечних валах.
Колоризація 2026 р.

Три пам’ятники на військово-меморіальному цвинтарі на фортечних валах (сер. 1950-х рр.). Цвинтар було відкрито у 1944 р. Реконструйовано у 1970 р. та 1985 р.
Індивідуальних могил – 137, братських могил – 2. Усього поховано радянських військовослужбовців – 969 (станом на 1992 р.) [36]. Світлини сер. 1960-х рр. Колоризація 2026 р.

Фото сер. 1960-х рр.

Скульптурна композиція на військово-меморіальному цвинтарі (фортеця св. Єлисавети), 1985. Скульптор – А. Мацієвський, архітектори: А. Губенко, Л. Растригін [51].

Скорботна Батьківщина-мати. Статуя – 9,0 м, постамент. – 1,7х7,2х5,1 м. Фото 2025 р.

Скульптурні групи «Боротьба» та «Визволення». Висота скульптури – 7 м [51].
Фото 2020 р.

Вхід до військово-меморіального цвинтаря. Фото 1990 р.

Військово-меморіальний цвинтар. Пам’ятник на могилі Олексія Єгорова, 1972. Скульптор – Аркадій Мацієвський.

О. Єгоров (1914–1970) – учасник партизанського руху на території Кіровоградської області та Словаччини. Герой Радянського Союзу. Нагороджений орденом і медаллю Яна Жижки, медаллю «За хоробрість», французькою медаллю «Вікторія», «Військовим хрестом». Уряд Чехословаччини заснував нагороду – знак «Партизанська зірка О. С. Єгорова».

Після війни – перший заступник голови Кіровоградського облвиконкому. Був відповідальним за будівництво Кременчуцької ГЕС, під його опікою зводилося і нове місто Світловодськ. За безпосередньої його участі у м. Кіровограді споруджено універмаг «Дитячий світ», приміщення спортшколи, ресторан «Весна», готель «Київ», з’явилися тролейбуси. На його рахунку – газифікація обласного центру, спорудження Колгоспного ринку, водогону «Дніпро-Кіровоград» [13]. Фото 2022 р.

Цвинтар на одному з равелінів фортеці св. Єлисавети (біля міської лікарні № 1), де поховані військовополонені, партизани, підпільники та цивільні громадяни. Пам’ятник тут було встановлено у 1970 р. Фото 2021 р.

Пам’ятник О. Єгорову біля Регіонального центру професійної освіти ім. О.С. Єгорова, вул. Василя Нікітіна, 21а. Фото 2024 р.

Пам’ятник невідомому радянському воїнові біля входу до колишнього табору військовополонених Шталаг-305 (вул. Шевченка, 3), 1956. Статуя – 2,3 м, постамент – 1,9х1,4 [51]. До 1971 р. тут горів вічний вогонь. Фото 2020 р.

Фото 2023 р.

Скульптурна композиція «Радянські партизани» у сквері авіамістечка, 1954. Колоризація 2026 р. Демонтовано в сер. 1980-х рр.

Пам’ятник невідомому солдату у сквері авіамістечка (Новомиколаївка), кін. 1950-х рр. Фото сер. 1970-х рр. Демонтовано у кін. 1980-х рр.

Пам’ятник на братській могилі жертв фашизму (Рівненський цвинтар). Кількість похованих – невідома. Відкрито у 1987 р. Скульптура – 2,9 м, Постамент – 0,4 м [51]. Демонтовано на поч. 2010-х рр.

Братська могила. Фото 2026 р. Пам’ятник стояв ліворуч від надгробка.

Меморіальний комплекс відкритий у 1974 році на честь загиблих у роки ІІ світової війни робітників заводу «Червона Зірка», вул. Медвєдєва. Скульптурна група – 5,0 м, постамент – 3,5х2,7х2.7, стіна пам'яті – 9,0х3,0х0,5. Скульптори: Аркадій Мацієвський та Віктор Френчко, архітектор – Анатолій Губенко [51].
Фото 2012 р.

Контррельєф біля стіни пам'яті. Фото 2012 р.

Фото 2012 р.

.

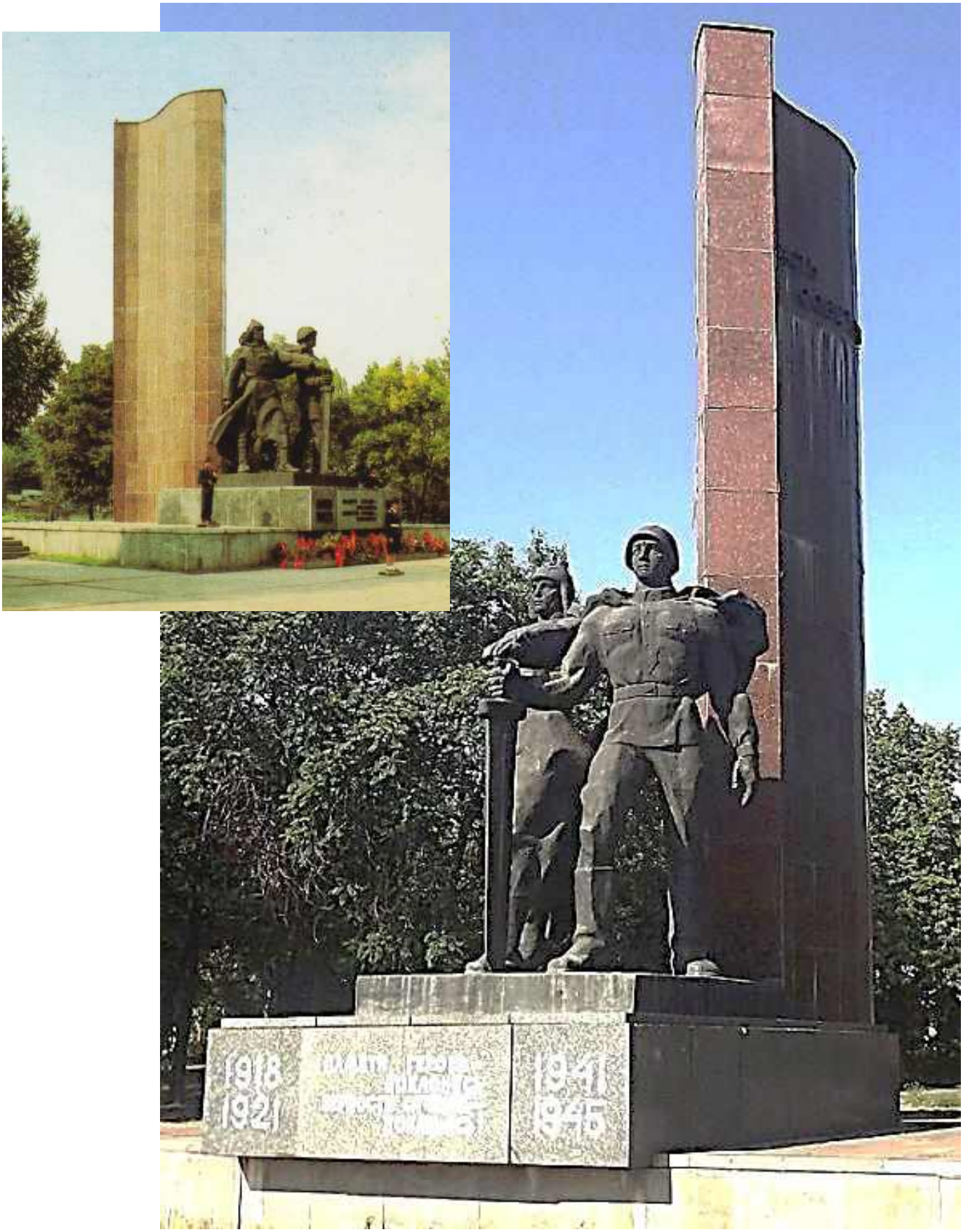

Пам’ятник героям громадянської та Великої Вітчизняної воєн.
Відкрито у 1977 р. на перехресті проспекту Правди та вулиці Андріївської. Висота скульптурної групи – 4,5 м, обеліска – 13 м, а постаменту – 1,4 м. Скульптори: В. Дяченко, М. Короткевич; архітектори: В. Кур’ято, Л. Юр'єв [51]. Демонтовано у 2022 р.

Пам’ятник радянським танкістам – танк Т-34 з барельєфами на постаменті (постамент – 4,7 м х1,9 м).
Архітектор – Н. Нирко, скульптор – В. Френчко, 1977 (вул. Генерала Родимцева) [51].

Барельєф на нижньому фото частково демонтовано.

Пам’ятний знак на честь 30-річчя визволення міста, вул. Короленка, 1974. Скульптор – А. Мацієвський, архітектор – А. Губенко [51]. Барельєф демонтовано.

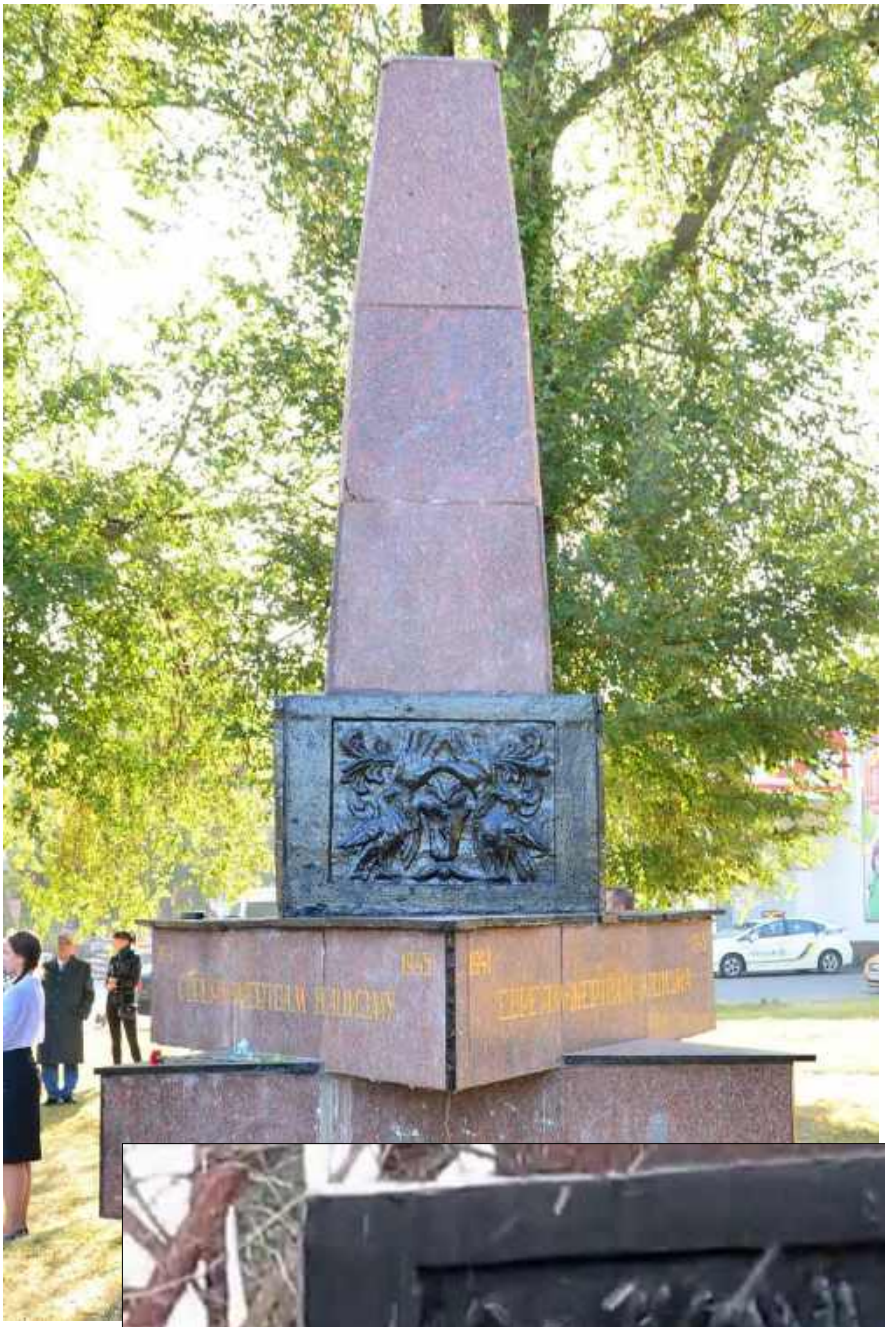

Пам’ятний знак «Євреям-жертвам нацизму» на місці масових розстрілів і поховань на розі просп. Правди та вул. Волкова (Героїв-рятувальників), 1991 [51].
Архітектор – П.Склярський
На його місці в січні 2025 р. відкрито новий пам’ятний знак, який не містить скульптурних елементів.

Пам’ятник Герою Радянського Союзу Григорію Куроп’ятникову.
Погруддя виготовлено із бронзи та встановлено у травні 2010 р. неподалік від готелю «Турист» на розі вулиць Ушакова і Куроп’ятникова.

Пам’ятник Петру Вересоцькому біля аеропорту у вигляді стели з червоного граніту з написом: «На цьому аеродромі восени 1942 року полонений льотчик український патріот Петро Вересоцький здійснив подвиг – захопив фашистський винищувач, обстріляв бензосховище, ворожі літаки та полетів назустріч фронту. Вічна слава герою!». Установлено в листопаді 2010 р. [40]. Скульптор – Віктор Френчко.

ЦИВІЛЬНА МЕМОРІАЛЬНА СКУЛЬПТУРА НА МІСЬКИХ ЦВИНТАРЯХ

ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКІ ЦВИНТАРІ

Цивільна меморіальна скульптура – це вид скульптури, призначений для збереження і вшанування пам'яті про людей, не пов'язаних із військовими діями чи політичним лідерством. Її видами є пам'ятники, надгробки, склепи. Основна мета створення таких об'єктів – забезпечити простір для пам'яті та роздумів, а також передати історію та цінності родини наступним поколінням.

Використання меморіальних скульптур – це давно відомий підхід в оформленні могильного надгробку та місця поховання, який надає можливість виділити його, зробити особливим і неповторним. Меморіальна скульптура використовується для надання особливого вигляду могилі: вона відображає тугу та любов рідних померлого, наголошує на трагічності його смерті та створює відповідну атмосферу біля могили. Меморіальна (ритуальна) скульптура є способом благоустрою могили. Будучи доповненням до звичайного пам'ятника, вона може створити могилі неповторний вигляд, розповісти про особливе ставлення рідних до померлого [64; 65].

Твори цього виду скульптури є переважно у вигляді барельєфів, горельєфів, контррельєфів, статуй, бюстів та скульптурних композицій. В альбомі подані найбільш типові для нашого міста зразки кожного з видів, що були встановлені в різні історичні періоди на міських цвинтарях.

Усього на території нашого міста за весь час його існування функціонувало 24 цивільні цвинтарі. Основні характеристики скульптури на цвинтарях до 1921 р.:

- *матеріали*: найчастіше використовували білий мармур, граніт, пісковик, бронзу;
- *стилістика*: переважали класицизм, романтизм, пізніше – модерн (сецесія);
- *сюжети*: скорботні ангели (фігури, що символізують сум, заступництво та перехід душі); плакальниці (скорботні жінки – алегоричні образи горя та втрати);
- *реалістичні портрети*: бюсти або фігури померлих у повний зріст;
- *хрести*: високої художньої роботи, часто з розп'яттям.

У кінці XIX ст. у м. Єлисаветграді існувало 14 цвинтарів, серед яких було 8 православних (у тому числі 1 старообрядницьке), 2 інших християнських конфесій, 2 єврейських, 1 мусульманське, 1 караїмське.

Петропавлівський цвинтар, фото кін. XIX ст. (пам'ятник В. Григоровичу перенесено на Рівненський цвинтар). Доля інших пам'ятників невідома.

Кущівський цвинтар, поч. XX ст. (пам'ятник у вигляді стели з барельєфом). Фото 2024 р.

Приклади скульптури дорадянського періоду (з різних українських цвинтарів).

Найпоширенішим видом пам’ятників на єврейських цвинтарях у XIX – першій половині XX ст. була стела. Стели рідко мали скульптурні елементи. До скульптурних пам’ятників можна віднести вироблений із каменю або бетону стовбур дерева з обрубленими гілками.

РАДЯНСЬКІ ТА СУЧАСНІ ЦВИНТАРІ

З кін. 1920-х рр. усі цвинтарі стають світськими – їхня релігійна спрямованість зникає.

У 1930-х – 1960-х рр. найпоширенішим матеріалом для виготовлення пам’ятників і надгробків був метал, у 1970-х 1990-х рр. – метал та бетон із мармуровою крихтою; була і невелика кількість дерев’яних пам’ятників. Проте на кожному з цих періодів траплялися і гранітні пам’ятники – із сірого, червоного та чорного граніту. У 1990-х рр. їх стає помітно більше. У 1930-х – 1990-х рр. кругла скульптура зустрічається рідко, переважно це бюсти із граніту і мармуру.

Найпоширенішим матеріалом для виготовлення пам’ятників з кін. 1990-х рр. стає чорний граніт, є також пам’ятники із червоного і сірого граніту. Металеві пам’ятники трапляються дуже рідко. Значно збільшилася кількість бюстів та статуй із граніту і мармуру.

На переважній більшості кіровоградських цвинтарів до кінця 1970-х рр. скульптурних пам’ятників майже не було (переважно бюсти). Пізніше їх стає більше, а сьогодні вони займають приблизно чверть усіх поховань.

Далекосхідний цвинтар, 1970. Фото 2026 р.

Далекосхідний цвинтар, 1995. Фото 2026 р.

Далекосхідний цвинтар, 1994. Фото 2026 р.

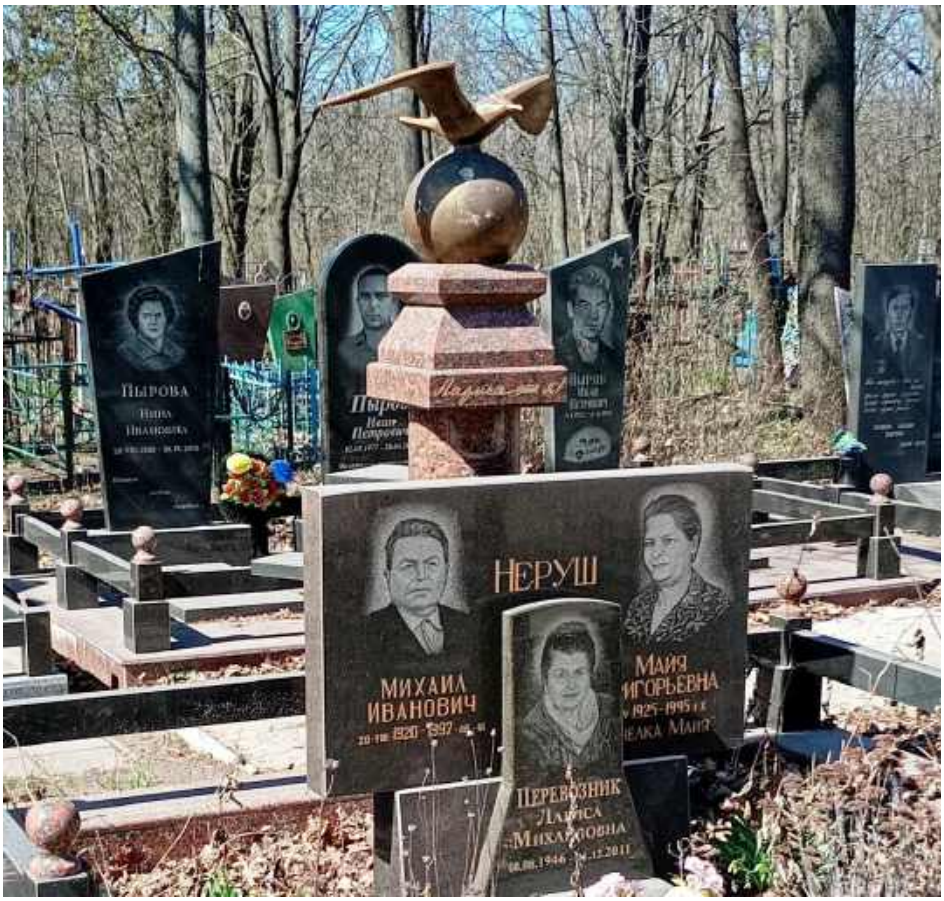

Далекосхідний цвинтар, 2011. Фото 2026 р.

Рівненський цвинтар, поч. 1960-х рр.
Фото 2026 р.

Нижче наведені приклади скульптурних зображень на пам’ятниках з міських та інших українських цвинтарів. Фото 2020–2025 рр.

ІНЦІ
ІНС
ХС

РЕЛЬЄФИ НА МЕМОРІАЛЬНИХ ДОШКАХ

Вул. Пашутінська, будівля банку, 2004. Меморіальну дошку виготовлено на кошти родини Е. Колоса. Скульптор – Віктор Френчко.

Меморіальна дошка на будинку на розі вулиць Гоголя і Тарковського, де жив А. Мацієвський, 2008. Скульптор – Віктор Френчко.

Вул. Леніна (Дворцова, Театральна), Будинок культури ім. Жовтня (Громадське зібрання), 1987 (демонтовано під час знесення будівлі у 1995 р.).

Напис на дошці: «В цьому приміщенні в березні-червні 1917 року була створена Єлисаветградська рада робітничих, солдатських і селянських депутатів та відбулися її перші об'єднані засідання. Дошка встановлена в рік 70-річчя Великого Жовтня» [46, с. 50].

Вул. Орджонікідзе, 2 (Кавалерійська, Ельворті). Дошка на фасаді заводоуправління «Червоної зірки» (1987) з текстом: «Тут в 1904 році працював слюсарем Артем (Ф.А. Сергєєв), прибувши до Єлисаветграда по завданню південного бюро ЦК РСДРП для створення більшовицької організації в місті. Дошка встановлена до 70-річчя Великого Жовтня» [46, с. 50].

Пам'ятна дошка письменнику І. Микитенку на будівлі школи № 33 (вул. Микитенка, 35/21), 2012. Скульптор – Григорій Савченко.

Меморіальна дошка заслуженому журналісту України Віталію Ципіну (вул. Куроп'ятникова, 27), 2008. Скульптор – Віктор Френчко.

Меморіальна дошка поету Валерію Гончаренку на колишньому приміщенні редакції газети «Молодий комунар» (вул. Луначарського (Чорновола), 38), 2002. Скульптор – Віктор Френчко.

Меморіальна дошка Миколі Смоленчуку, письменнику, літературознавцю, краєзнавцю, на приміщенні старого корпусу Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, 2008. Скульптор – Віктор Френчко.

Меморіальна дошка на приміщенні обласного музично-драматичного театру ім. М. Кропивницького, 1982 (демонтовано під час реконструкції будівлі у 2012 р.).

Меморіальна дошка з текстом українською і польською мовами на будинку, де жив і працював Кароль Шимановський (вул. Гоголя, 42), 1964. Дошку втрачено під час демонтажу будинку [46].

Меморіальна дошка почесному залізничнику Семену Тютюшкіну на будівлі залізничного вокзалу, 2008.
Скульптор – Віктор Френчко.

Меморіальна дошка історику, краєзнавцю Петру Кизименку на будівлі комунального закладу «Подільська гімназія Кропивницької міської ради», (вул. Тараса Карпи, 85), 2019.
Скульптор – Віктор Френчко.

Меморіальна дошка на будинку на вул. Дворцовій (Театральній), у якому жив відомий фотокореспондент В. Ковпак. Відкрито в липні 2017 року. Скульптор – Віктор Френчко.

Меморіальна дошка на будинку на вул. Великій Перспективній, 8, де жив Микола Добролежа, український графік, живописець, художник театру, учасник II світової війни. Відкрито у травні 2018 року. Скульптор – Віктор Френчко.

Меморіальна дошка почесному громадянину міста Семену Сороці, ветерану УПА, колишньому політв'язню на фасаді будинку на вул. Михайлівській, 9, де він жив. Відкрито у серпні 2019 року.
Скульптор – Віктор Френчко.

Меморіальна дошка художнику-земляку, визнаному лідеру українського необароко Юрію Луцкевичу на будівлі комунального закладу «Навчально-виховне об'єднання № 6 «Спеціалізована загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів, центр естетичного виховання «Натхнення» Кіровоградської міської ради Кіровоградської області». Відкрито 11 вересня 2014 року до 80-річчя від дня народження.
Скульптор – Віктор Френчко.

Анотаційна дошка про присвоєння Кіровоградській середній школі № 5 імені Т. Шевченка у червні 1926 року (1989). Дошку встановлено на честь 175-річчя з дня народження великого українського поета. Вул. Луначарського (Чорновола), 15. Металевий барельєф демонтовано невідомими у 2004 р. Фото 2025 р.

Анотаційна дошка на фасаді ліцею імені Тараса Шевченка (колишньої гімназії імені Т. Шевченка), вул. В. Чорновола, 15, 2017. Скульптор – Віктор Френчко.

Меморіальна дошка на будинку лікаря, доктора медицини, ученого-антрополога С. Вайсенберга, вул. Дзержинського, 74/42 (на розі В. Чорновола), 2011. Скульптор – Віктор Френчко.

Горельєф на анотаційній дошці «Ця вулиця названа в 1926 році на честь видатного революціонера, першого наркома освіти Луначарського Анатолія Васильовича», вул. Чорновола, 29/32, 1987. Демонтовано на поч. 2020-х рр.

Меморіальна дошка Олексію Шаповалову (вул. Гоголя, 76), 1993.

Меморіальна дошка літературознавцю, доктору філологічних наук, професору Леоніду Куценку, установлена на фасаді п’ятиповерхового корпусу Центральноукраїнського педагогічного університету імені Володимира Винниченка, 2019.

Меморіальна дошка заслуженому художнику Борису Вінтенку на будівлі Кіровоградської обласної бібліотеки для дітей ім. Шевченка (вул. Шевченка, 5), 2009. Скульптор – Віктор Френчко.

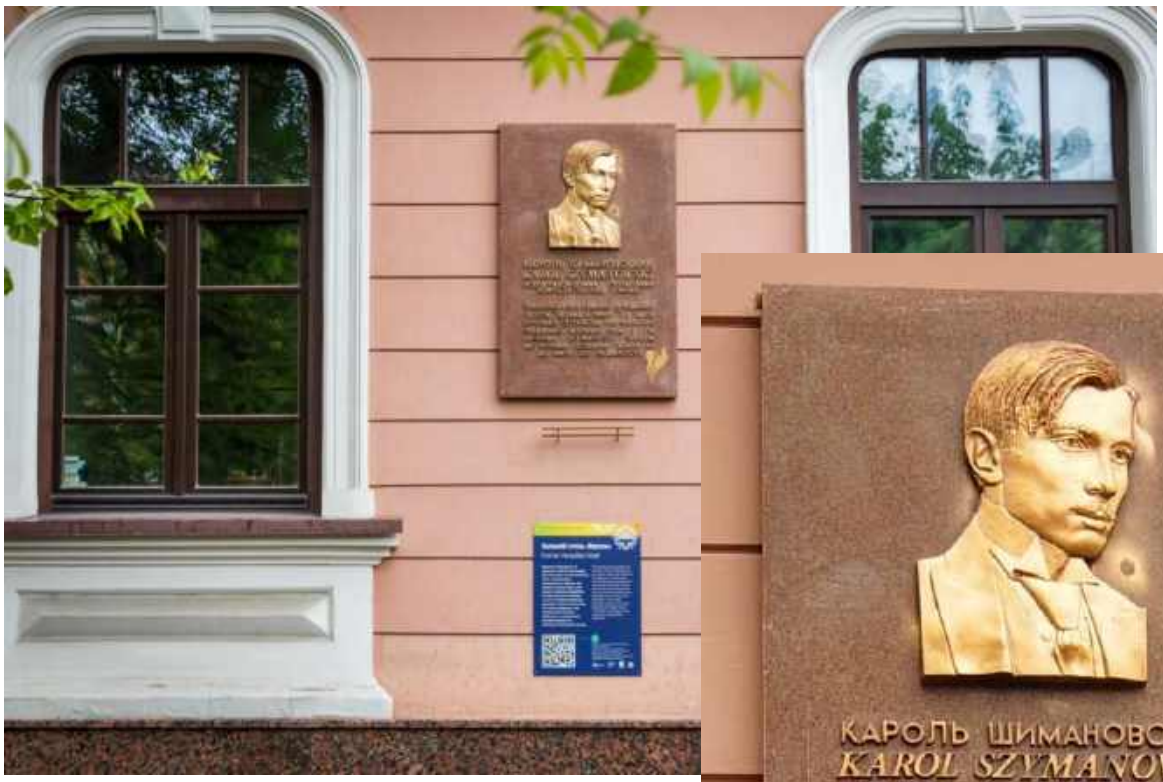

Меморіальна дошка на вул. Дворцовій, 5/5 Каролю Шимановському, польському композитору, який працював у флігелі цього будинку у 1918–1919 роках (2014).

Меморіальна дошка художнику В. Остапенку на будівлі Кіровоградського обласного академічного театру ляльок (вул. Преображенська, 3), 2018. Скульптор – Віктор Френчко.

Меморіальна дошка меценатці Ганні Дмитрян (вул. Г. Дмитрян, 1), 2018. Скульптор – Віктор Френчко.

Меморіальна дошка на честь українського політичного та громадського діяча, прозаїка, драматурга та художника Володимира Винниченка на фасаді колишньої Єлисаветградської чоловічої гімназії (вул. Шевченка, 3), 2020. Скульптор – Григорій Савченко.

Меморіальна дошка англійським підприємцям – братам Роберту і Томасу Ельворті – на фасаді музею заводу «Червона зірка» (вул. Ельворті, 1), 2009. У кін. 2010-х рр. цю металеву дошку було замінено на гранітну з тим же текстом, але без барельєфу.

Меморіальна дошка Василю Сухомлинському (2018) на фасаді комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського». У цьому приміщенні В. Сухомлинський на початку 1970 року прочитав для вчителів одну з останніх своїх лекцій. Скульптор – Віктор Френчко.

Меморіальна дошка на будинку на вул. Московській (Чміленка), 65 (1973), у якому народився і жив до 1923 р. видатний композитор, народний артист України Юлій Мейтус. Нині тут музична школа № 1 ім. Г.Г. Нейгауза. Скульптор – Віктор Френчко.

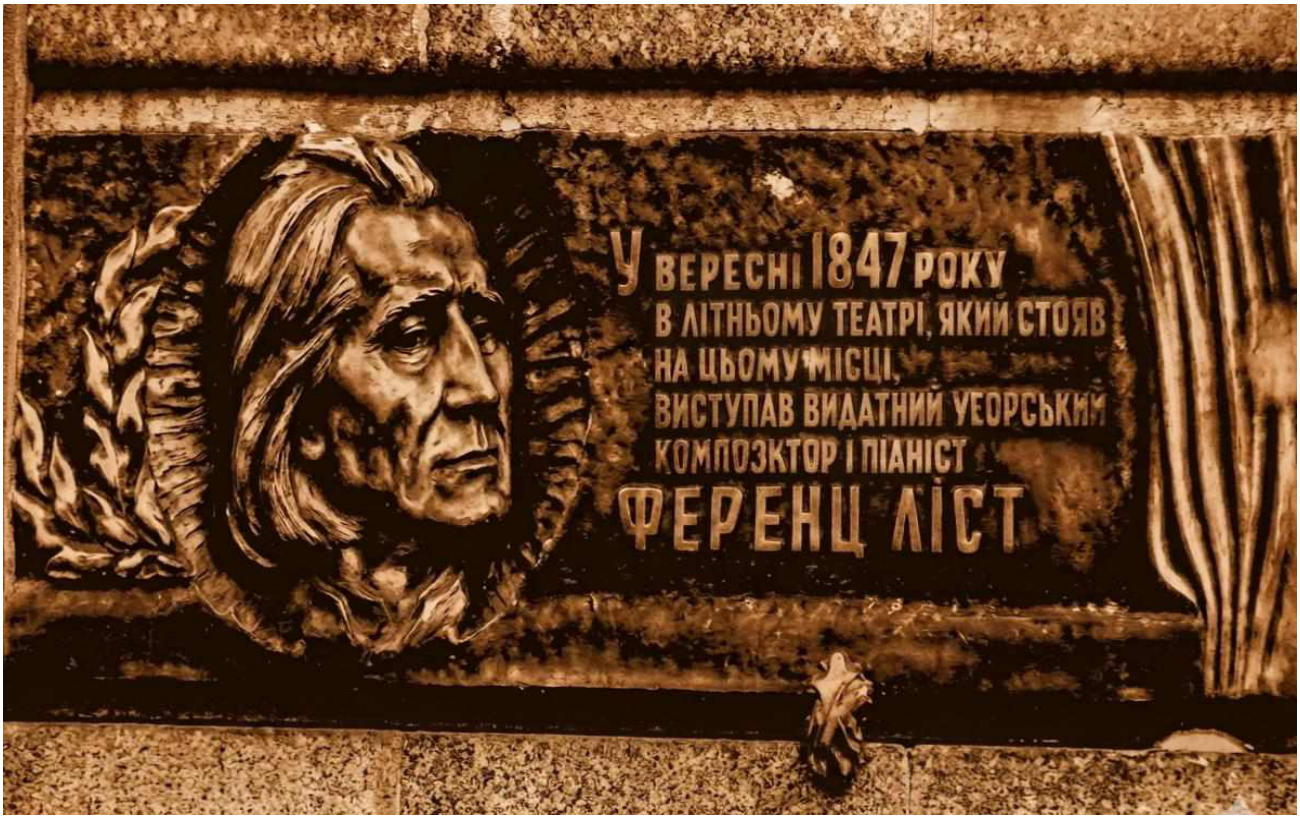

Меморіальна дошка «У вересні 1847 р. в літньому театрі, який стояв на цьому місці, виступав видатний угорський композитор і піаніст Ференц Ліст» (вул. Шевченка, 34/25), 1987.
Скульптор – А. Мацієвський, архітектор – А. Губенко.
У 2000 р. зникла (за однією версією, постраждала від рук вандалів, за другою – загублена під час ремонту фасаду будівлі).

Меморіальна дошка «У вересні 1847 р. в літньому театрі, який стояв на цьому місці, виступав видатний угорський композитор і піаніст Ференц Ліст» (вул. Шевченка, 34/25), 2011.
Скульптор – Віктор Френчко. Сьогодні існує версія про те, що літній театр стояв на іншому місці – навпроти, на іншому боці вул. Великої перспективної [46].

Меморіальна дошка Генріху Нейгаузу. Музична школа № 1 ім. Г.Г. Нейгауза (вул. Дзержинського, 65), 2013. Скульптор – Віктор Френчко.

Меморіальна дошка Генриху Нейгаузу та Каролю Шимановському на фасаді старого корпусу педагогічного університету імені В. Винниченка (вулиця Шевченка, 1), де свого часу вони проводили цикл лекцій та концертів. Демонтовано невідомими особами [9].

Меморіальна дошка на будівлі колишньої приватної гімназії М. Крижановського, де навчався Арсен Тарковський (вул. Володарського), 1997. Скульптор – Віктор Френчко.

Меморіальна дошка на вул. Луначарського (Чорновола), 38 – на будинку, де у серпні 1939 р. виступали Олесь Гончар, Василь Симоненко, Михайло Стельмах та інші видатні майстри слова, а також розпочиналася творча діяльність Кіровоградського обласного літературного об’єднання «Степ». Відкрито у 2009 р. Скульптор – Віктор Френчко.

Меморіальна дошка на будівлі колишнього табору військовополонених Шталаг-305 (вул. Шевченка, 3), 2020. Скульптор – Віктор Френчко.

Меморіальна дошка на вул. Габдрахманова (колишня Польова), 3 (кін. 1980-х рр.).

Меморіальна дошка Герою Радянського Союзу М. Єрещенку, вул. Гагаріна (Бандери), 27, 2009.

Меморіальна дошка на честь Героя Радянського Союзу І. Шепетова на стіні колишнього кавалерійського училища (вул. Кавалерійська), 2008.

Меморіальна дошка на будівлі обласного комітету КПУ, вул. К. Маркса, 41.
Відкрита на поч. 1980-х рр. Матеріал – мідь.
Демонтована невідомими [9, с. 105] і замінена на гранітну, на якій не було скульптурних елементів [46, с. 65]. Нову дошку було демонтовано у 2017 р.

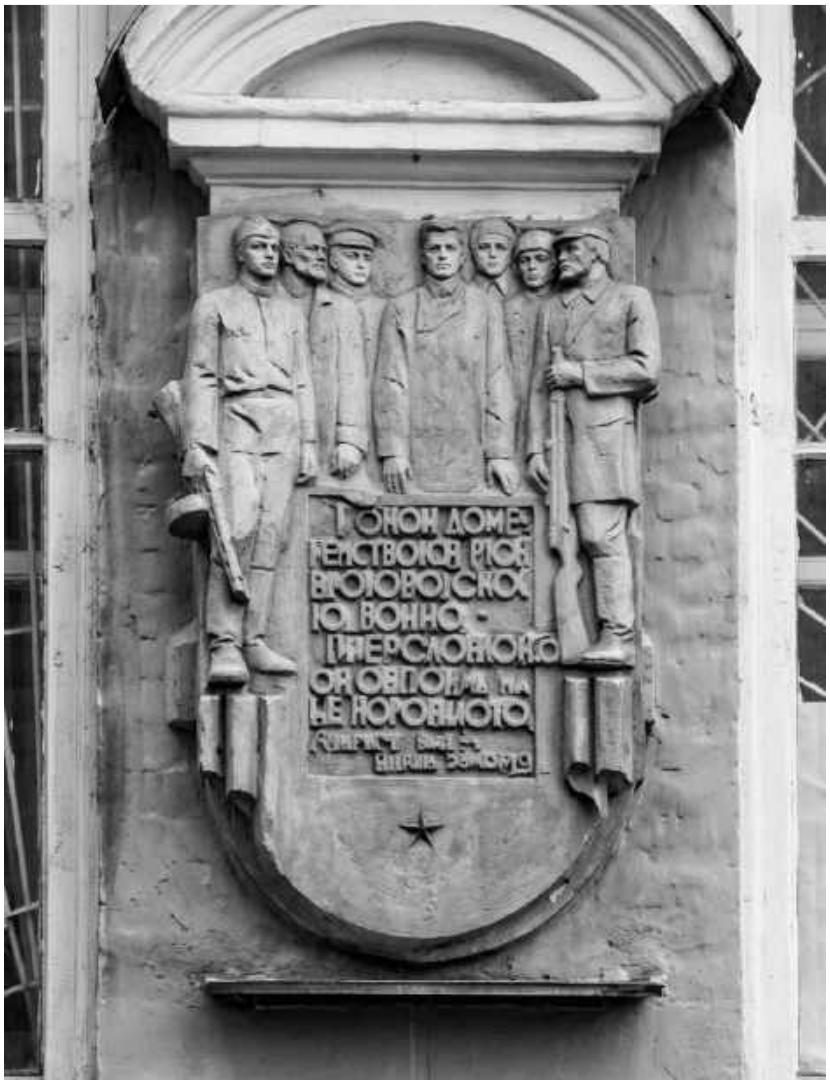

Меморіальна дошка
з інформацією про те, що
у цьому будинку діяв штаб
підпільно-диверсійної
організації ім. Ворошилова,
вул. Калініна (ріг Леніна), 1984.
Архітектор А. Губенко.
Деякі краєзнавці висловлювали
сумнів щодо правдивості цієї
інформації.
Демонтовано у сер. 2010-х рр.

Меморіальна дошка льотчику, учаснику Другої світової війни, двічі Герою Радянського Союзу, Національному герою кримськотатарського народу Амет-Хану Султану на подвір'ї Льотної академії, 2014.

Меморіальна дошка землякам-жертвам тоталітаризму, випускникам Єлисаветградського кавалерійського училища В. Дуніну-Жуховському та Г. Доліві-Добровольському на стіні колишньої казарми училища (вул. Нейгауза), 2019. Скульптор – Віктор Френчко [9].

Меморіальна дошка польському письменнику, драматургу, журналісту Міхалу Хороманському (1904-1972) на вул. Михайлівській, 19. Встановлена згідно з рішенням виконкому міської ради від 22.07.2014 р. [38].

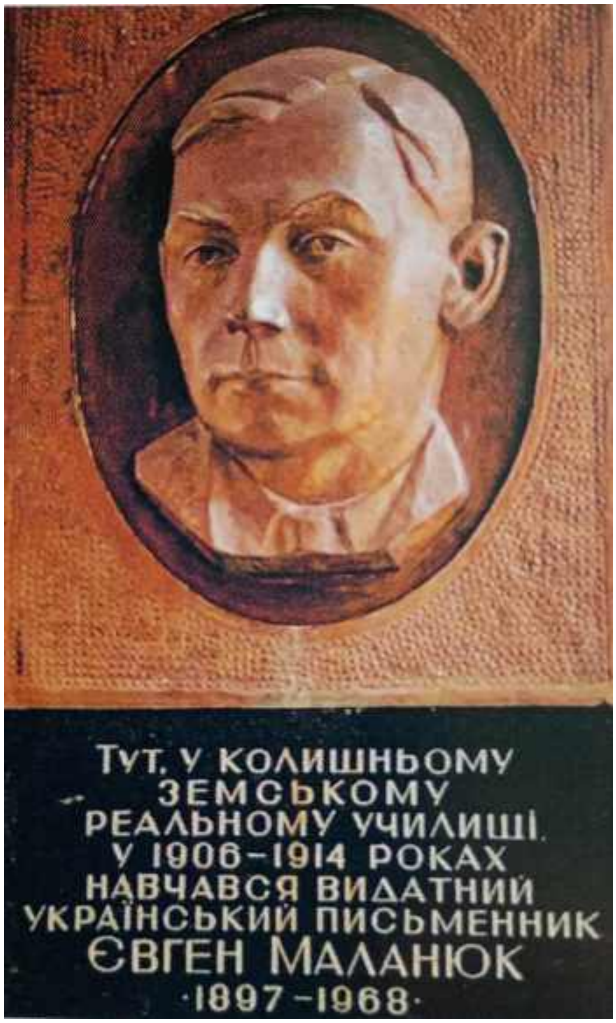

Меморіальна дошка Євгену Маланюку в приміщенні колишнього Єлисаветградського земського реального училища (нині – Кропивницький інженерний фаховий коледж ЦНТУ). Відкрито 1 лютого 1997 року.
Вул. Фрунзе (Ю. Олефіренка), 6.
Скульптор – Віктор Френчко, архітектор – Віталій Кривенко [9].

Вул. Театральна, 6. Меморіальна дошка Віктору Шарию, крайовому отаману Буго-Гардівської паланки Українського козацтва, секретарю Кіровоградської обласної організації Спілки офіцерів України, бійцю Української добровольчої армії, який загинув 18 грудня 2022 року в бою під Бахмутом. Відкрито 17 грудня 2023 р. [11].
Скульптор – Богдан Козаченко.

Меморіальна дошка лікарю Володимиру Яринічу (обласний онкологічний диспансер), 2020. Скульптор – Володимир Плітін, архітектор – Анатолій Ступак.

Меморіальна дошка Валерію Дейнекіну перед входом до театру «Резонанс» (Кіровоградський державний педагогічний університет), 2009. Скульптор – Віктор Френчко.

МОНУМЕНТАЛЬНО-ДЕКОРАТИВНА СКУЛЬПТУРА, СКУЛЬПТУРНІ ІНСТАЛЯЦІЇ

СТАТУЇ

Футболіст. Парк ім. В. Леніна, 1949.

Парк ім. В. Леніна. Статуї встановлені у 1949 р.

Статуя спортсменки з веслом,
парк ім. Леніна, 1952.
Колоризація 2026 р.

Статуя тенісистки,
Новомиколаївка,
сер. 1950-х рр.
Фото поч. 1960-х рр.

Парк ім. Я. Крючкова. Статую встановлено у 1949 р. Світлини сер. 1950-х рр. Колоризація 2026 р.

Спортсмен-важкоатлет, 1950, парк ім. В. Леніна.
Фото 1965 р. Гирі в руці спортсмена вже немає.
Демонтовано в кін. 1960-х рр.
Колоризація 2026 р.

Спортсмен-важкоатлет, 1955, Новомиколаївка.
Фото 1957 р.
Демонтовано в кін. 1970-х рр.

Спортсмен-важкоатлет, 1955,
парк ім. В. Леніна. Фото 1964 р.
Колоризація 2026 р.
Демонтовано на поч. 1970-х рр.

Спортсмен-плавець, 1956,
Новомиколаївка. Фото 1960 р.
Колоризація 2026 р.
Демонтовано на поч. 1970-х рр.

Парк ім. Леніна, 1949. Колоризація 2026 р.

Парк ім. Леніна, 1955. Колоризація 2026 р.

Плавчиха, Новомиколаївський пляж, 1958. Колоризація 2026 р.
Статуї демонтовані у кін. 1960-х рр.

Статуя волейболістки,
Новомиколаївка, 1955.
Фото кін. 1960-х рр.
Колоризація 2026 р.
Демонтовано в сер. 1970-х рр.

Статуя спортсменки.
Новомиколаївський пляж, 1956.
Фото 1960 р. Колоризація 2026 р.
Демонтовано в кін. 1960-х рр.

Статуя жінки біля ресторану «Панорама», набережна Інгулу, 2025. Фото 2026 р.

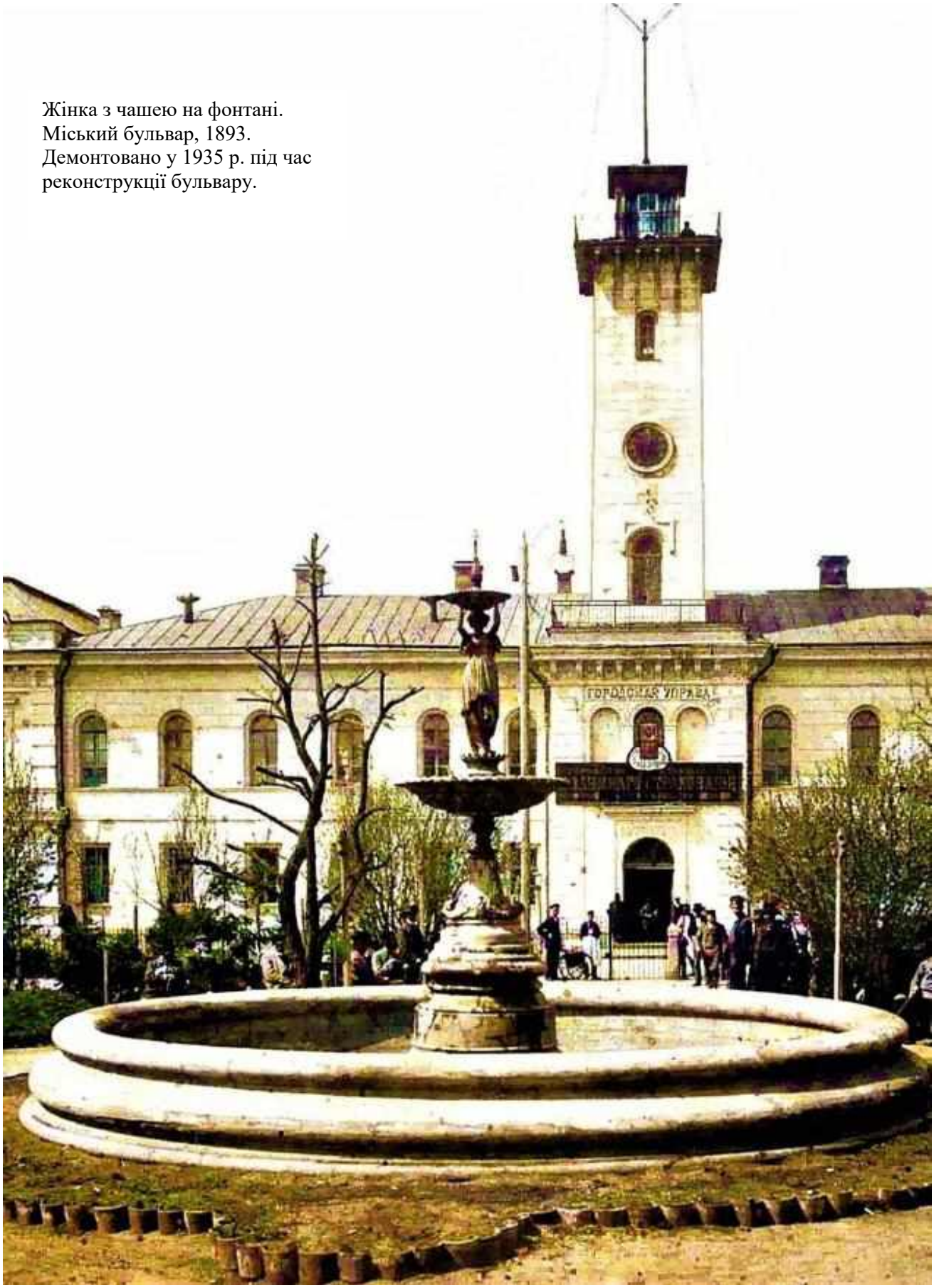

Жінка з чашею на фонтані.
Міський бульвар, 1893.
Демонтовано у 1935 р. під час реконструкції бульвару.

Міський бульвар, ресторан «Вар’єте-модерн», поч. 1910-х рр. На передньому плані – жінка з чашею [59]. Колоризація 2026 р.

Статуя та декоративна чаша на фонтані. Колоризація 2026 р.

Статуї ліворуч і праворуч входу до ресторану.

Дворцовий бульвар (між вулицями Кавалерійською та Бульварною), поч. 1910-х рр.
Демонтовано в сер. 1930-х рр.

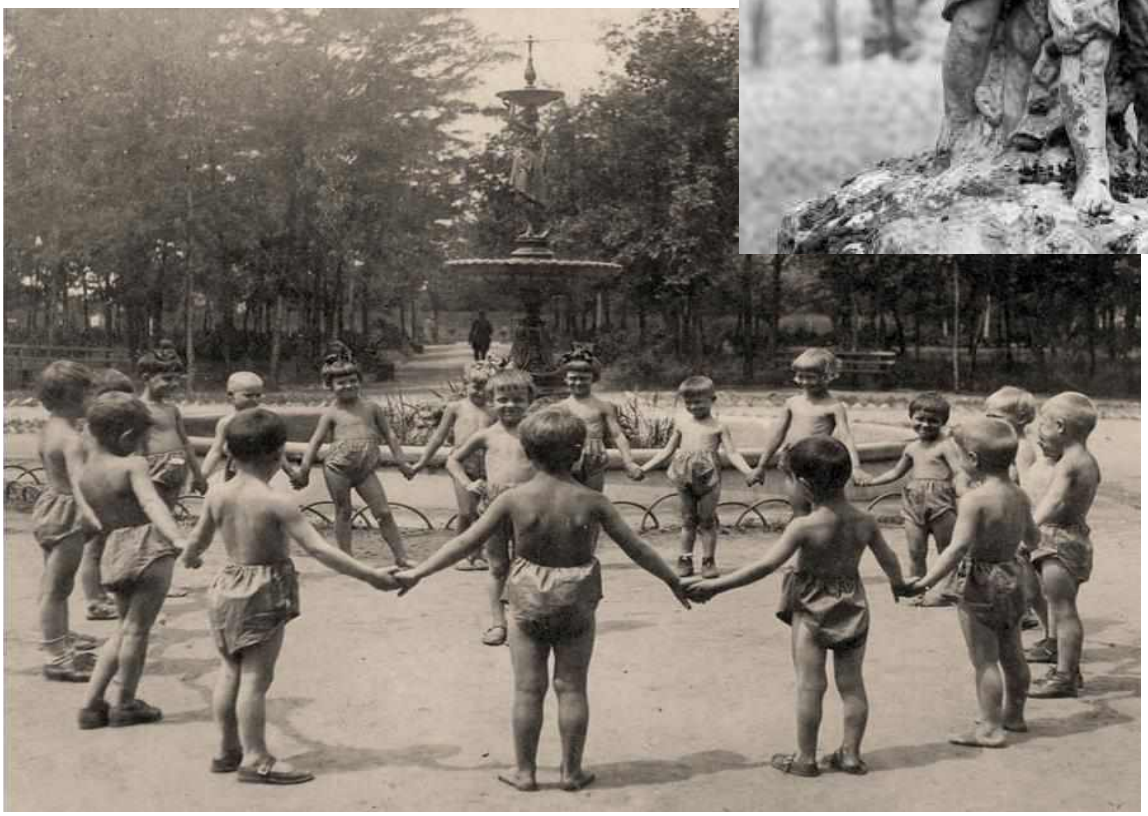

Жінка з чашею на фонтані, парк ім. Крючкова на Новомиколаївці, 1935. Фото 1937 р.
Демонтовано в сер. 1950-х рр.

Реконструкцію Міського бульвару було розпочато 1935 р. і завершено влітку 1936 р. Згідно з проєктом усі дерева викорчували, три чверті площі залишилися без будь-якої рослинності й були заасфальтовані. На місці фонтану встановлено пам'ятник С. Кірову (скульптор М. Манізер, архітектор В. Вітман), ліворуч і праворуч від якого влаштовані невеличкі сквери з катальпами та липами. Кілька тих катальп ростуть там і сьогодні. Кожен сквер мав фонтан. Форма і скульптурні елементи фонтанів існували до середини 1971 року. Після реконструкції на площі з'явилися фонтани без скульптурних елементів [59].

Фонтан ліворуч від пам'ятника.

Фонтан праворуч від пам’ятника.

Декоративні вази на площі ім. С. Кірова. Фото 1958 р. та 1974 р.

Одна з двох декоративних ваз біля входу до житлового будинку, сер. 1950-х рр.

Горельєф на декоративній вазі у Театральному сквері (вул. Леніна, 4), поч. 1950-х рр.

Фото 1954 р. Колоризація 2026 р.

Один із двох фонтанів у центральному сквері між вул. Тімірязєва та Гоголя, що стояли ліворуч і праворуч від пам’ятника Б. Хмельницькому 1950.

Скульптурна композиція у центральному сквері між вул. Тімірязєва та Гоголя, 1950.

Об’єкти демонтовані у 1954 р. під час будівництва приміщення обкому КПУ.

Фото 1953 р. Колоризація 2026 р.

Фонтан «Зірка», парк ім. В. Леніна, 1956.

Фонтан «Зірка» на розі вул. К. Маркса та В. Леніна, 1956. Колоризація світлин 2025 р.

Скульптурна композиція у Міському саді, сер. 1950-х рр. Колоризація 2026 р.

Скульптурна композиція «Комсомольці» у сквері ім. Т. Шевченка (навпроти школи № 5), 1956. Демонтовано в кін. 1960-х рр.

Скульптурна композиція «Піонери» у сквері ім. П. Морозова на Некрасівці, поч. 1960-х рр. фото 1970 р. Демонтовано в кін. 1980-х рр.

Скульптурна композиція у Міському саді, сер. 1950-х рр. Колоризація 2026 р. Демонтовано у кін. 1960-х рр.

Скульптурна композиція у мікрорайоні «5/5» біля пожежної частини, кін. 1950-х рр.
Демонтовано в кін. 1960-х рр. Колоризація 2026 р.

Скульптурна композиція«Інтернаціоналісти-борці проти колоніалізму» у сквері на розі вул. Шевченка та Калініна, кін. 1950-х рр. Колоризація 2026 р. Демонтовано на поч. 1970-х рр.

Жінка з дітьми у сквері на вул. К. Маркса, сер. 1950-х рр. Демонтовано у 1964 р. під час будівництва кінотеатру «Комсомолець».

Сквер Декабристів, 1950. Фото 1962 р. Колоризація 2026 р. Демонтовано у кін. 1960-х рр.

Сквер ім. Ленінського комсомолу, поч. 1950-х рр. Колоризація 2026 р.
Демонтовано на поч. 1970-х рр.

Фото сер. 1950-х рр. Колоризація 2026 р.

Композиція «Піонери» на вході до бульвару ім. В.Леніна, 1939. Фото 1941 р. Колоризація 2026 р. Демонтовано у 1942 р.

Композиція «Піонери» біля Палацу піонерів, сер. 1950-х рр. Демонтовано на поч. 1970-х рр.

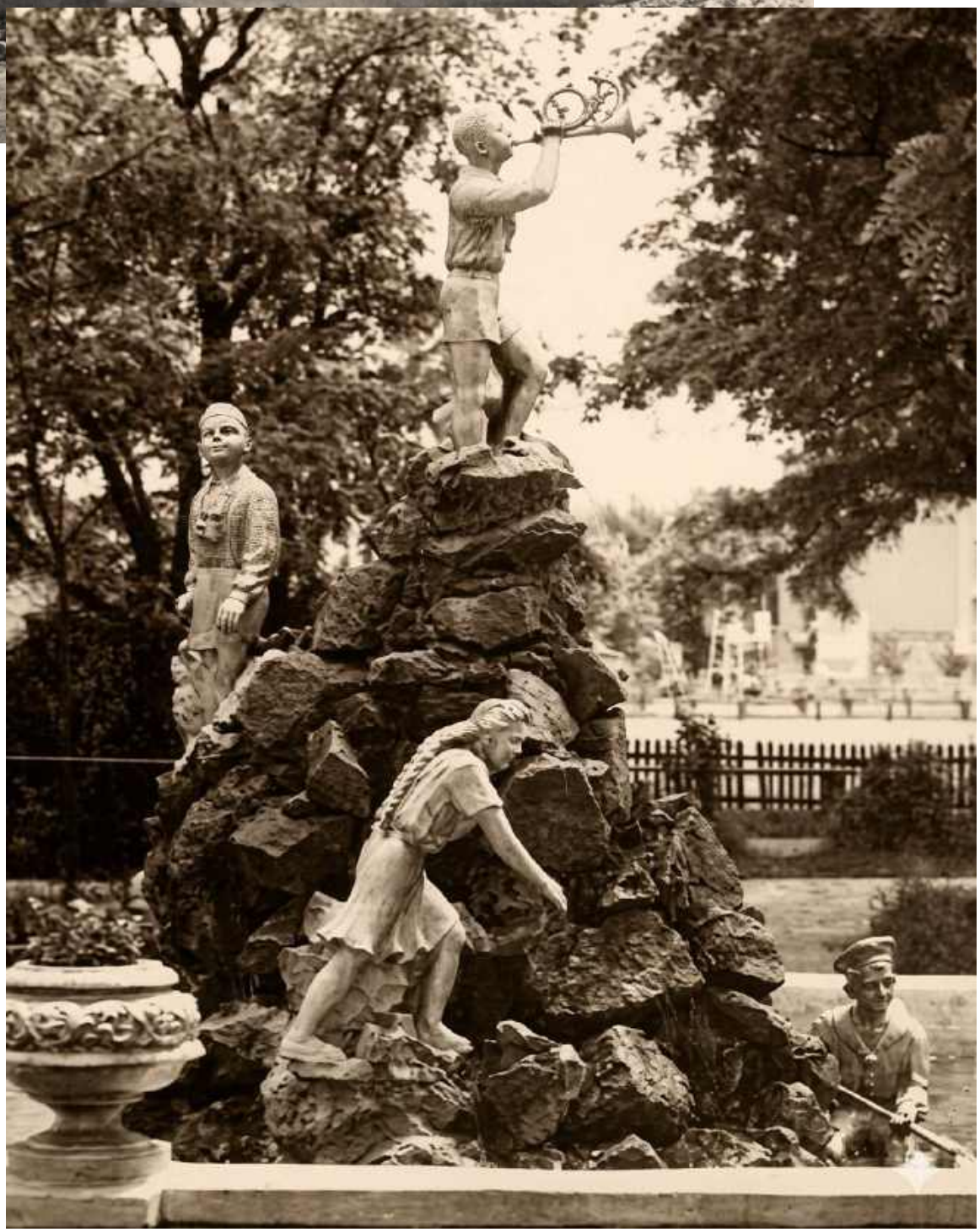

Композиція «Піонери» на фонтані у сквері в авіамістечку, кін. 1950-х рр. Демонтовано в

Скульптурна композиція «Робітник і колгоспниця», установлена 31 серпня 1955 р. на Рівненському проспекті при в'їзді в місто [49]. Світлини кінця 1950-х рр. Колоризація 2024 р.
Демонтовано в сер. 1960-х рр.

Скульптурна композиція «Робітник і колгоспниця» на просп. Правди, сер. 1960-х рр. Колоризація 2026 р. Демонтовано на поч. 1970-х рр.

Скульптурна композиція у сквері на перехресті вул. Андріївської та Рівненського проспекту, 1958. Праворуч – іподром (пізніше – Критий ринок). Фото 1959 р. Колоризація 2026 р.

Скульптурна композиція «Чоловік із жінкою і дитиною» у сквері біля залізничного вокзалу, кін. 1950-х рр. Колоризація 2026 р. Демонтовано на поч. 1970-х рр.

Вхід до парку ім. Леніна, 1948. Архітектор – Олександр Возний. Світлини 1950-х – поч. 1960-х рр. Статуї демонтовано в сер. 1960-х рр., колонаду – у 1970 р.

Композиція «Робітник і робітниця» біля в’їзду на територію Кіровоградської електростанції (пізніше – Теплоелектроцентраль, комунальне підприємство «Теплоенергетик»), 1954.

Статуї виготовлені на Харківській державній скульптурній фабриці.

Скульптурна композиція «Жінка з дитиною та серпом» на території обласної дитячої лікарні, вул. К. Лібкнехта (Преображенська), сер. 1960-х рр. Фото 2015 р. та 2020 р.

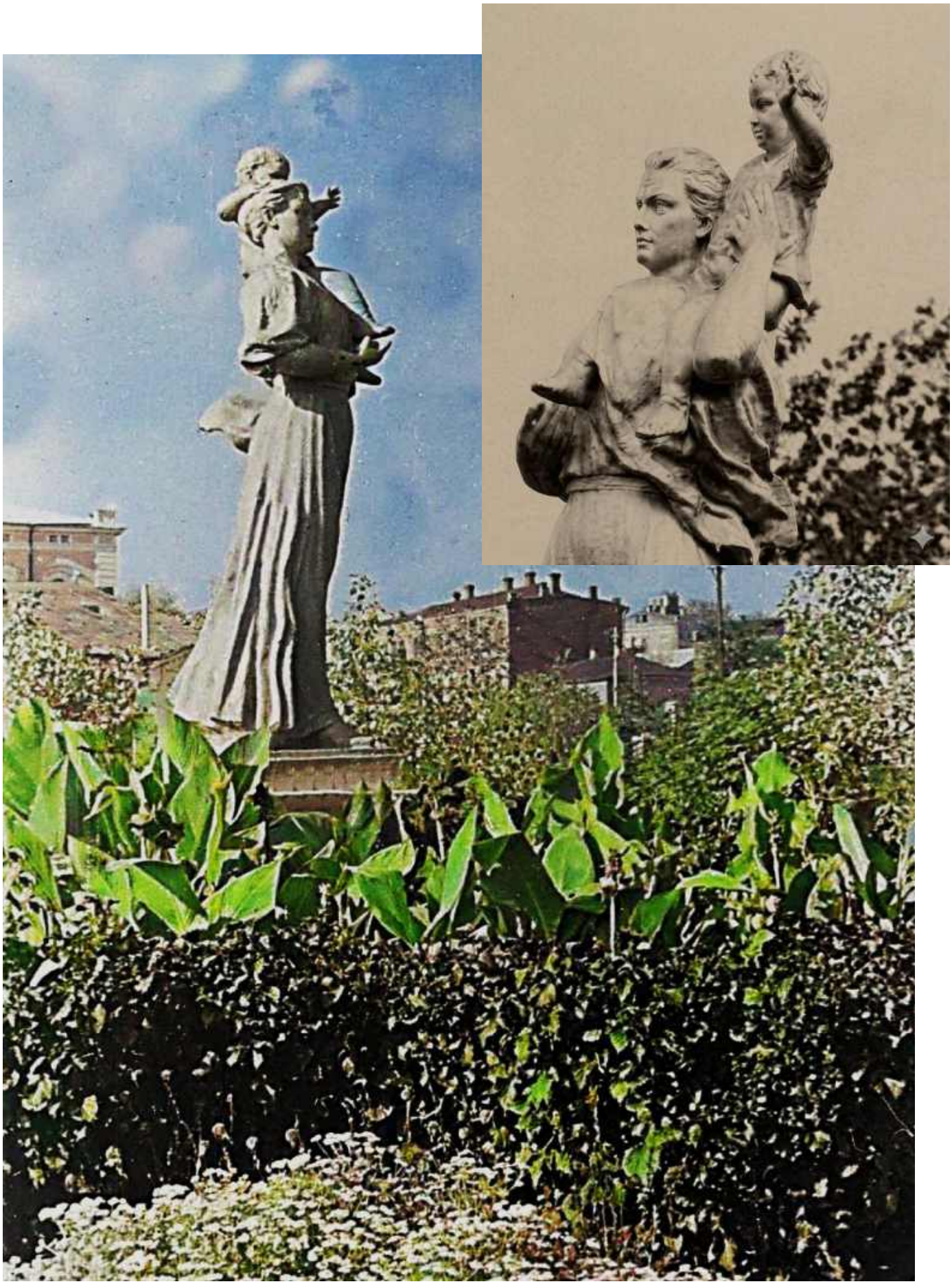

Скульптурна композиція «Жінка з дитиною» на території скверу ім. Ленінського комсомолу, сер. 1950- х рр. Колоризація 2025 р. Демонтовано на поч. 1970-х рр.

Скульптурна композиція «Жінка-колгоспниця» на території скверу ім. Ленінського комсомолу, сер. 1950- х рр. Фото 1968 р. Колоризація 2025 р. Демонтовано на поч. 1970-х рр.

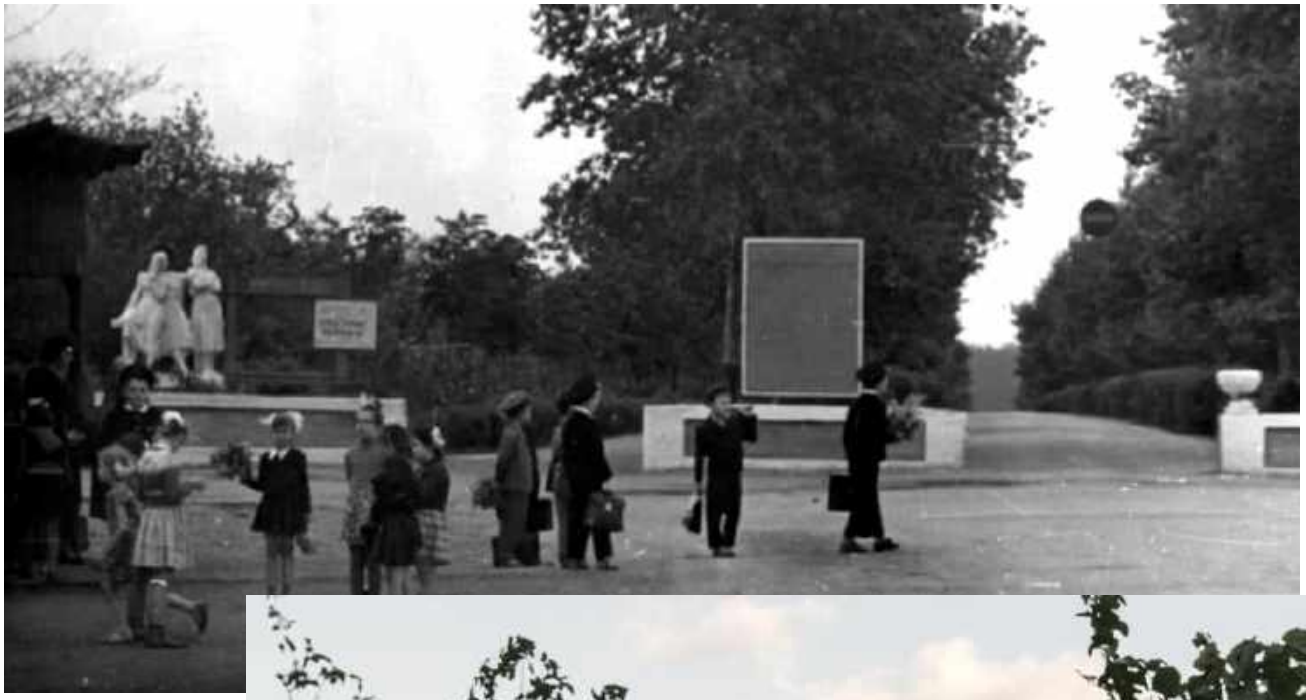

Скульптурна композиція «Дівчата» біля входу до Міського саду, сер. 1950-х рр. Фото 1961 р. Демонтовано на поч. 1970-х рр.

Фонтан біля жіночої гімназії, вул. Петрівська (Шевченка),
поч. 1910-х рр.
Фото поч. 1950-х рр.

Фонтан біля педагогічного інституту, поч. 1960-х рр. Демонтовано на поч. 1970-х рр.

Скульптурна композиція на фонтані на території профілакторію, сер. 1950-х рр. Фото 1967 р.
Демонтовано в кін. 1990-х рр.

Скульптурна композиція на території піонерського табору, сер. 1950-х рр. Фото 1968 р.
Демонтовано в кін. 1990-х рр.

Скульптурна композиція на фонтані на території будинку відпочинку «Інгул», сер. 1950-х рр.
Фото 1963 р.

Скульптурна композиція «Чоловік із жінкою та дитиною» на території будинку відпочинку «Червона зірка», сер. 1950-х рр. Фото 1963 р. Така ж стояла і у сквері біля залізничного вокзалу.

Скульптурна композиція «Жінка з дітиною» на території заводу «Червона зірка», поч. 1950-х рр. Фото кін. 1960-х рр.

Композиція, присвячена першому польоту людини у космос, 1961.
Фото 1964 р.
Демонтовано у кін. 1960-х рр.

Казкова композиція на вул. Короленка, 1982. Демонтовано в кін. 1990-х рр.

Фрагмент композиції «Бременські музики» у парку ім. О. Пушкіна, сер. 1980-х рр. Демонтовано в сер. 2000-х рр.

Гном із ліхтарем на клумбі (приватна оселя), 2025.

Баба Яга (Дендропарк), поч. 1980-х рр. Демонтовано.

Фонтан на алеї авіаторів, 2010. Фото 2018 р.

Фонтан біля психоневрологічного інтернату на Кущівці, 2015. Фото 2018 р.

Фонтан біля входу до ресторану кримськотатарської кухні (2025), вул. В. Чорновола, 30а.

Фонтани на території
Спасо-Преображенського собору, 2010.

Статуї на території Спасо-Преображенського собору, 2010.

Скульптурна інсталяція «Кохання» на Ковалівці (вул. Вокзальна), 2012.

Скульптурна композиція на фонтані біля ресторану «Панорама» (Набережна Інгулу), 2025.

(Набережна Інгулу), 2025.

Русалки та жінка з амфорою біля ресторану «Панорама» (Набережна Інгулу), 2025

Фото 2025 р.

Фото 2025 р.

Фонтани біля
ПРАТ «Кропивницький олійноекстракційний завод» «Кіровоградолія», 2014.

Композиція «Лілії» на фонтані у Дендропарку, поч. 1980-х рр. [59]. Фото 2018 р.

Фонтан зі скульптурою хлопчика з квіткою німфеї у сквері на території підприємства, розташованого на вул. Є. Маланюка навпроти швейної фабрики (сер. 1970-х рр.). Фото 2019 р.

Скульптурна інсталяція «Двірник», за словами автора, – це подарунок усім двірникам та іншим працівникам комунальних служб, які щодня роблять чистим наше місто. Відкрито у 2011 р. Висота скульптури становить близько 180 см, а вага – близько 150 кг. Скульптор – Сергій Слінкін.

Спочатку двірник стояв біля Поштамту (вул. Велика Перспективна), потім його було перенесено до банківської установи на вул. Театральній, 21.

Скульптор створив образ двірника XIX століття. Двірник одягнений у сорочку і жилетку, широкі шаровари і чоботи. У руках металевого двірника мітла, а на голові – кашкет. Свисток, який можна помітити у нього на шиї, тоді слугував для оповіщення городових про порушників порядку і хуліганів. На фартусі – значок, який має номер, що вказує на ділянку, закріплену за конкретним двірником [31].

Скульптурна інсталяція «Стріла Амура» – символ романтичних побачень, любові та єдності двох сердець. Автор проєкту – Вадим Мездрін, 2009 р. Вул. Гоголя, 78 (біля міськвиконкому) [51].

Скульптурна інсталяція «Пальці», вул. Дворцова, 6, 2015.

Скульптурна інсталяція «Закохані ліхтарі», вул. Велика Перспективна, 1, 2018. Автор – Аміна Козин [57].

СКУЛЬПТУРНІ ЗОБРАЖЕННЯ ТВАРИН ТА СКУЛЬПТУРНІ КОМПОЗИЦІЇ З ТВАРИНАМИ

ВЕДМЕДІ

Центральний сквер (між вул. Тімірязєва та Гоголя – на місці Успенського собору), 1953.

Центральний сквер (між вул. Гоголя та К. Лібкнехта), 1962.

Центральний сквер (між вул. Гоголя та К. Лібкнехта), 1965.

ПАНТЕРИ

Світлини 1987р.-1989 р.

Скульптурна композиція «Пантери» у сквері біля дитячої поліклініки № 1, 1987.
Скульптор – Григорій Савченко. Архітектор – Іван Мединський [59]. Скульптурні елементи сильно постраждали від вандалів, частково демонтовані в кін. 1990-х – поч. 2000-х рр. Сьогодні із скульптурної групи залишилася лише одна статуя (фото ліворуч).

Світлини сер. 1990-х рр.

ЛЕВ

Дендропарк, 2012.
Статуя лева була подарована нашому місту громадою м. Львова [26].

ОЛЕНІ

Статуя оленя на розі вул. Леніна та Фрунзе (навпроти парку ім. В.Леніна, 1955).
Фото поч. 1960-х рр.

Статуя оленя на розі вул. Леніна та Фрунзе (навпроти парку ім. В.Леніна, сер. 1950-х рр.). Демонтовано у кін. 1960-х рр.

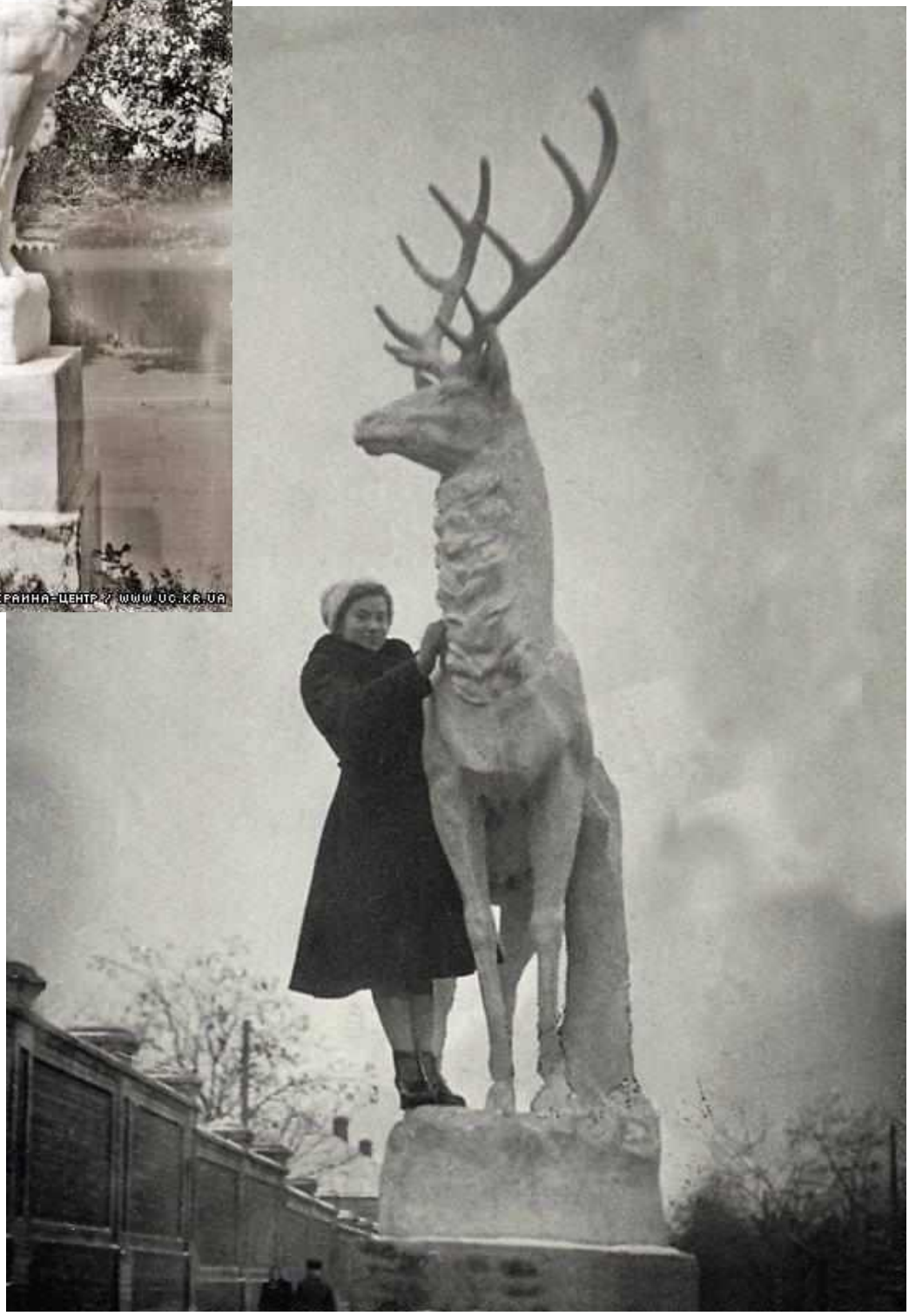

Композиція «Олені» на території центрального скверу (між вул. Тімірязєва та Гоголя), 1948. Фото 1952 р. Колоризація 2026 р. Демонтовано у 1954 р. і перенесено на територію нового центрального скверу (між вул. Гоголя та К. Лібкнехта) [59].

Центральний сквер (1948 – поч. 1954 р.). Фото 1953 р. Колоризація 2026 р.

Композиція «Олені» на території нового центрального скверу, 1954. Фото 1962 р. Колоризація 2026 р. Демонтовано у 1969 р. під час реконструкції скверу.

Фото кін. 1950-х рр.

СЛОНИ

Парк ім. В. Леніна, сер. 1960-х рр.

ВЕРБЛЮДИ

Парк ім. В. Леніна, сер. 1960-х рр.

КОНІ

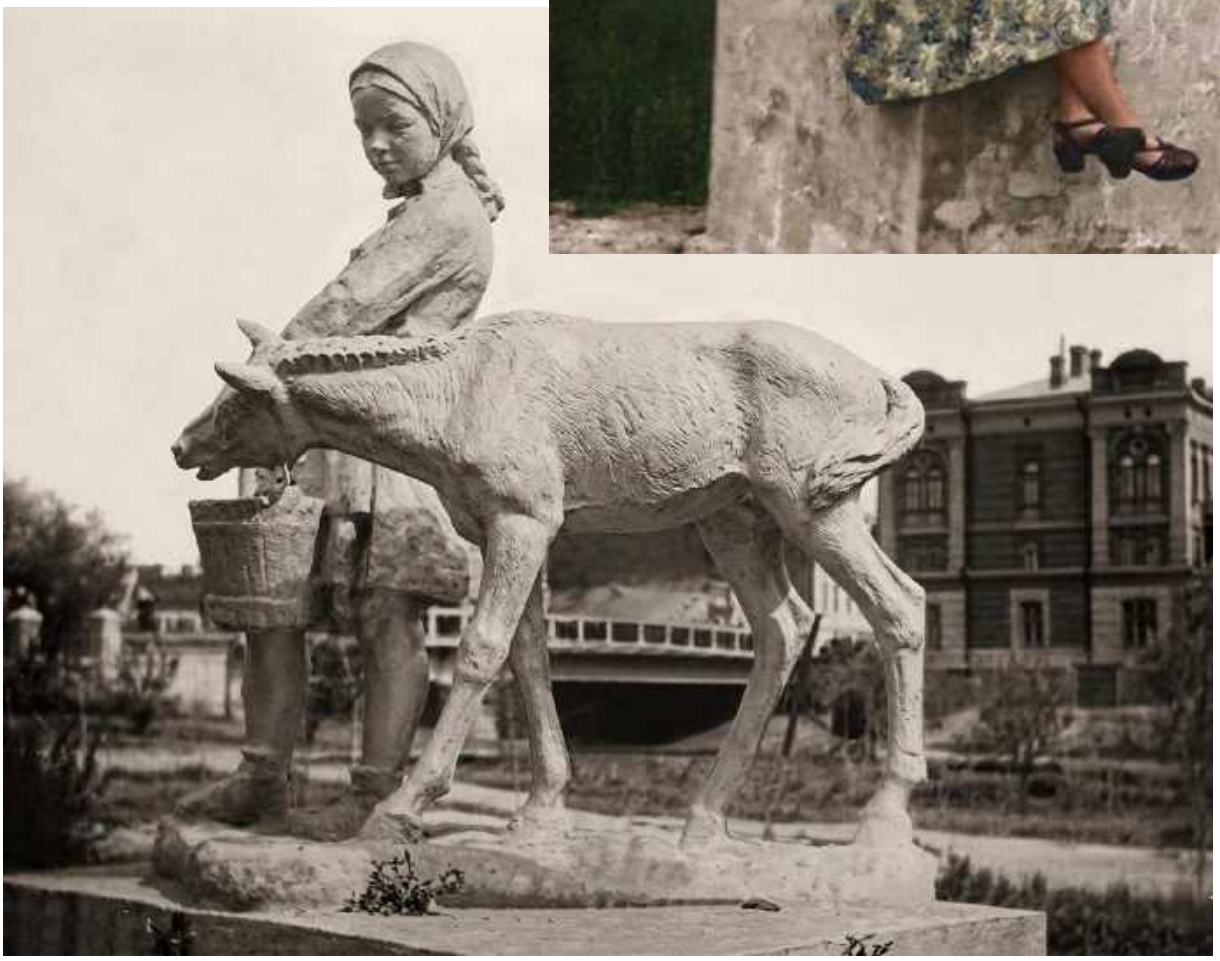

Дівчинка з лошам у сквері ім. Ленінського комсомолу (набережна річки Інгул), сер. 1950-х рр. Колоризація 2026 р. Демонтовано на поч. 1970-х рр.

Дендропарк, вул. Євгена Тельнова, 2016. Фото 2022 р.

КОЗЛИ

Центральний сквер, 1955. Фото 1964 р.

Фото 1965 р. Крольоризація 2026 р.

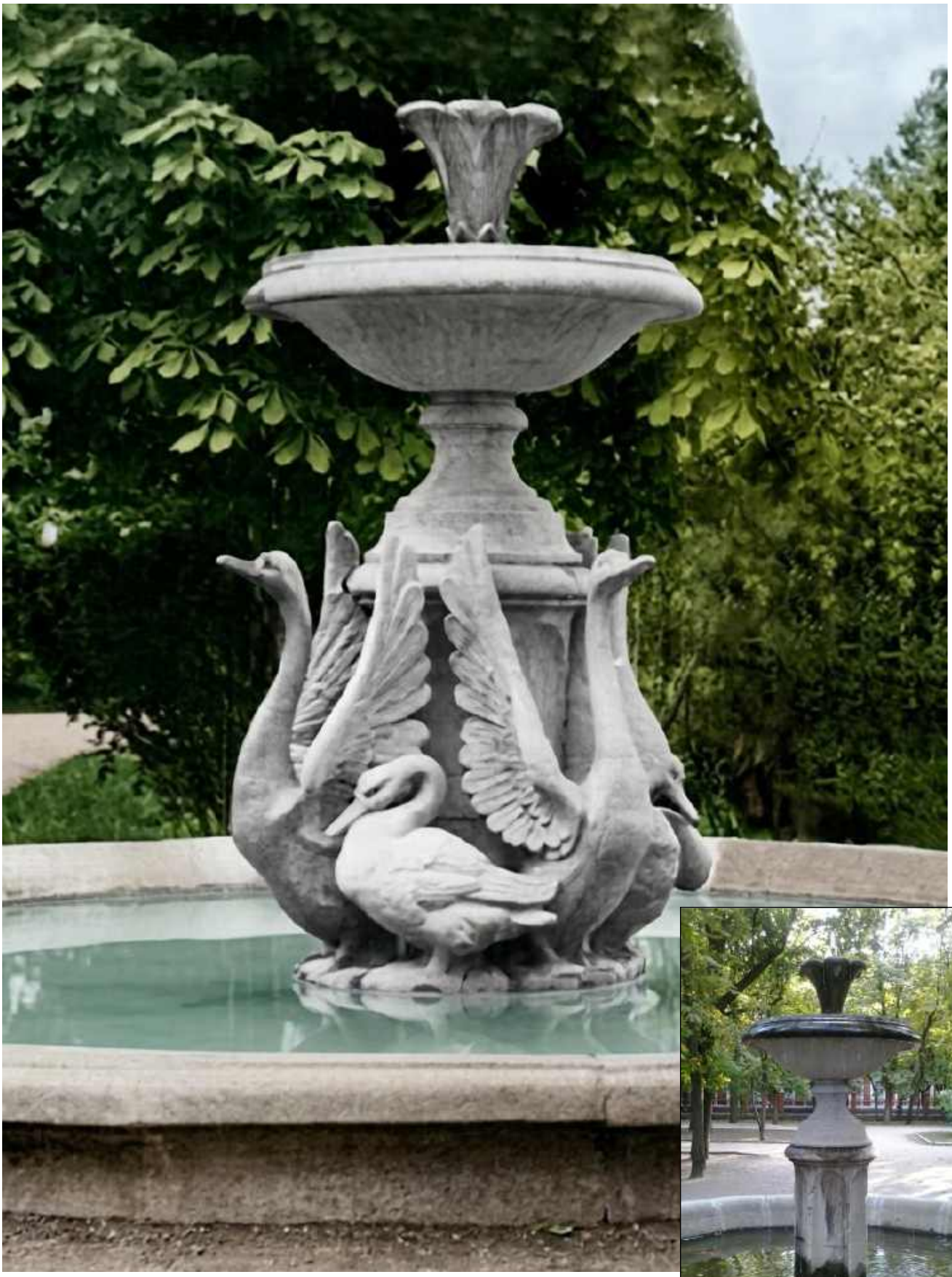

Фонтан у парку ім. В.Леніна, сер. 1950-х рр.
Фонтан працює і сьогодні, але лебеді зникли
на поч. 1970-х рр. [59]. Фото 1963 р. Колоризація 2026 р.

Хлопчик із лебедем у парку ім. В. Леніна, кін 1940-х рр. Фото сер. 1970-х рр.
Демонтовано у 2010 р. [59].

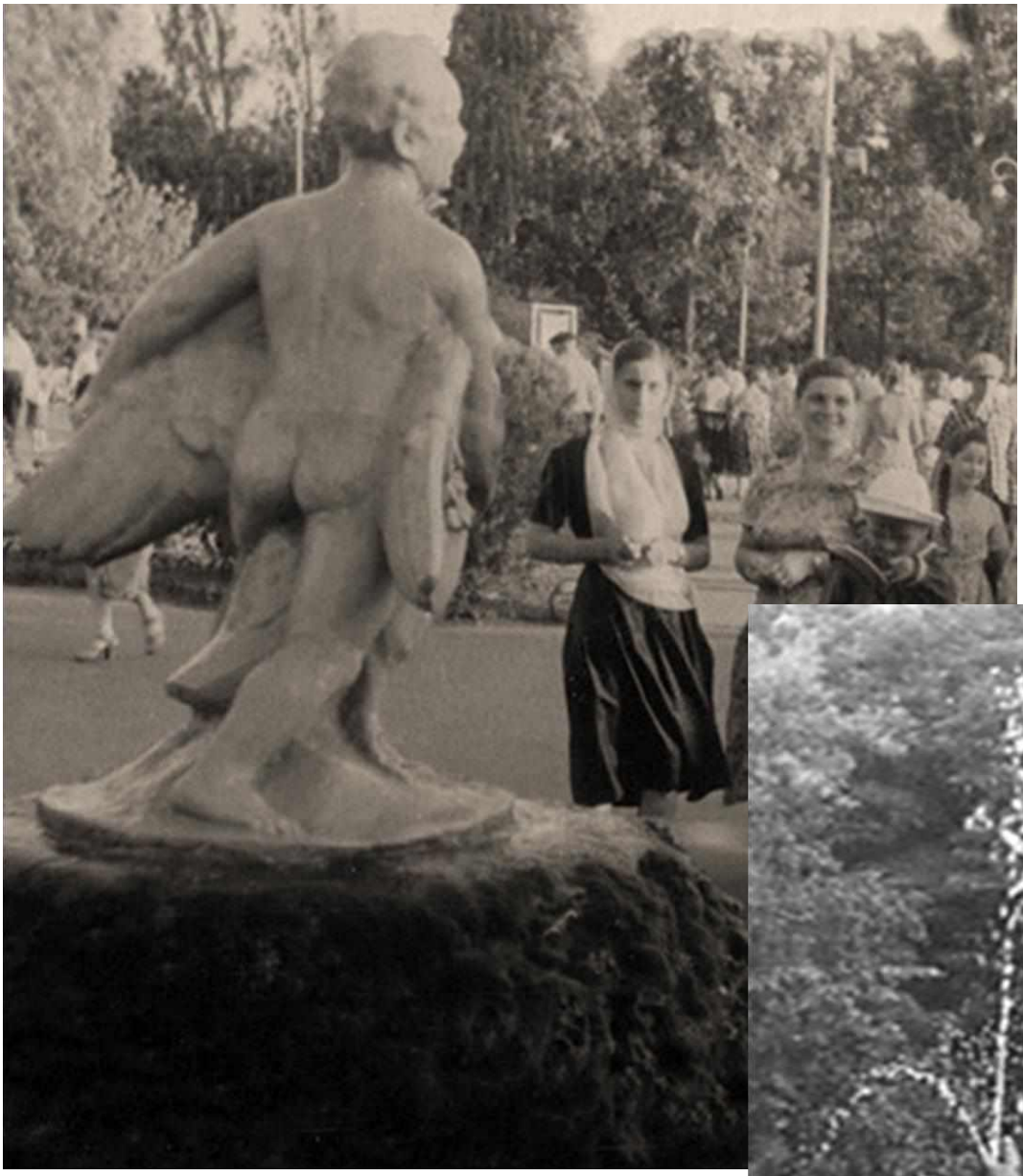

Хлопчик із лебедем у парку ім. В. Леніна.
Фото кін. 1950-х рр.

Дівчина з півнем. Сквер ім. Ленінського комсомолу (на березі Інгулу), поч. 1950-х рр. Демонтовано на поч. 1970-х рр.

Композиція «Шпаківня назавжди – усім випускникам Кіровоградського льотного» (у сквері біля головного корпусу Державної льотної академії), 2011.

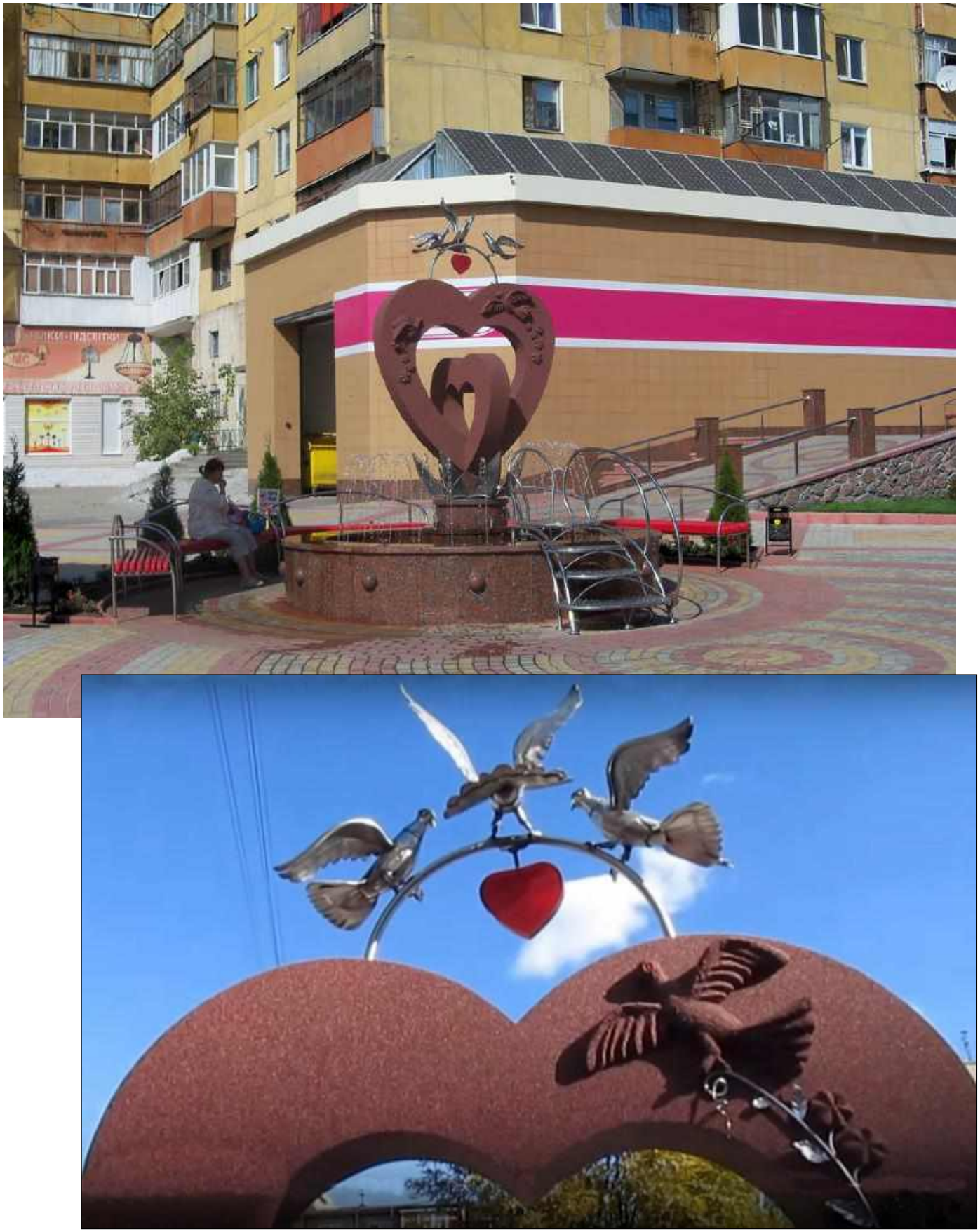

Композиція «Кохання», фонтан на Ковалівці (вул. Вокзальна), 2015. Автор – Петро Яцків [59].

Фонтан на вул. Вокзальній, 2015.

Композиція «Пташине гніздо» на фонтані на території Спасо-Преображенського собору, 2015. Фото 2026 р.

Інсталяція «Лелеки» на території міського пологового будинку (вул. Олени Журливої, 1), 2018.

Інсталяція на території міської станції юних техніків (вул. Яновського, 60), 2019.

Інсталяція на подвір'ї будинку
(вул. Преображенська, 6), 2019.

Інсталяції на подвір'ї будинку
(вул. Преображенська, 10), 2021.

Інсталяції на подвір'ї будинку
(вул. Преображенська, 10), 2023.

Інсталяція біля закладу дошкільної освіти «Казковий» (вул. Любомира Гузара, 11), 2014.

Птахи та інші тварини – інсталяція на території Спасо-Преображенського собору, 2018. Фото 2026 р.

РИБИ

Фонтан у парку ім. Леніна,
кін. 1950-х рр.
Колоризація 2026 р.
Демонтовано
у кін. 1960-х рр.

Вул. Леніна, сер. 1950-х рр. Колоризація 2026 р.

Фонтан на вул. Вокзальній, 2015.

ЗМІЯ

Лікарню св. Анни на вул. Костельній, 1, побудовану за проєктом Якова Паученка на кошти Анни Дмитрян, було освячено і відкрито 18 травня 1904 року [5].
Фонтан біля центрального входу до лікарні функціонував з 1904 до кінця 1960-х років. У 1970-х роках він був занедбаний: поступово зруйнувалися скульптурні елементи, а потім – і басейн. Сьогодні фонтан перебуває у жалюгідному стані та своїм виглядом нагадує нам, як легко можна зіпсувати найкращі прояви духовності, моральності й естетичних почуттів наших пращурів [59].

Фонтан біля лікарні св. Анни, 1904. Фото 1910 р. Колоризація 2026 р.

Фото 1960 р. Колоризація 2026 р.

ЖАБИ

Фонтан у центральному сквері (між вул. Гоголя та К. Лібкнехта), 1955.

Фонтан на подвір’ї приватного будинку на вул. Тімірязєва, 2010.

БАБКА

Скульптурна композиція «Птах щастя», вул. Шевченка, 17. Автор проєкту – Євгеній Василевський.

Незвичайну металеву скульптуру з романтичною назвою «Птах щастя», відкриту 28 жовтня 2010 р., мешканці міста називають «Бабкою». Робота виконана в стилі техно-арт. Для її створення автору знадобилися 10 бензобаків, автомобільні дверцята, деталі від тракторів, старі чайники, праски та інший металевий брухт. Про скульптуру навіть придумали загадку: «Хто мову рідну знає, той бабку відшукає. Що у бабки замість вій – відповідь знайти зумій!» [22].

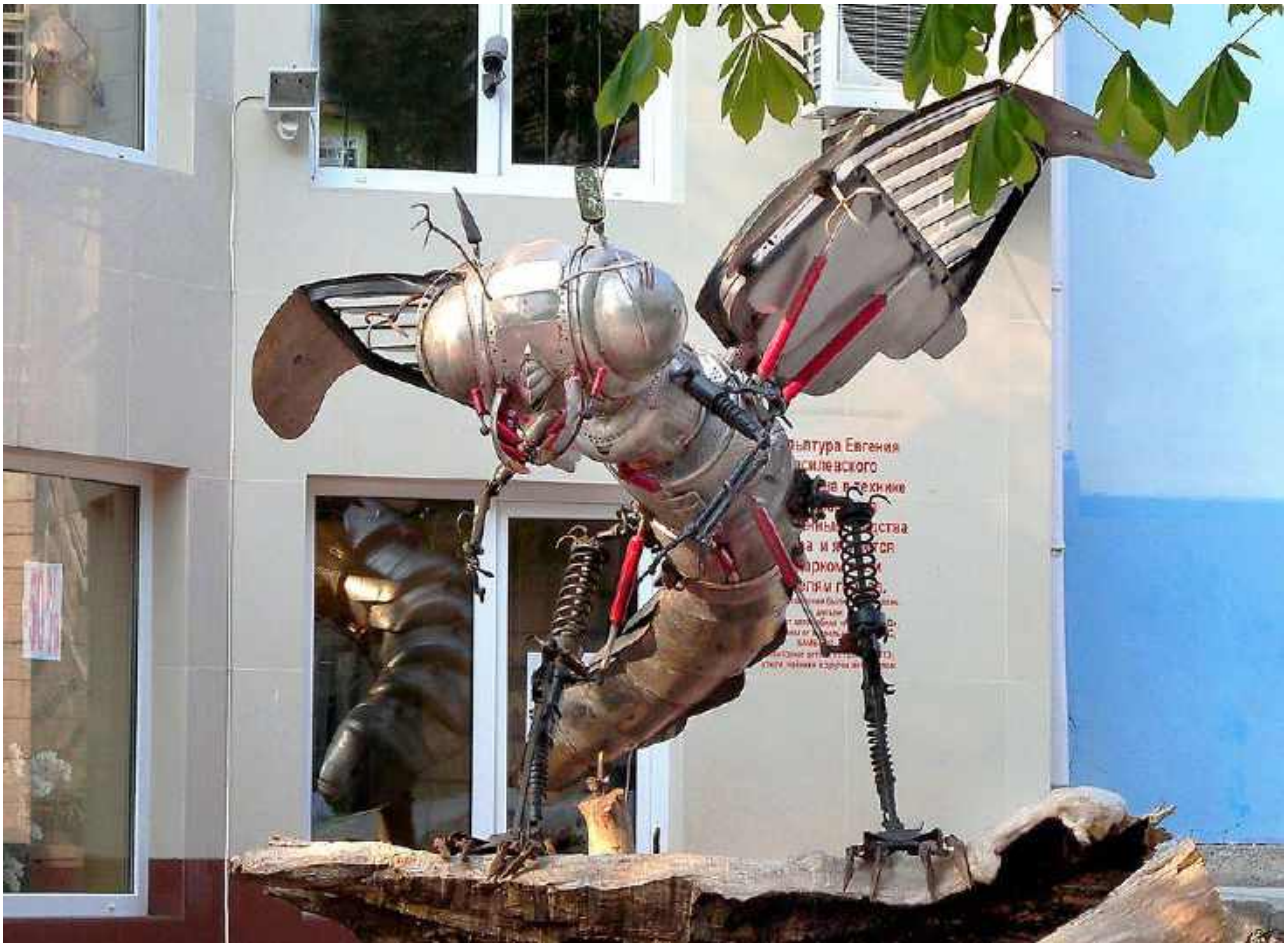

КОМПОЗИЦІЇ З РІЗНИМИ ТВАРИНАМИ

Скульптурна композиція з греко-скіфськими мотивами на території Кіровоградського інституту регіонального управління та економіки, 2009 (вул. Башкирська, 1а).
Композиція складається із п’яти елементів: 1) пегас, 2) статуя скіфського воїна, 3) статуя грифона, 4) статуя грифона, 5) композиція з рибами на фонтані.
Створено за ініціативою ректора інституту Ігоря Добрянського та відкрито у 2005 р.
Автор проєкту – скульптор Анатолій Дворський [59].

Фрагмент композиції – скіфський воїн. Фото 2025 р.

Грифони.
Світлини 2025 р.

Фото 2025 р.

СКУЛЬПТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ АРХІТЕКТУРИ

У декорі фасадів будинків Єлисаветграда вирізняють декор з використанням ордерних елементів, декор архітектурних деталей, металевий і керамічний.

Декор з використанням ордерних елементів характерний для будівель модернізованого неокласицизму та романтичного класицизму. Зокрема, це сандрики прості та комбіновані – з трикутними або лучковими (розірваними, чи перерваними) фронтонами (вул. Гоголя, 38; вул. Театральна, 10; 17/7; вул. В. Перспективна, 28; 31), які часто поєднуються з композитними спрощеними напівколонами. В архітектурі Кропивницького знайшли застосування також елементи ордерних систем: повні і неповні антаблементи, розкреповані карнизи, модернізовані (геометризовані) капітелі (вул. Т. Карпи, 6; вул. В. Панченка, 5; вул. Пашутінська, 44; вул. Гоголя, 89). У класицизованому напрямі модерну знайшли застосування напівколони з доричними, іонічними капітелями (вул. В. Панченка, 7/17) [37, с. 140].

Декор архітектурних деталей поділявся на цегляний і ліпний. Ліпний декор виконувалась деталями консолей еркерів (вул. Театральна, 10; Театральна, 7), оформленням площини пілястр, капітелей, баз (вул. В. Чміленка, 74/42, вул. Арх. Я. Паученка, 40; вул. В. Панченка, 14), фризових модернізованих «доричних» композицій (вул. Т. Шевченка, 8; вул. В. Панченка, 7/17; вул. А. Тарковського, 68), заповненням підвіконних тафель (ніш) (вул. В. Перспективна, 31; вул. Театральна, 15/6). Стрілчасті бетонні лиштви аркових вікон на вул. А. Тарковського, 68 імітують масверк (кам'яний орнамент скління з прямих і дугоподібних, циркульних ліній), притаманний готичним сакральним і громадським будівлям [37, с. 140].

За характером малюнку декор поділявся на геометричний (цегляний), рослинний, зооморфний, антропоморфний, геральдичний та тератологічний.

Геометричний декор виконувався фігурною цегляною кладкою у формі простих квадратів, трикутників, дуг, овалів, які поєднувались з фігурною кладкою півколон і відтворювали композитні форми пілястр, капітелей (особняк М. П. Леонтовича, вул. В. Панченка, 4; торговий будинок по вул. А. Ліпатова, 2а; буд. по вул. Арх. Я. Паученка, 45/35; вул. В. Панченка, 5; вул. Т. Карпи, 6; вул. Пашутинська, 44). *Рослинний декор* виконувався на замкових каміннях аркових перемичок, площинних композиціях пілястр, ніш, оздобленні картушів, елементах членування вікон (вул. Арх. Я. Паученка, 40; 45/35б; вул. Театральна, 11; 15/6; вул. Г. Маріуполя, 79; вул. Гоголя, 38; вул. В. Перспективна, 28; 31; вул. В. Панченка, 14). *Антропоморфний декор* знайшов своє втілення у вигляді маскаронів: в основі кронштейна (вул. Театральна, 10), в нішах щипців (вул. арх. Я. Паученка, 45б), тимпанах фронтонів (вул. В. Перспективна, 28; вул. В. Панченка, 14; вул. В. Чміленка 74/42); капітелей (вул. Арх. Я. Паученка, 40; 45/35б) у вигляді консольних «атлантів» і «каріатид» (вул. Гоголя, 38; 67/24; 72; вул. В. Перспективна, 31; 28), які зустрічаються і в інтер'єрах сходових клітин (вул. В. Чорновола, 38, вул. А. Ліпатова, 10). *Маскарони* і *каріатиди* уособлювали сакральні образи родючості, мудрості, сили, достатку. *Зооморфний декор* виконувався в геральдичних композиціях фризів, в декорі еркерів (маскарони левів – вул. Театральна 17/7; вул. Т. Шевченка, 8; вул. В. Чміленка, 74/42; фігури змій – вул. В. Чміленка 74/42). *Тератологічний декор* у вигляді грифонів використовувався у фризових композиціях будинку по вул. В. Панченка, 7/17. *Криволінійний декор* декоративного модерну, який часто виконувався з бетону, крім оздоблювальних властивостей мав конструктивні: консолі еркерів будинків на вул. В. Перспективна, 37/84; вул. Т. Шевченка, 68; консолі балконів будинку по вул. В. Перспективна, 60; вул. Театральна, 11. *Металевий декор* фасадів історичних будинків був дуже поширений і знайшов розповсюдження в огорожах балконів, кронштейнах карнизів та в інших елементах. Малюнок огорожі балконів поряд з індивідуальними розробками, притаманними будівлям модерну, включав типові елементи: ампірні вінки, гірлянди, спіралі, кола, овали, квадрати. *Керамічний декор* у вигляді майолікових плиток застосовувався наприкінці XIX ст. у заглибленнях кесонованих пілястр (ширинках), підвіконних тафлів (ніш) (буд. Я. Паученка по вул. арх. Паученка, 89; буд. ремісничо-грамотного училища по вул. Вокзальній, 14; просп. Європейський, 3 (не збереглися); в будівлях початку XX ст., у фризових композиціях (вул. В. Чорновола, 36; вул. Т. Карпи, 53/44), також застосовувались рельєфні монохромні плитки, як заповнення «метоп» між модернізованими «тригліфами», як покриття фустів колон, ніш пілястр (вул. В. Чорновола, 38, вул. В. Перспективна, 31, вул. Театральна 15/6, вул. Пашутинська, 44д; вул. арх. Я. Паученка, 45/35). *Об'ємна скульптура* в архітектурі Єлисаветграда представлена у вигляді людських постатей (фігури Гермеса і Афіни у торговому будинку І. Заславського на вул. В. Перспективній, 46 (1915 р.); фігура Аполлона – готель Г. Гольденберг, вул. Театральна, 33 (не збереглась); зимовий театр Г. Трамбицького на вул. Театральній, 4 – фігури богинь-покровительок

мистецтв; змій (вул. В. Перспективна, 37/84) та ваз необарокових будинків (вул. Гоголя, 38; вул. Пашутінська, 44д, Преображенська, 79) [37, с. 141].

У радянський період також використовувалися різні види декорів, проте значно менше, ніж раніше і з потужним ідеологічним навантаженням. Після 1991 р. загалом такого навантаження не спостерігається, але на кількох будівлях замість герба СРСР з'явилися зображення герба України.

Будинок Сауля Барського, 1898 р., вул. Велика Перспективна, 26 [45] (світлини 1955 та 2021 рр.). Угорі, в картуші зазначено рік спорудження будівлі. Під ним – янголята і голова казкового персонажу голови левів. Також на фасаді можна знайти дві каріатиди (фігури дівчат) [24].

Скульптурні елементи були присутні і на сусідній будівлі ліворуч, спорудженій у сер. 1890-х рр. (вул. Велика Перспективна, 28) до реконструкції, яку здійснили у кінці 1990-х рр. Цей будинок у кін. XIX ст. також належав Саулю Барському. У ньому було розташовано відділення пошти, а пізніше – приватна жіноча гімназія О. Єфимовської [45].

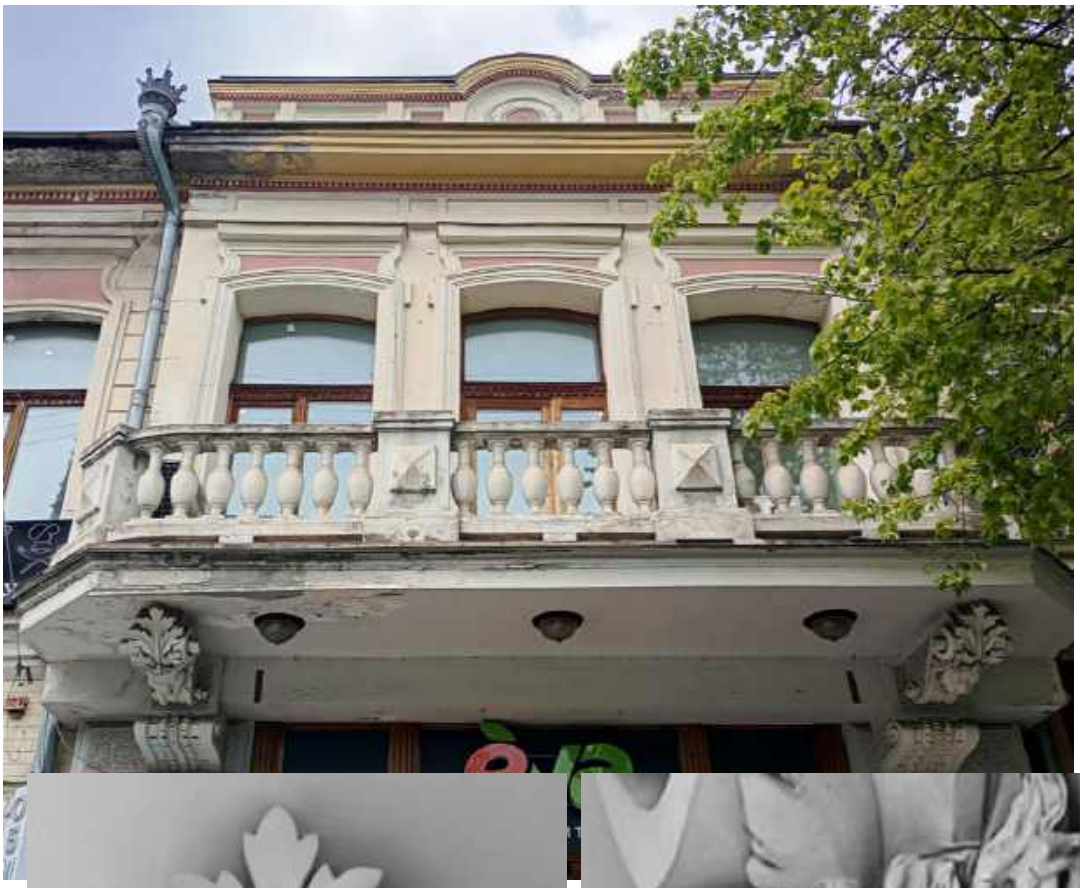

Вул. Велика Перспективна, 38. Маскарони під балконом, ліворуч і праворуч від входу.

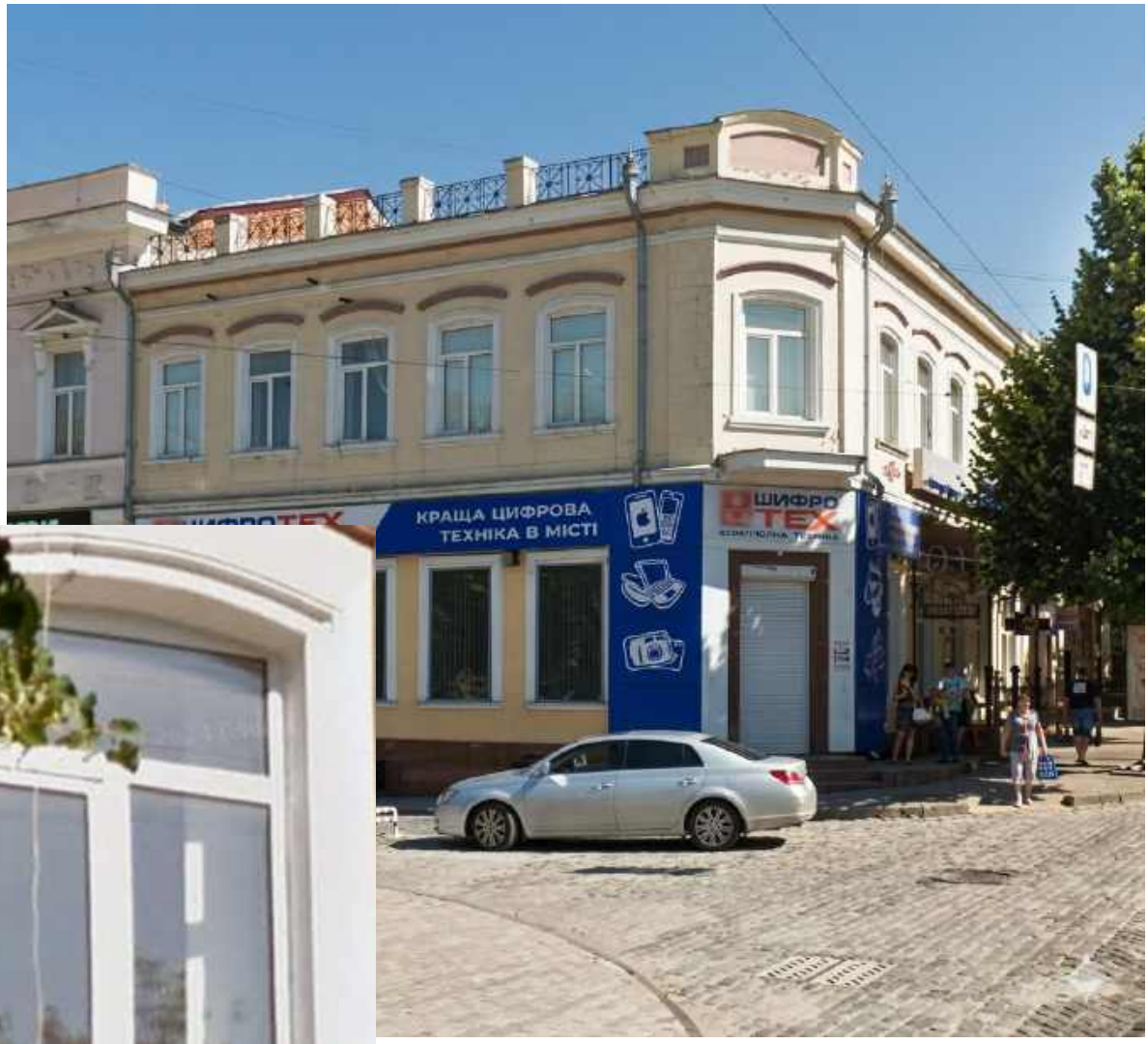

Будинок на розі вул. Дворцової (Театральної) та Великої Перспективної, поч. XX ст. Фото 2015 р.

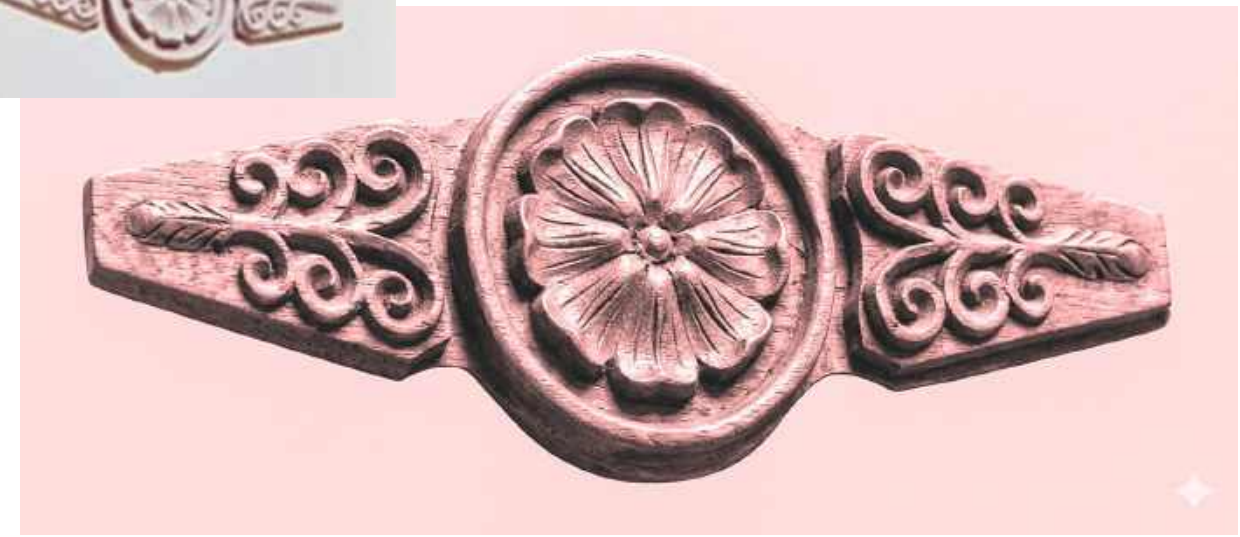

Колишній готель «Північний» (вул. Велика Перспективна, 31).
Фасад будівлі прикрашають чотири каріатиди (скульптури у вигляді жіночої постаті). Усі вони стоять на другому поверсі. Одна пара каріатид – між широким вікном над парадним входом, а друга пара – симетрично над арочним входом. Збудована ця споруда, ймовірно, на межі XIX–XX століть. Вважають, що її власником був заможний купець, який жив неподалік – Абрам Барський [24].

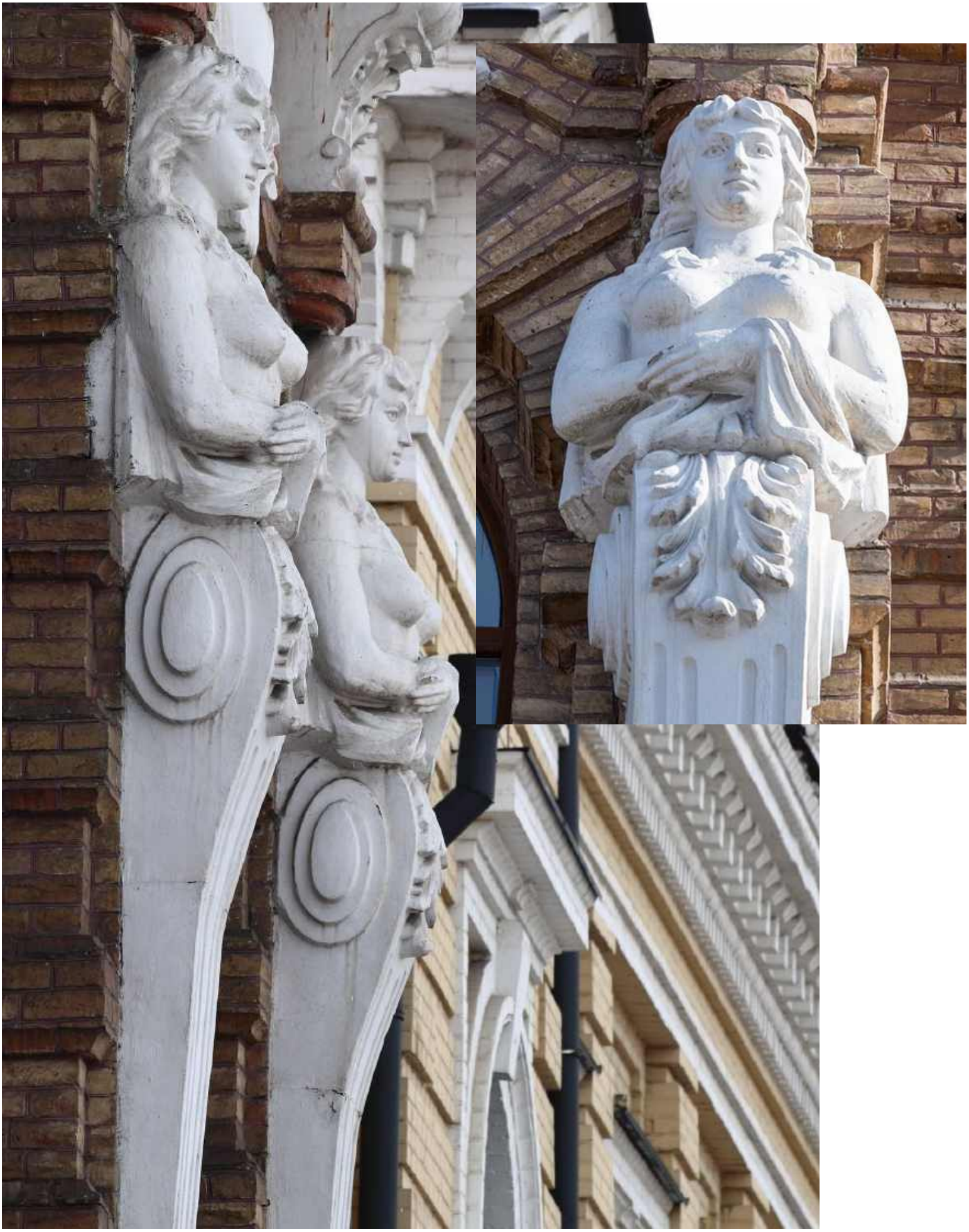

Ресторан «Варьєте-модерн» на Міському бульварі. Фото поч. 1910-х рр.

Барельєфи ліворуч і праворуч від входу до ресторану.

Фото кін. 1940-х рр.

Фото сер. 1970-х рр.

На будинку навпроти ресторану, праворуч від Міського бульвару, з боку вул. Дворцової, на фасаді з 1913 р. стояла мармурова статуя Аполлона, яку, ймовірно, демонтували у 1954 р. Тоді ж на фасаді влаштували ліплення у вигляді герба Радянського Союзу, а у ніші – знамена, зірку, зображення східної півкулі Землі та щит із написом: «Наше дело правое, мы победили!». За радянських часів тут був центральний лекторій товариства «Знання» [28, с. 140]. Герб і щит демонтовані у кін. 1990-х рр.

Реконструкція і колоризація фрагментів світлин, 2026

Будинок купця Максима Соловйова (поч. XX ст.) [43] на вул. Московській (В. Чміленка), 84/37 (ріг Великої Перспективної).
По куту еркера сповзає змія з яблуком у пащі – архаїчний образ спокуси [24].

Будинок І. Заславського (1915), вул. Велика Перспективна, 46, після реконструкції 2008 р. (архітектор – П. Олійник) [37]. Фото 2009 р.

Будинок після реконструкції, 2013 р. (архітектор – С. Бурлаченко) [37]. Фото 2015 р.

Статуя Гермеса, як його зображали в класичну та елліністичну епохи: дужий стрункий юнак у пласкому капелюсі з крильцями, з рисами обличчя, які свідчать про його витончений розум і доброту. У лівій руці він тримає чарівний золотий жезл, у правій – торбинку з грішми.

З ноги в нього ростуть крила (він змушений був їх собі відростити, щоби встигати виконувати всі доручення богів та богинь). Оскільки Гермес – вісник богів, покровитель мандрівників, доріг, торгівлі, купців, то біля нього – колесо [25].

У 1998 р. реставрували скульптури, а у 2004 р. провели реконструкцію фасаду. Тоді по центру на даху зробили надбудову у вигляді мансарди [43, с. 95].

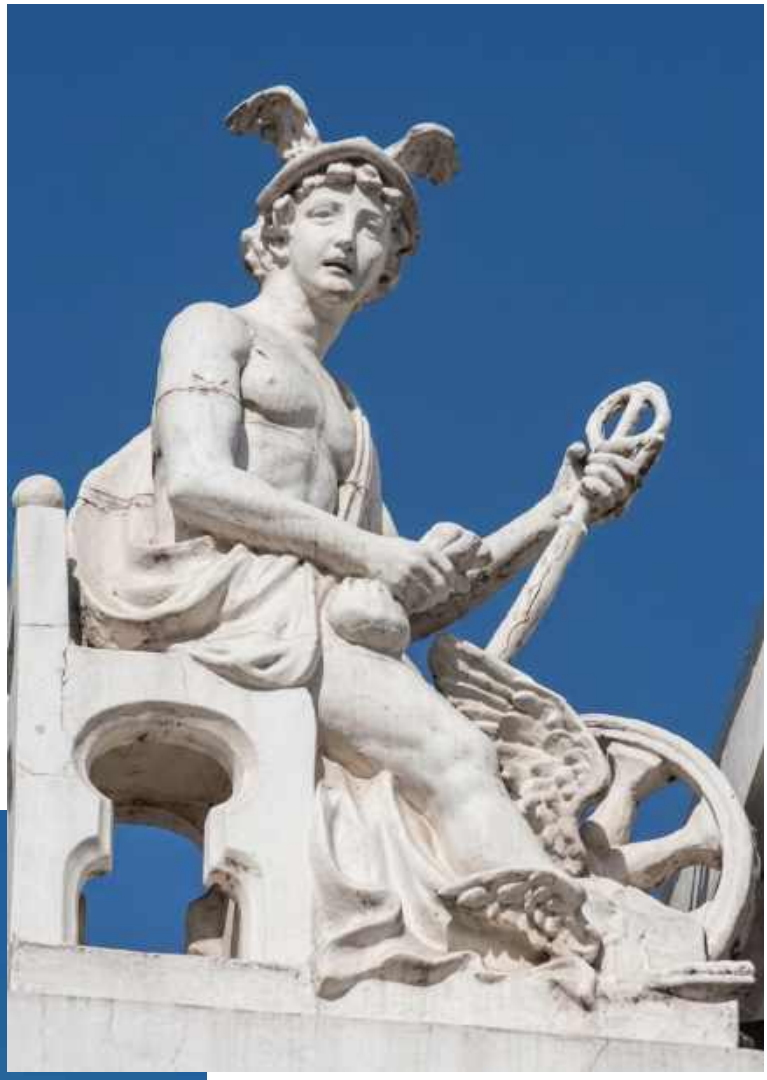

Статуя Афіни на колишньому торговому домі Купченка.

Афіна (або Атена) – давньогрецька богиня, одне з верховних олімпійських божеств. Афіну часто зображували зі списом, з егідою, в шоломі. Їй притаманна ясність духу, величний спокій, духовна могутність [25].

Колишній торговий будинок, кін. XIX ст., на розі вул. Великої Перспективної та пров. Базарного.
Фото 2015 р.

Фото 2025 р.

Фото 2025 р.

Будинок купця Н. Заславського на вул. Великій Перспективній (на березі річки Інгул), де було розташовано торговий дім «Н.І. Заславський і Х.Р. Гіршберг», кін. XIX ст. (архітектор – О. Лішневський) [41, с. 109], майстерні ремісників, готельні номери, за радянських часів – продуктові магазини, склади, контори установ та квартири. Третій поверх будівлі було прикрашено маскаронами у формі голови лева. Будівлю знесено у 1976 р. Тепер на його місці – набережна та сквер із пам'ятником жертвам Чорнобиля.

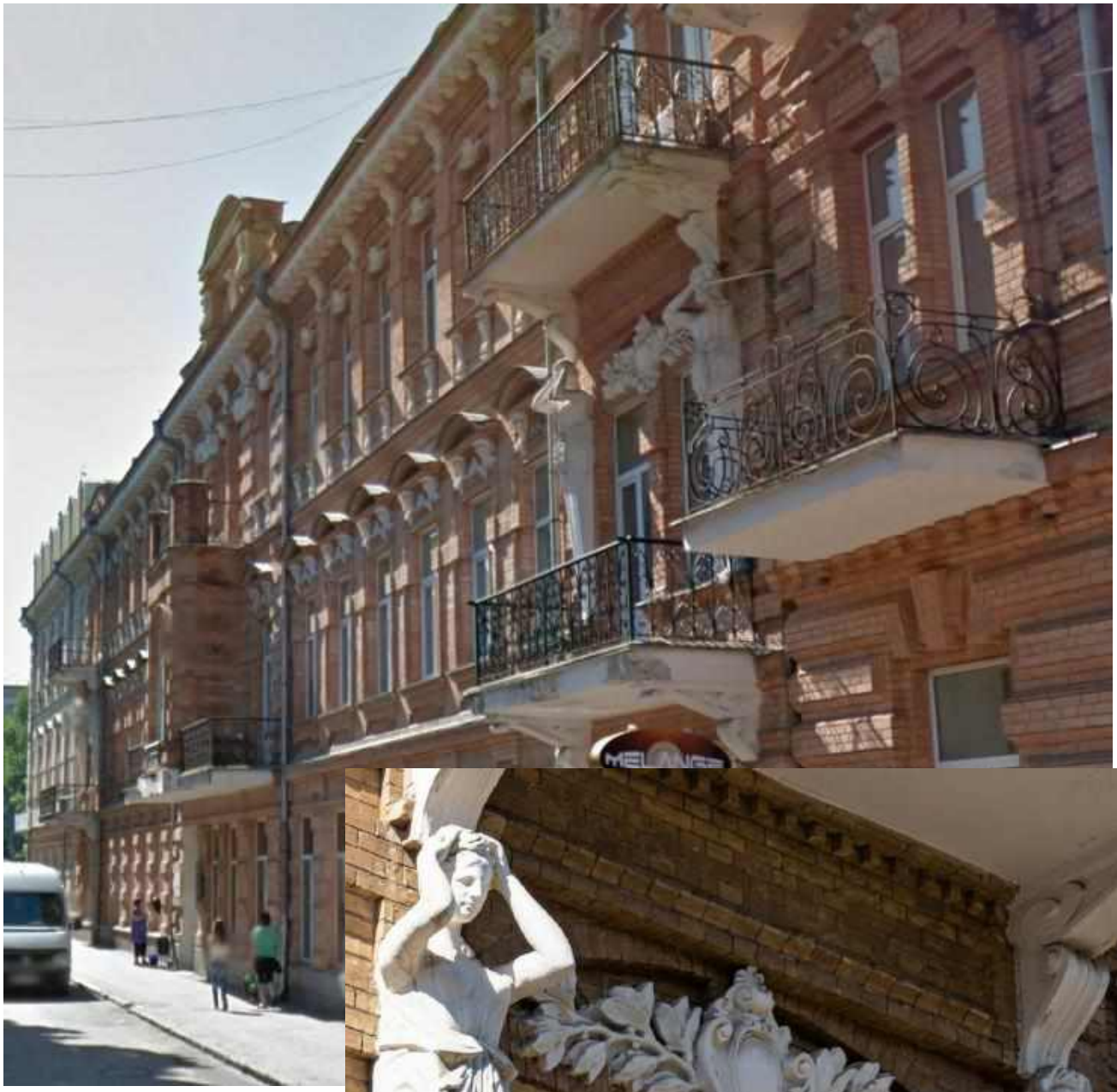

Колишня поштово-телеграфна контора (будинок Ізраїля Заславського) ,
вул. Безпопівська (Гоголя), 72, 1893 [42; 45].
Фото 2025 р.

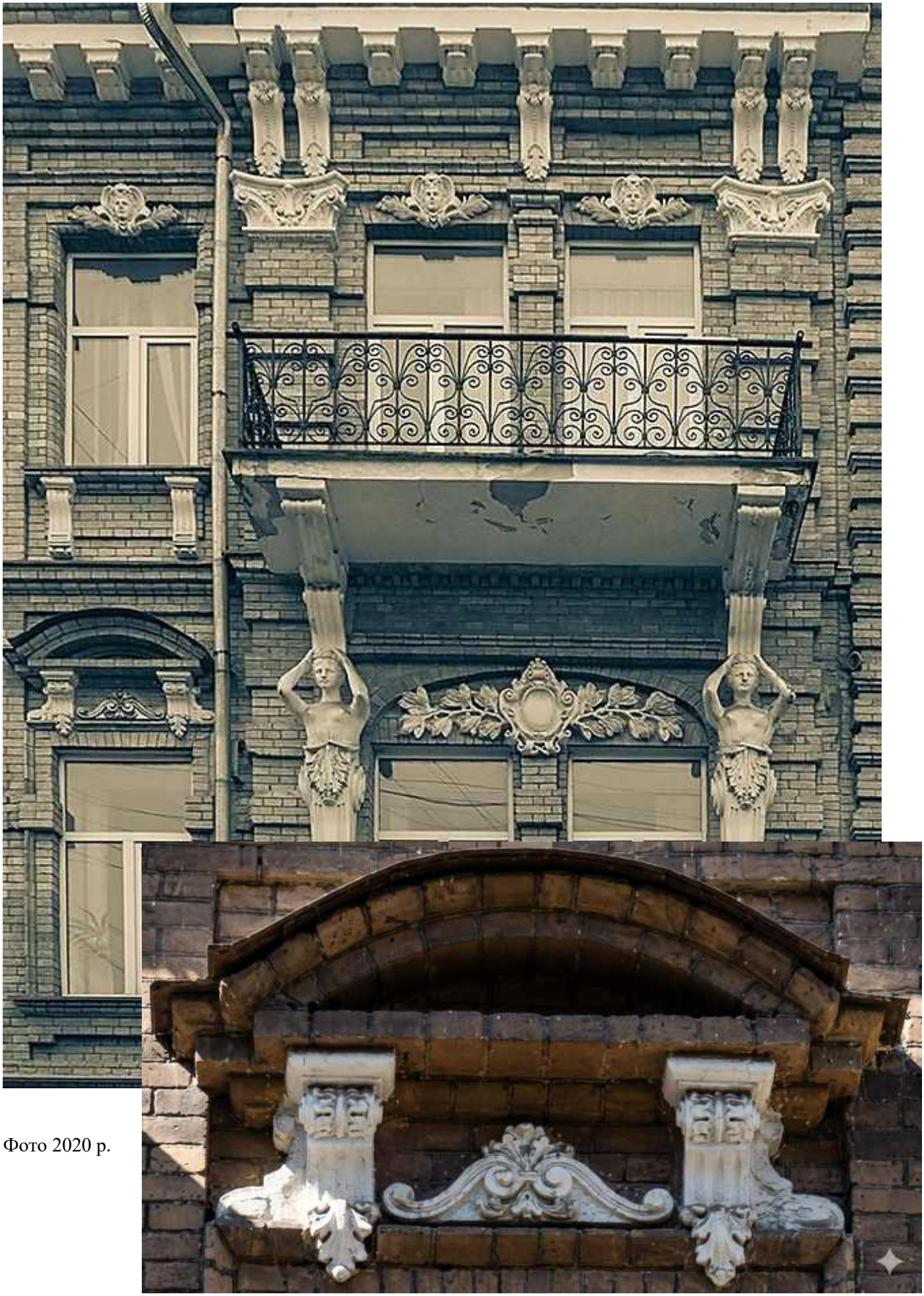

Фото 2020 р.

Фото 2026 р.

Головпоштамт (зведено у 1958 р. біля поштово-телефонної контори на вул. Гоголя, 72). Під час реконструкції у 2000 році добудовано нішу, де встановлено скульптуру янголів-провісників, які тримають у руках згорток із зображенням фортеці, а також сурми, якими сповіщають про добрі справи). Напис латинською: «Добра справа торжествує» [24].

Фото 2026 р.

Колишнє відділення Петербурзького міжнародного банку (будинок Д. Харлаба), 1915 р., вул. Дворцова (Театральна), 17/7. Будівля на перехресті вулиць Театральної та Володимира Панченка.
Під куполом розміщені грифони, але з левоподібними головами, які тримають стрічки від урочистого вінка, що є ознакою військової атрибутики. Вона відсилає нас до часів, коли наше місто мало статус військового (у XIX столітті). Хоча сам цей будинок споруджувався вже на початку XX ст. і є останнім проєктом славетного архітектора Якова Паученка [24]. Фото кін. 1990-х рр.

Фото 2019–2021 рр.

Фото 2023 р.

Будинок Л. Долинського, 1890. Вул. Дворцова (Театральна), 15/6. Ріг Інгульської (Панченка). Архітектором, імовірно, був О. Лишневський. На поч. XX ст. власником будинку став Й. Марущак [45, с. 36]. Фото 2021 р.

Будівля, у якій нині розміщена обласна бібліотека для юнацтва імені Євгена Маланюка. На розі вулиць Театральної і Володимира Панченка розміщено еркер (виступ, схожий на балкон), і над кожним із трьох вікон на ньому красується голова лева з привідкритою пащею. Голови левів добре видно і на інших стінах цієї будівлі. Така велика кількість левів на фасаді, мабуть, вказує на те, що будинок відпочатку належав представникам військової справи [24].

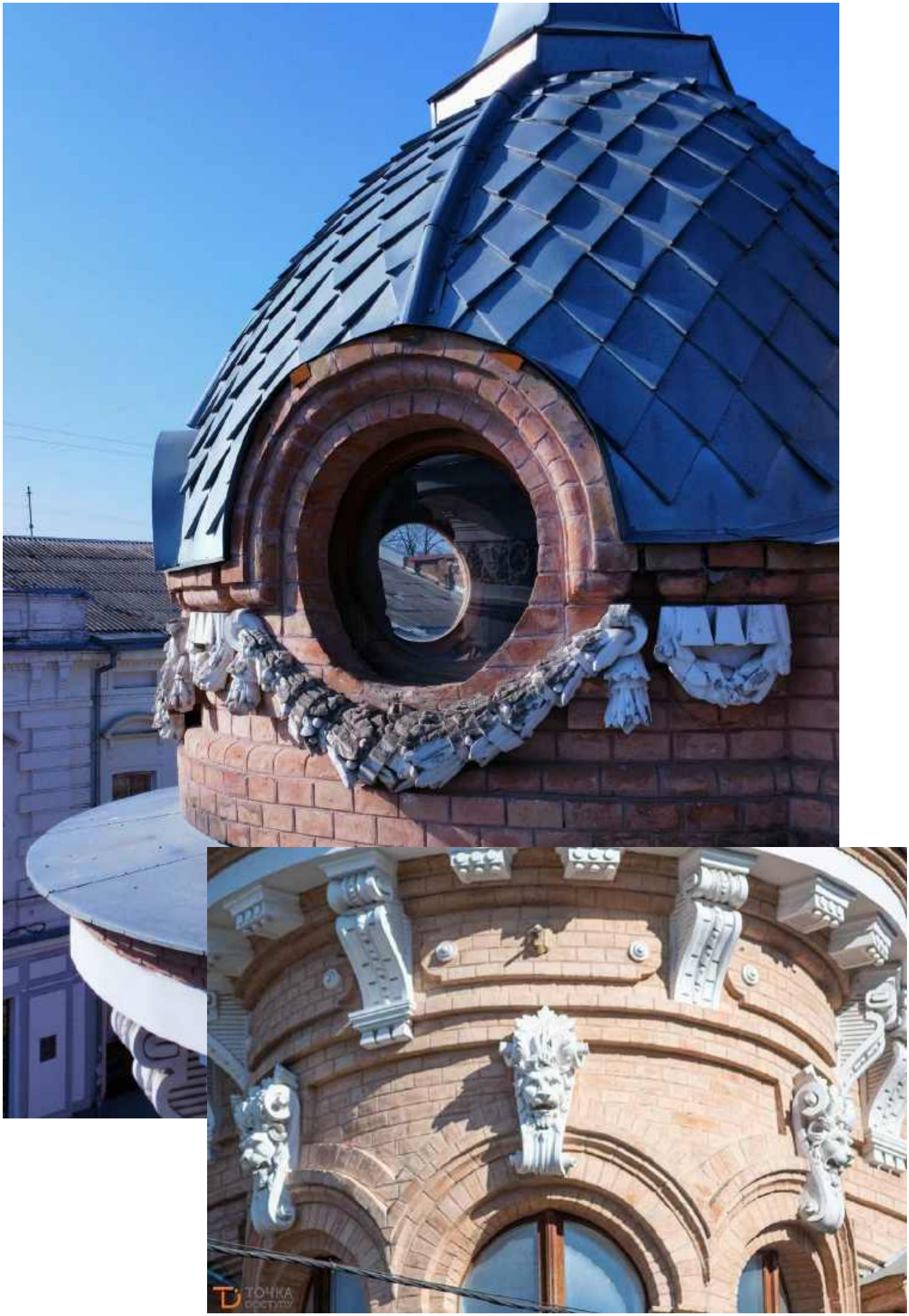
ТОЧКА
ОПОРУ

Фото 2021 р.

Фото 2023 р.

Фото 2021 р.

Фото 2021 р.

Будинок Миколи Леонтовича [45], кін. XIX ст. (вул. Інгульська, 4).
Сучасна адреса: вул. Володимира Панченка, 4.
На фото – один із чотирьох подібних скульптурних елементів на фасаді будівлі. Ліпнина складається з розкритої пащі лева, яка тримає кільце, а на ньому висить картуш із зображенням дівочої голови.

Фото 2021 р.

Фото 2015 р.

Будинок кін. XIX ст.,
вул. Інгульська (Панченка), 14,
Сьогодні – заклад дошкільної
освіти. Фото 2019 р.

Фото 2021 р.

Будинок на
вул. Миргородській
(Шульгиних), 4.
Фото 2026 р.

Вул. Гоголя, 38. Будинок, що належав купцю Миколі Іванову, який у 1908–1911 роках був міським головою Єлисаветграда [45, с. 49]. Фото 2019 р.

Фото 2024 р.

Фото 2015 – 2021 рр.

Будинок на розі
вул. Миргородської (Калініна)
та Гоголя. Фото поч. 1970-х рр.
Колоризація 2026 р.

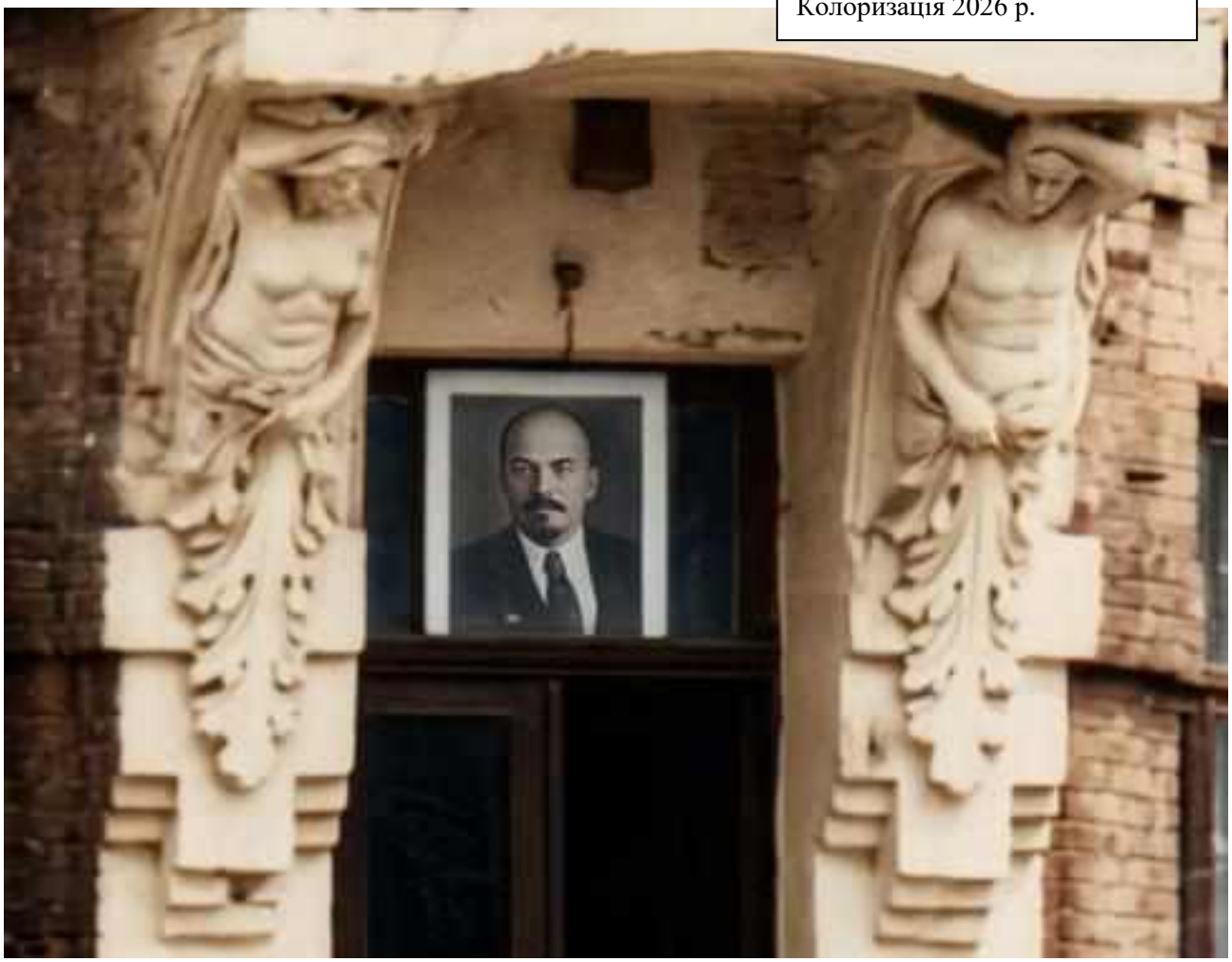

Вул. Гоголя, 123. Будинок збудований у 1901 році на замовлення Єлизавети Єсипової. Основу зробив Яків Паученко [25]. Фото 2024 р.

Житловий будинок кін. XIX ст., вул. Нижня Донська (Тімірязєва, Карпи), 80.
Маскарон з головою жінки, розміщений угорі пілястри між вікнами. Маскарони з обличчями дівчат: Ці архітектурні елементи були характерними для модерну початку XX століття. Припускають, що створив цей будинок архітектор Олександр Лишневський [25].
Фото 2025 р.

Приватна лікарня Ісаака Гольденберга, кін. XIX ст., вул. Верхньо-Донська (Архітектора Паученка), 45/35 (ріг Пашутінської).
Нині – це частина міської лікарні № 3.
Фото 2012 р.

Частина міської лікарні № 3 на вулиці Верхньо-Донській (Архітектора Паученка) – будинок лісоторговця Мойші Македонського [45] (споруджений наприкінці XIX століття). Фото 2021 р.

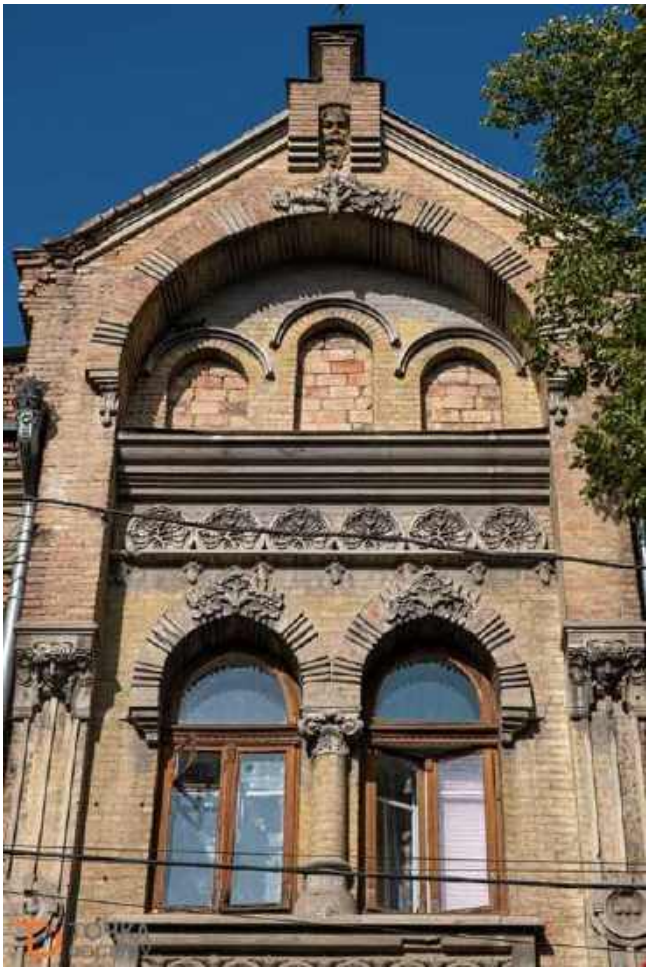

Нагорі в башточці – маскарон бородатого чоловіка. Можливо, він уособлює добрий дух захисника лісу, тобто лісовика. Відразу під ним бачимо крислате дерево. І нижче над вікнами також ліпнину, яка нагадує дерева [25]. Фото 2019–2021 рр.

Будинок
Македонського
з добудовою 1960-х
рр., вул. Архітектора
Паученка.
Фото 2018 р.

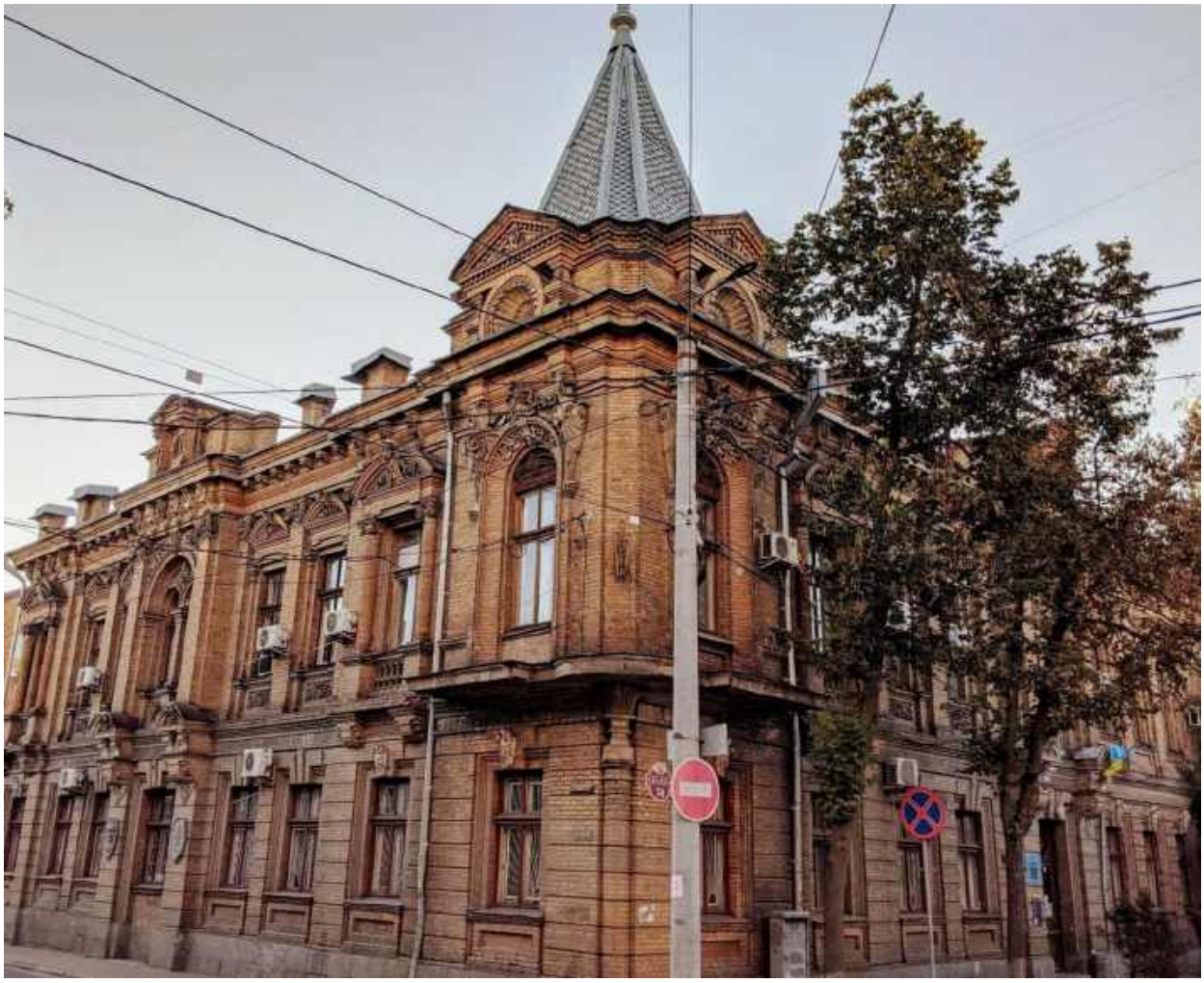

Будинок лікаря, доктора медицини, вченого-антрополога Самуїла Вайсенберга (1898) [41]. Вул. Московська (В. Чміленка), 74/42. Ріг Іванівської (В. Чорновола). Фото 2023 р.

Фото 2019 р.

Фото 2021 р.

Фото 2021 р.

Голова бороданя нагадує образ домового духа (слов'янського хатнього божества).
Ці та інші химерні маскарони на фасаді цього будинку – творіння думки видатного архітектора Якова Паученка, який розробив проєкт двоповерхового будинку для доктора Самуїла Вайсенберга у перших роках XX століття. Еклектика з готичними, барочними і ренесансними елементами і досі заворожує уважних перехожих [7, с. 4]. Фото 2021 р.

Верхня центральна частина двоповерхового будинку А. Розенштейна [45] на вул. Пашутінській, 44А. Маскарони з обличчями дітей, прикріплені до пілястрів [25]. Фото 2021 р. Демонтовані у 2025 р.

Вул. Пашутінська, 46.
Двоповерховий будинок Григорія Орди на розі вулиць Пашутінської та Гоголя [45], кін. XIX ст.
Фото 2025 р.

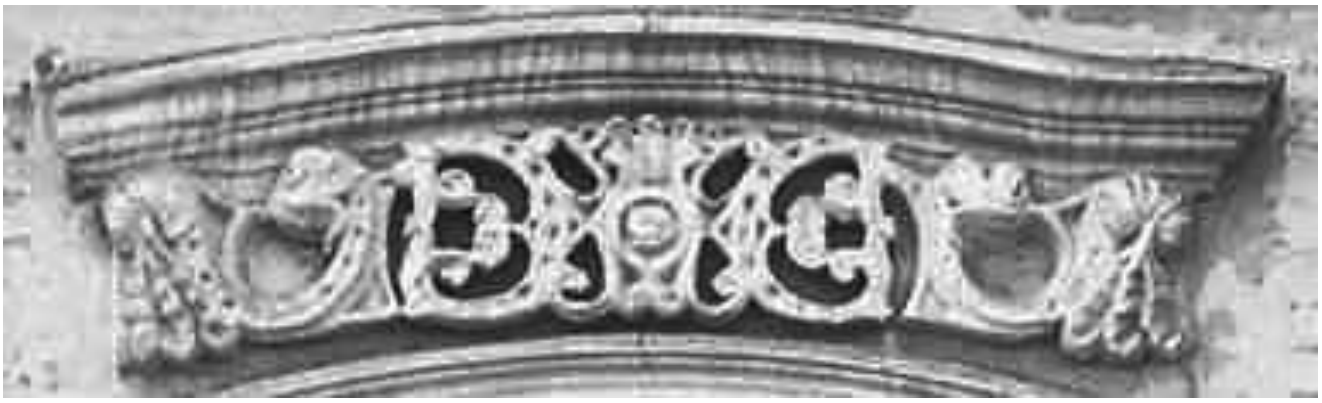

Вул. Пашутінська, 61. Фото 2025 р.

Собор Успіння Пресвятої Богородиці, вул. Велика Перспективна (1800). Фото 1941 р.

Собор Різдва Пресвятої Богородиці, вул. Велика Перспективна, 74 (1812). Фото 2020 р.

Спасо-Преображенський собор, вул. Преображенська, 18 (1813). Фото 2025 р.

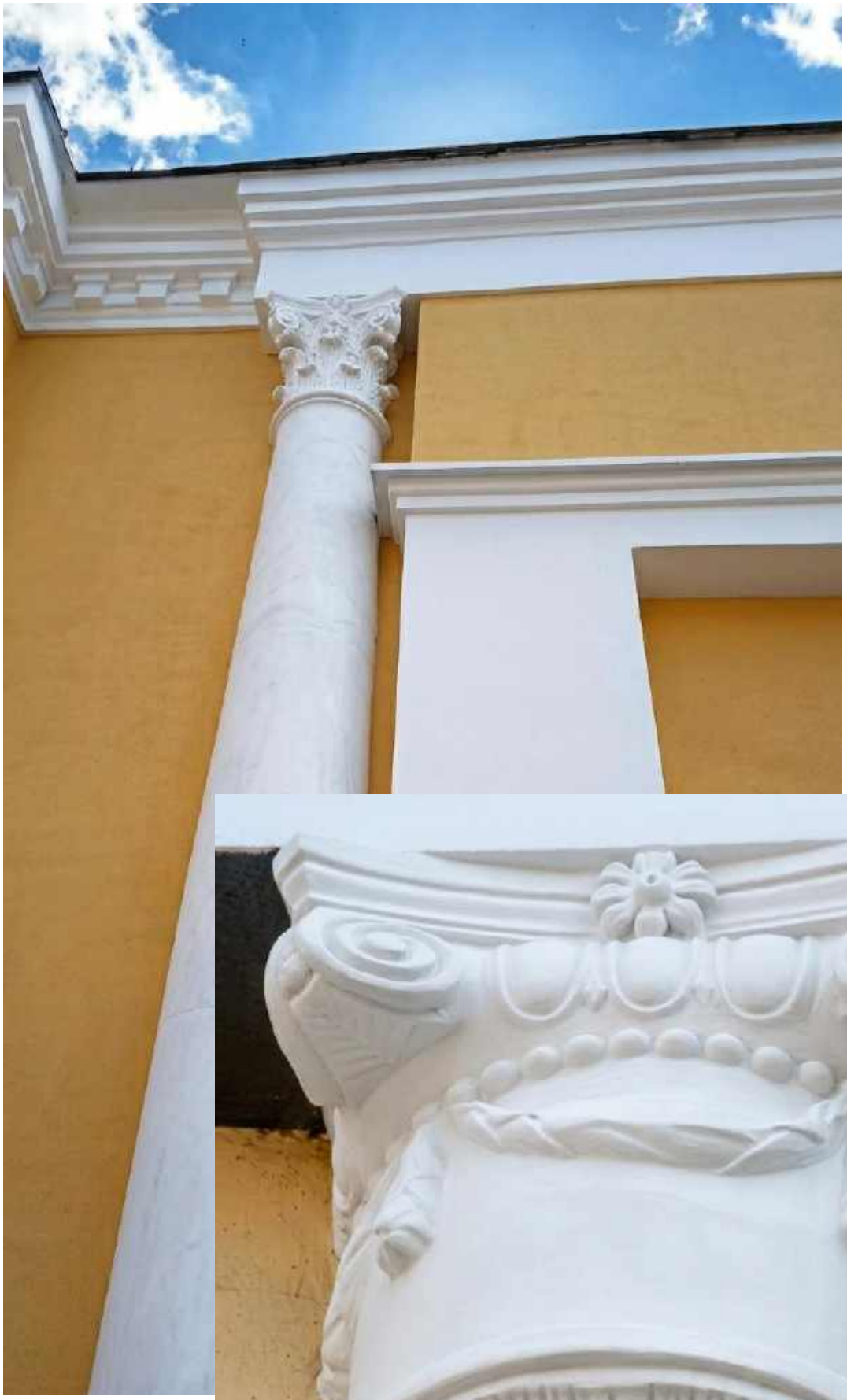

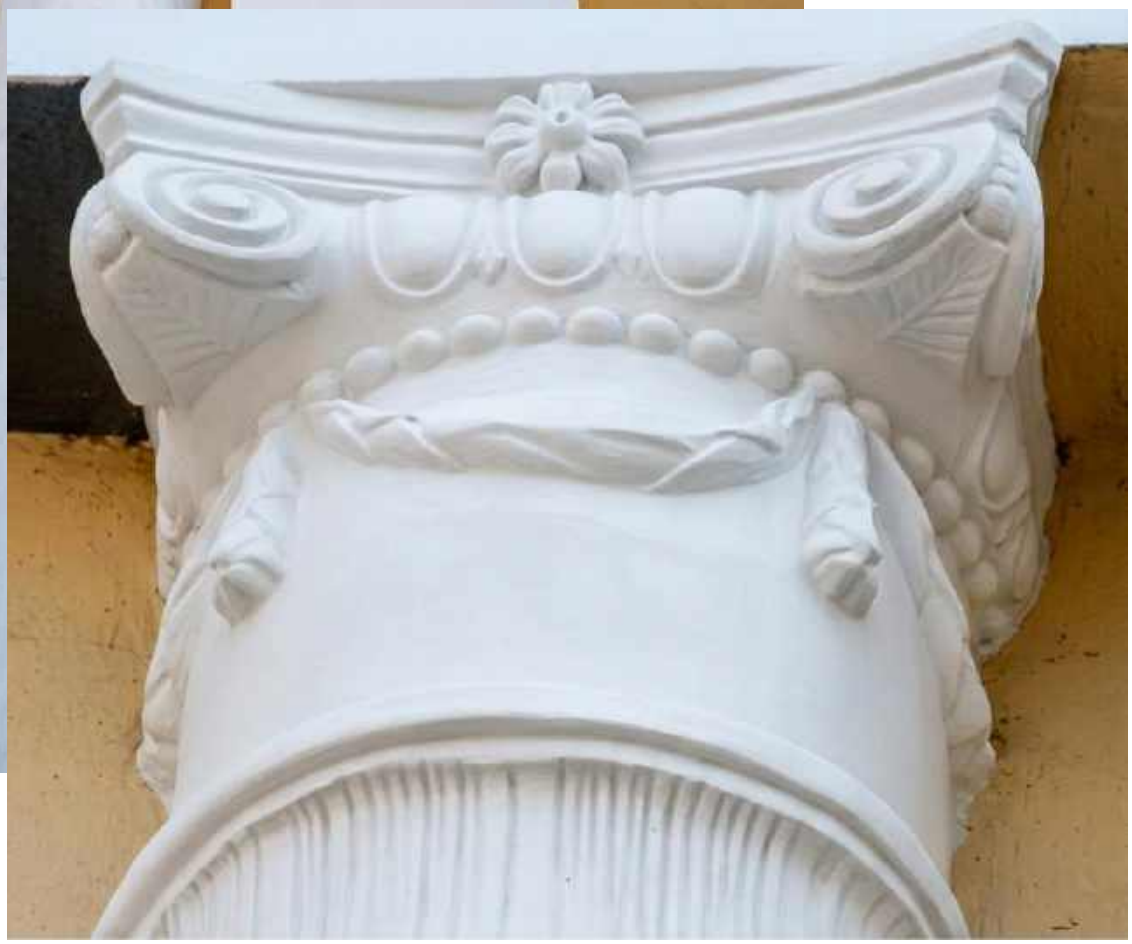

Фото 2025 р.

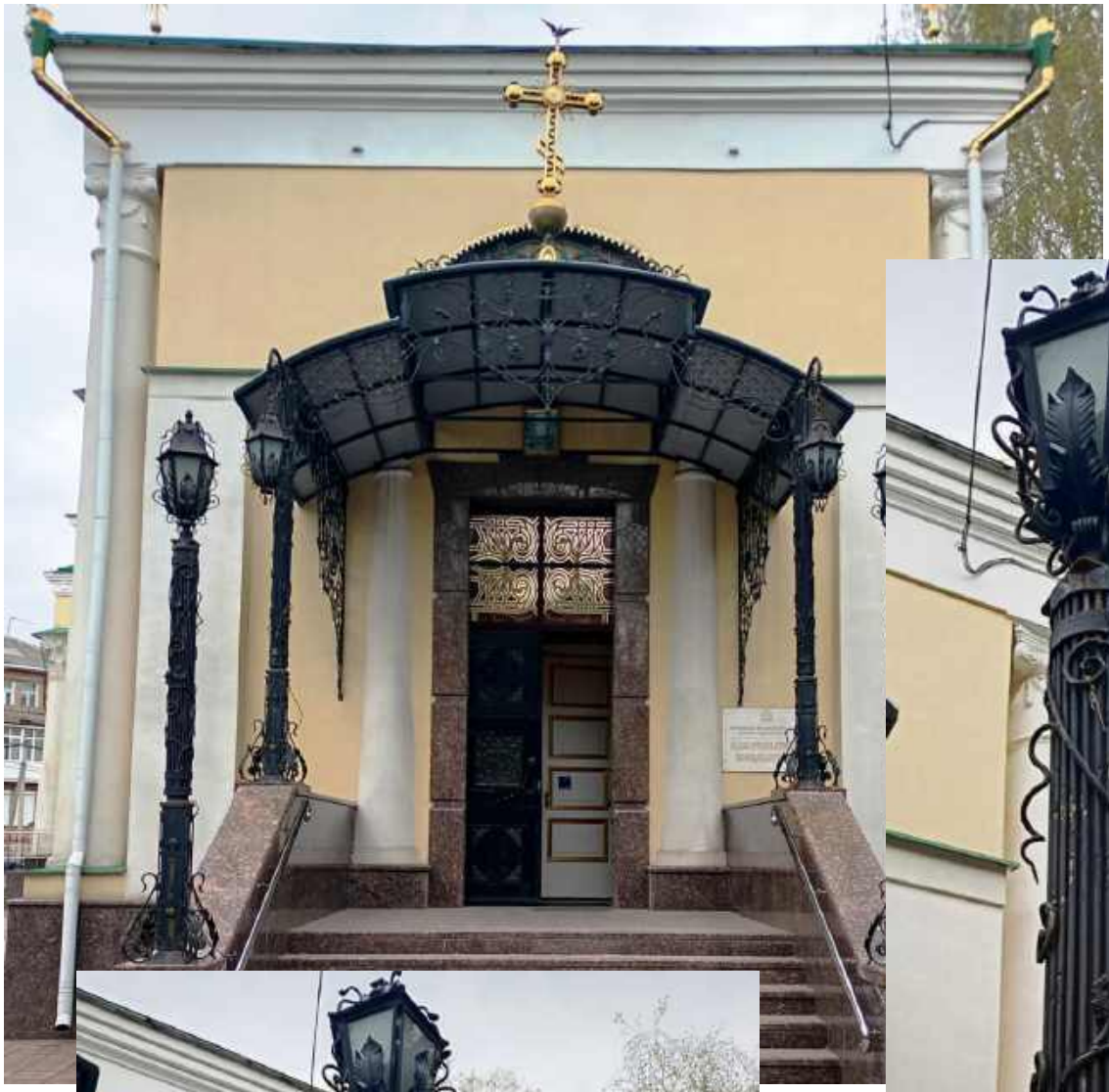

Фото 2026 р.

Храм
св. Володимира
Великого (1826,
реконструкція -
2025),
вул. Тарковського,
73/5.

Фото 2026 р.

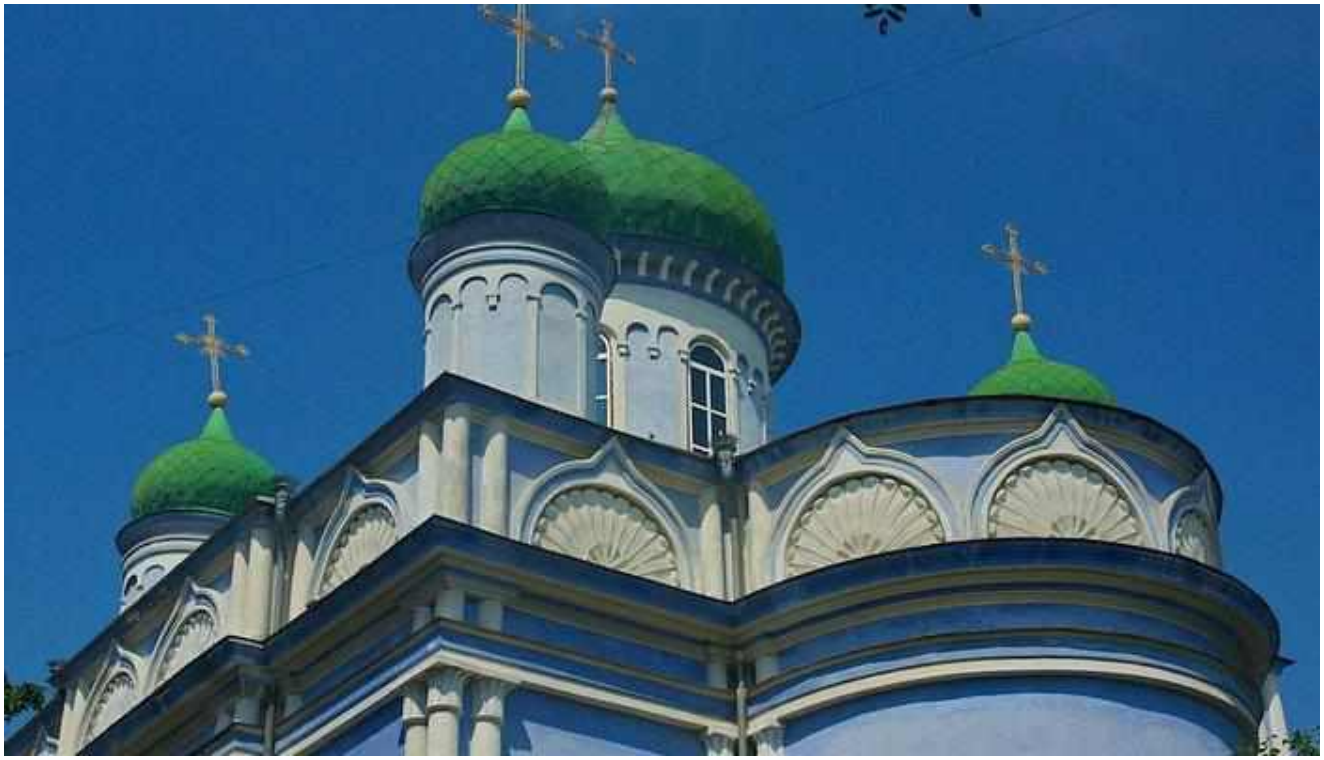

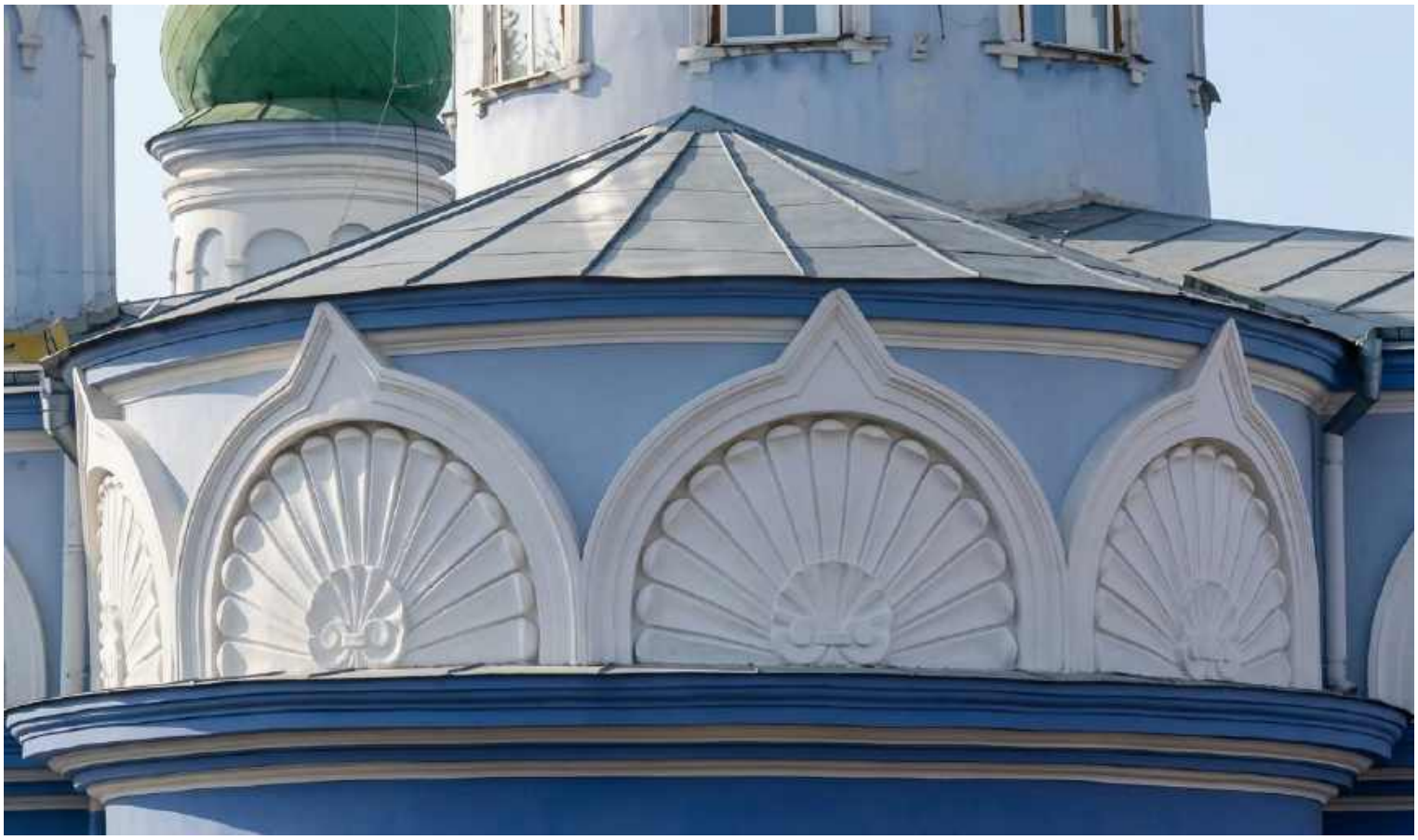

Свято-Покровський храм (1849), вул. Бульварна (Фрунзе, Олефіренка), 14, Фото 2020 р.

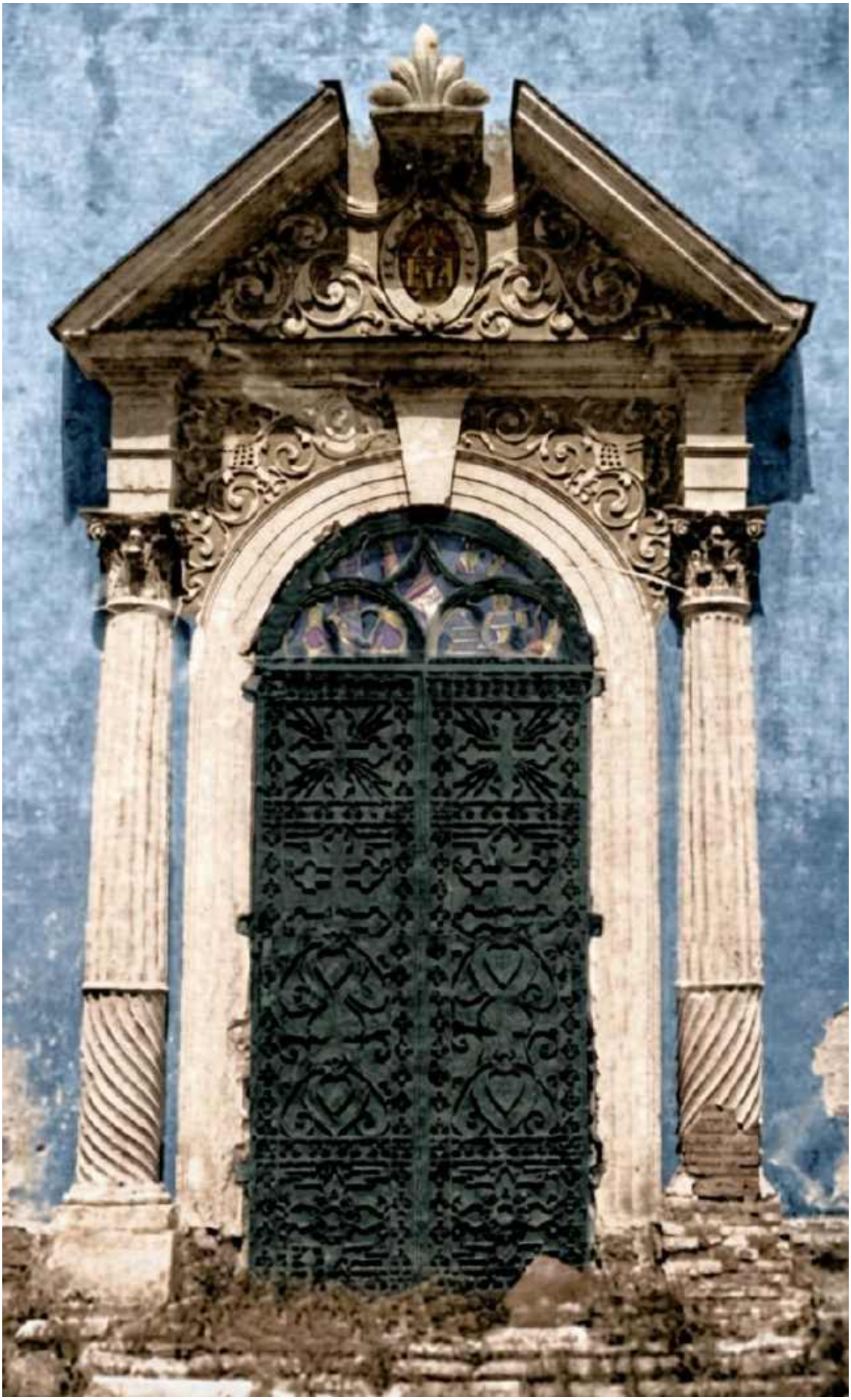

Фото 1941 р. Колоризація 2026 р.

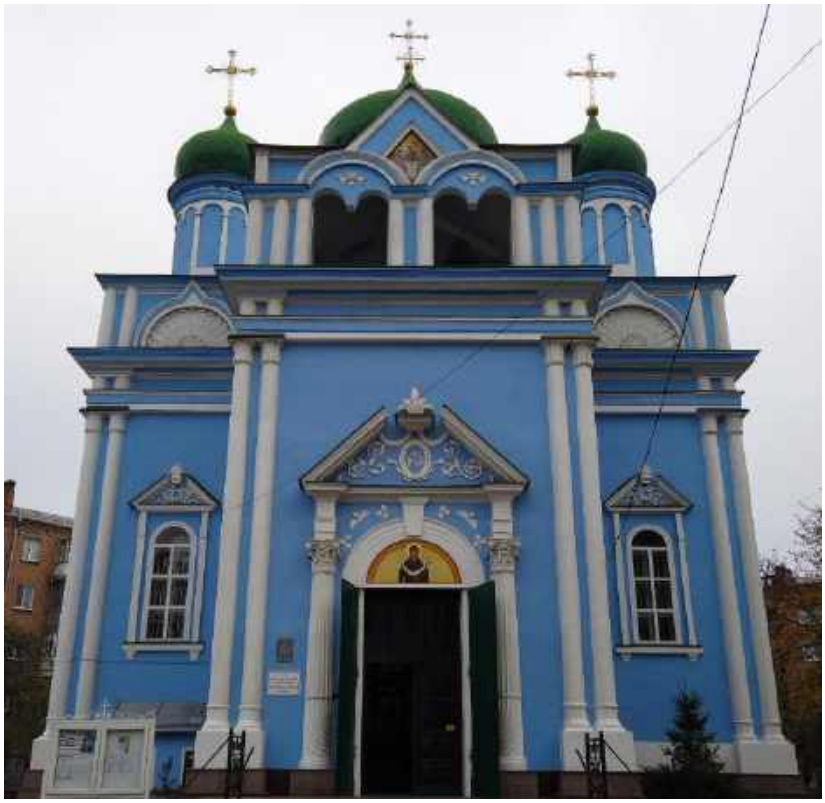

Свято-Покровський храм (1849), вул. Ю. Олефіренка, 14 (Бульварна, Фрунзе).
Фото 2020 р.

Соборний храм Благовіщення Пресвятої Богородиці
на Соборній площі (2014). Фото 2021 р.

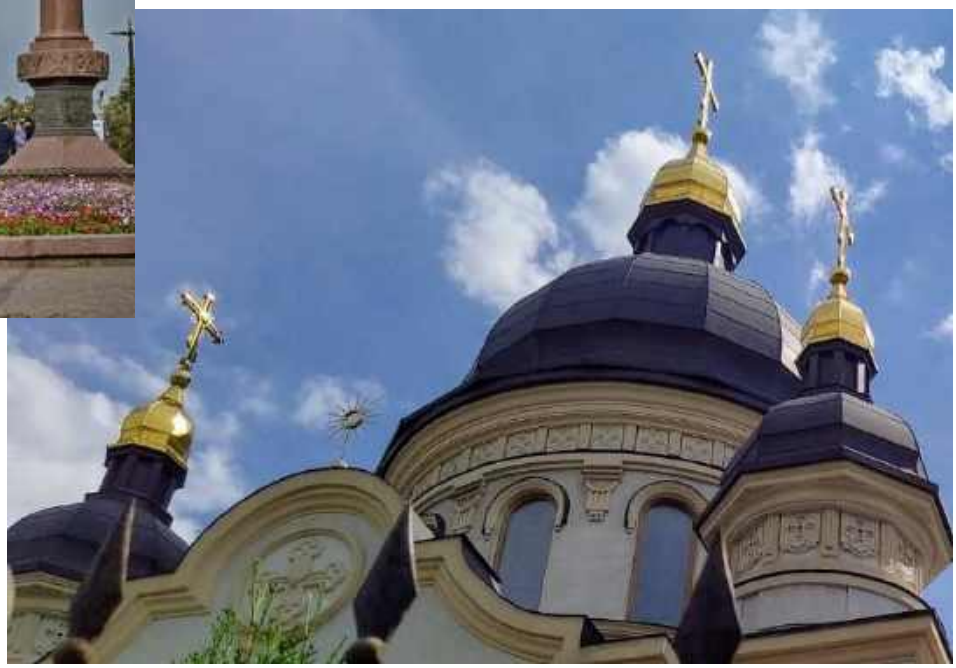

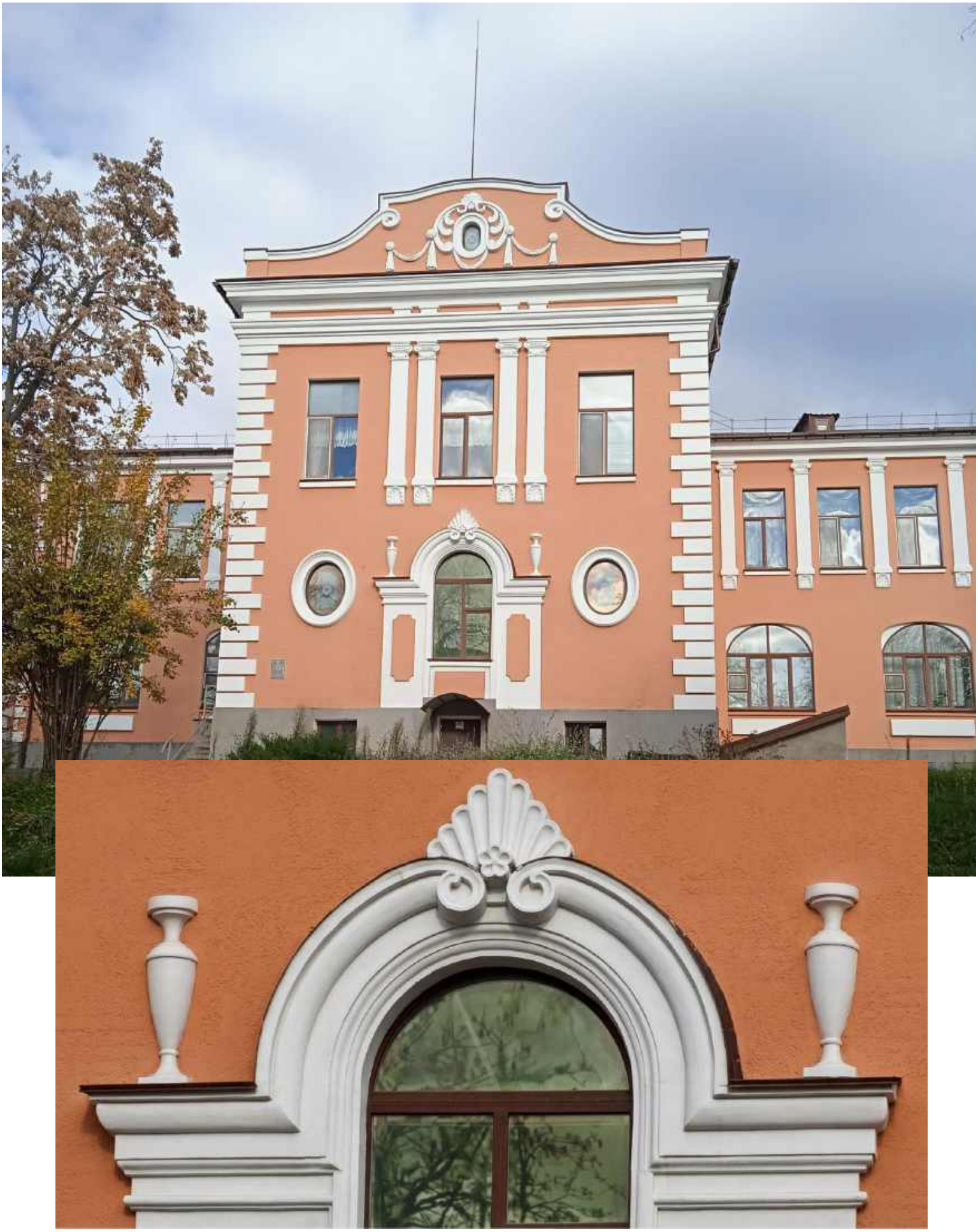

Колишня єврейська лікарня на вул. Преображенській (1914) [43], нині – один із корпусів обласної дитячої лікарні. Фото 2025 р.

Вул. Олександрівська (Володарського, Тарковського), 66 (поч. XX ст.). Фото 2026 р.

Вул. Чорновола (Інгульська, Луначарського), 36. Фото 2018 р.

Вул. Чорновола (Інгульська, Луначарського), 38.
Фото 2018 р.

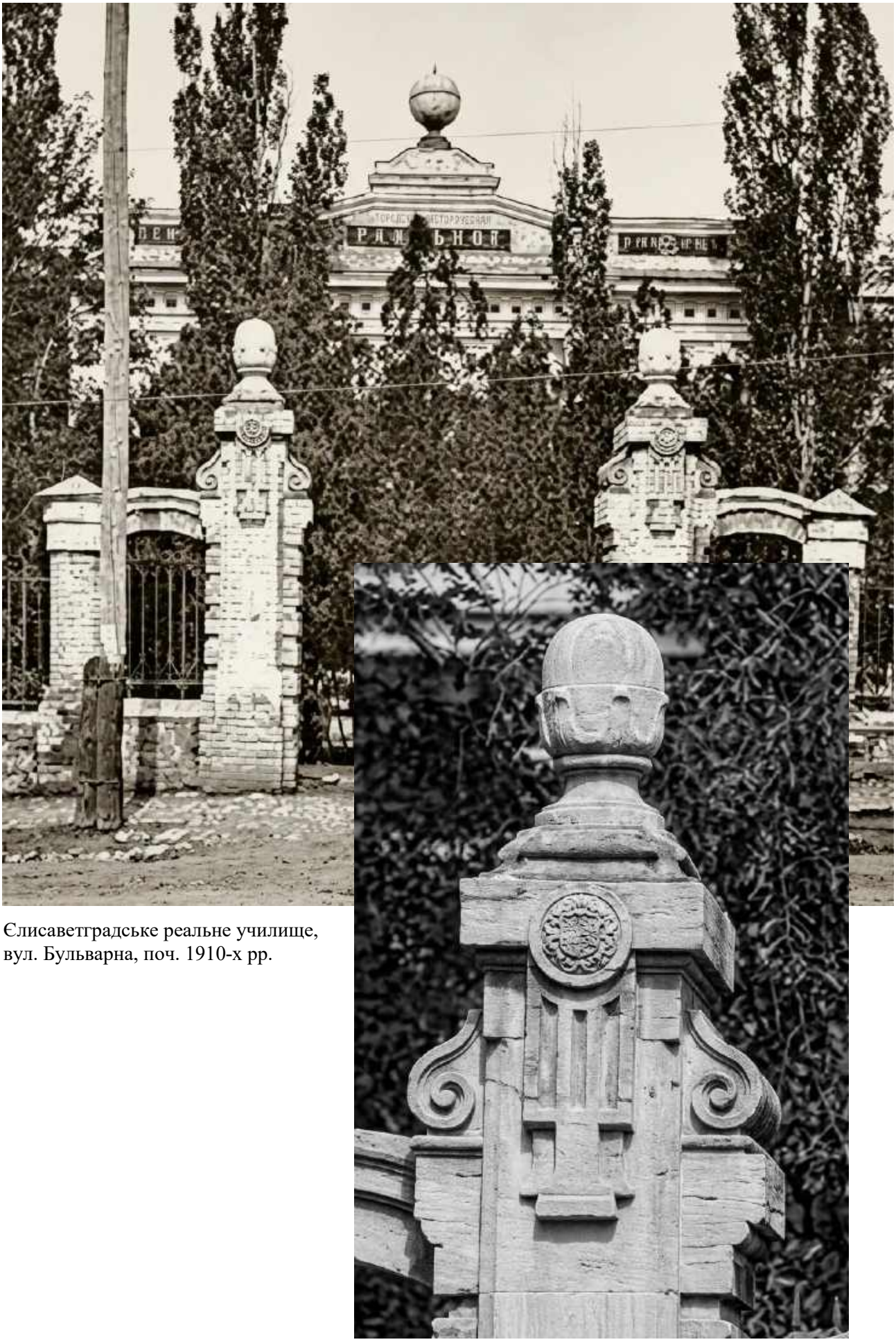

Єлисаветградське реальне училище,
вул. Бульварна, поч. 1910-х рр.

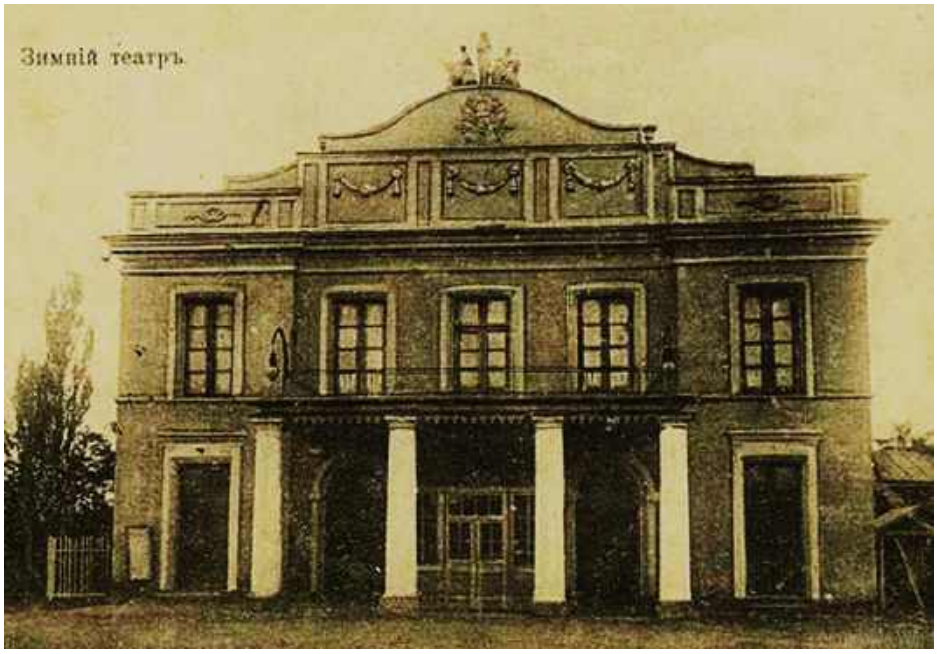

Будівля колишнього Зимового театру, вул. Дворцова (Театральна), 4. Споруджено на кошти інженера-полковника Г. Трамбицького. Офіційне відкриття відбулося в 1867 р. Нині це – академічний обласний український музично-драматичний театр ім. М. Л. Кропивницького.

На фасаді – три античні музи: Мельпомена (трагедії), Терпсихора (танцю), Талія (комедії). Нижче муз – ліра [24].

Театр ім. М. Кропивницького після реконструкції, 2012.

Палац (1848),
вул. Дворцова.
Фото 2019 р.

Кавалерійське
училище (1848),
вул. Кавалерійська.
Фото 2019 р.

Вул. Дворцова, 3 (ріг Нейгауза). Колишній готель «Версаль» (кін. XIX ст.). Фото 2026 р.

Будинок Соколових-Бородкіних (1850-ті рр.), приміщення колишньої землевпорядної комісії на вул. Дворцовій, 6/7 [43; 48] (пізніше – районний відділ міліції, відділ організації роботи та розвитку персоналу у Кіровоградській області Дніпровського міжрегіонального управління Міністерства юстиції України.
Фото 2023 р.

Вул. Дворцова
(Театральна), 5.
Фото 2018 р.

Колишній театр «Казка» (будинок Олександра Волохіна), вул. Дворцова, 10.
Будинок споруджений на кошти Григорія Волохіна (члена будівельного комітету, останнього міського голови Єлисаветграда) на межі XIX і XX століть у стилі модерн [24]. Фото 2021 р.

Маскарони на фасаді. Фото 2021 р.

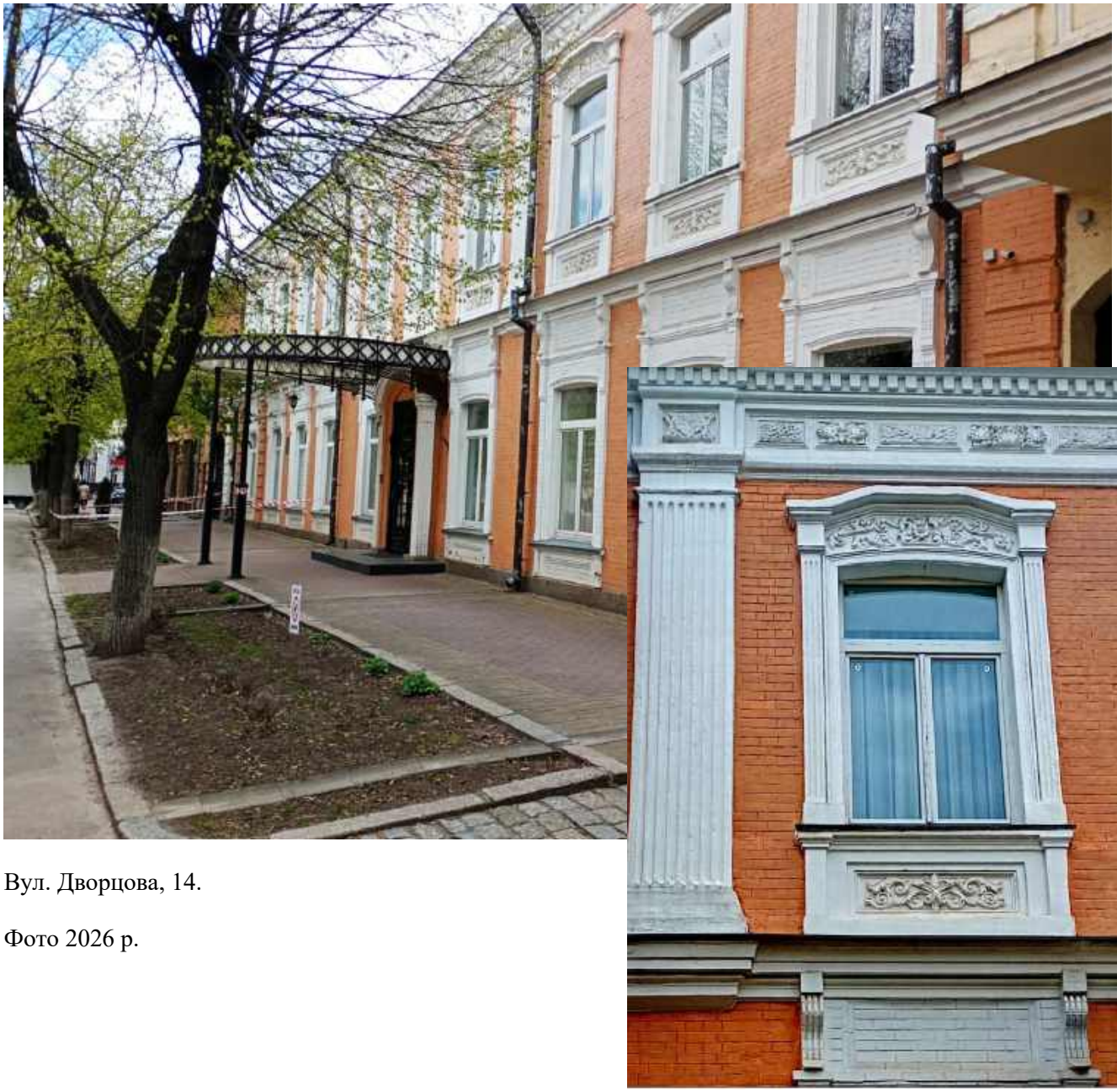

Вул. Дворцова, 14.

Фото 2026 р.

Будинок на вул. Театральній.
Фото 2020 р.

Вул. Верхньо-Донська (Архітектора Паученка), 40. Будинок купця Абрама Барського, поч. XX ст. Нині – Центральноукраїнський обласний краєзнавчий музей. Фото 2021 р.

Будинок оздоблений різноманітними символами й оберегами.
Навколо вхідних дверей: листя каштану, маки, соняхи, троянди та інше. Над вікнами зображення жорен (символ багатства). Під вікнами розташовано барельєфи на мотиви «Змія, який поїдає птахів» (пелікан з розпростертими крилами, змії, які повзуть до пташенят), зображення павичів, різних квітів тощо [25].

Будинок купця І. Авербуха на розі вул. Московської (Дзержинського, Чміленка) та пров. Театрального (вул. Нейгауза), 1914 [41]. Фото 2017 р.

Вул. Московська (Дзержинського, Чміленка), 70. Фото 2019 р.

Вул. Нижньо-Донська (Тімірязєва, Карпи), 6 на розі з пров. Водосточним.

Фото кін. 1960-х рр.

Фото 2019 р.

Будинок Каца [45], вул. Петрівська (Т. Шевченка), 8. Фото 2026 р.

Будівля колишньої земської повітової управи на розі вул. Петрівської та Іванівської, кін. XIX ст. (частина сучасного ліцею ім. Т.Шевченка).
Фото 2019 р.

Будинок Ельворті (кін. XIX ст.),
вул. Кавалерійська.

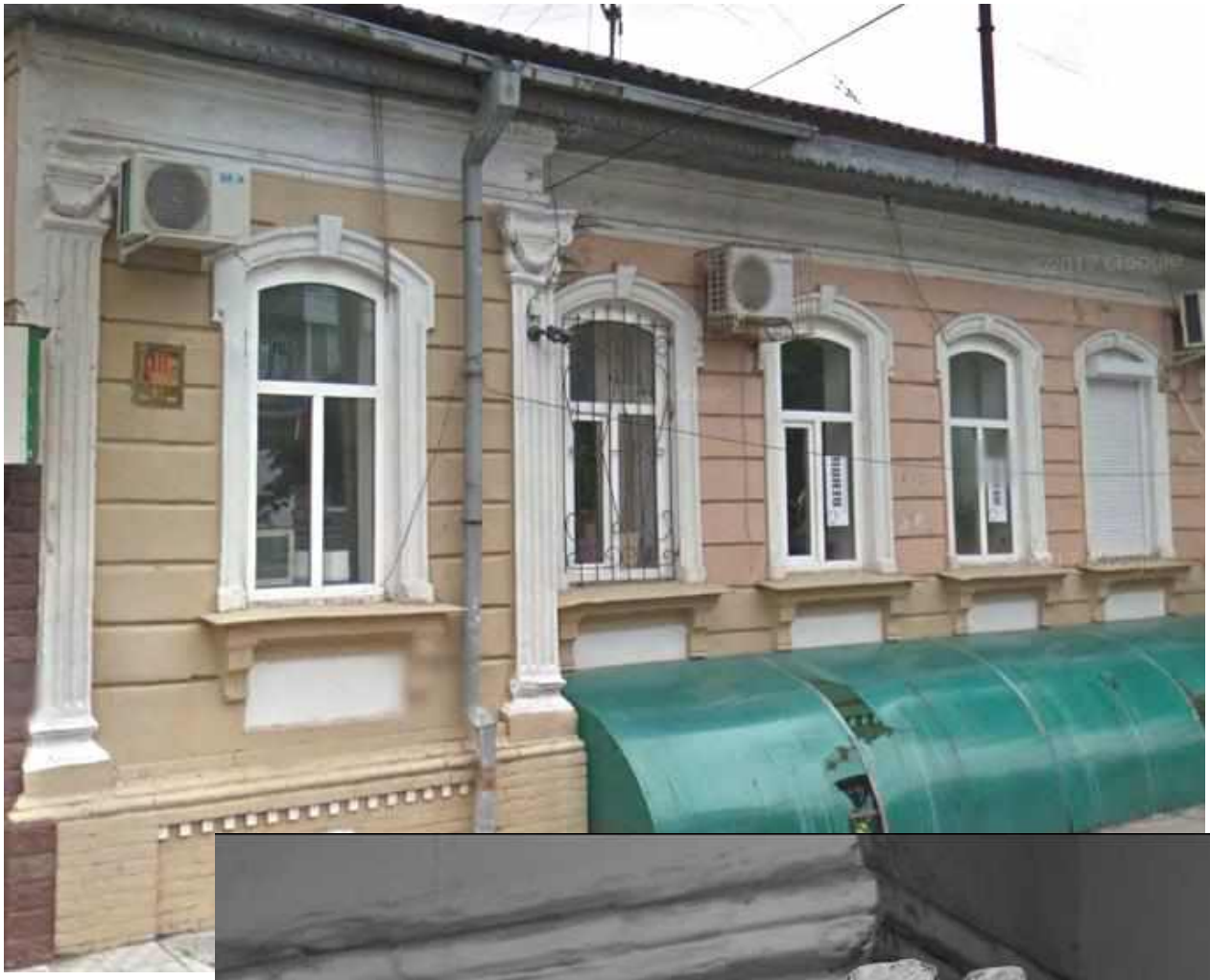

Вул. Петрівська (Шевченка), 58. Фото 2018 р.

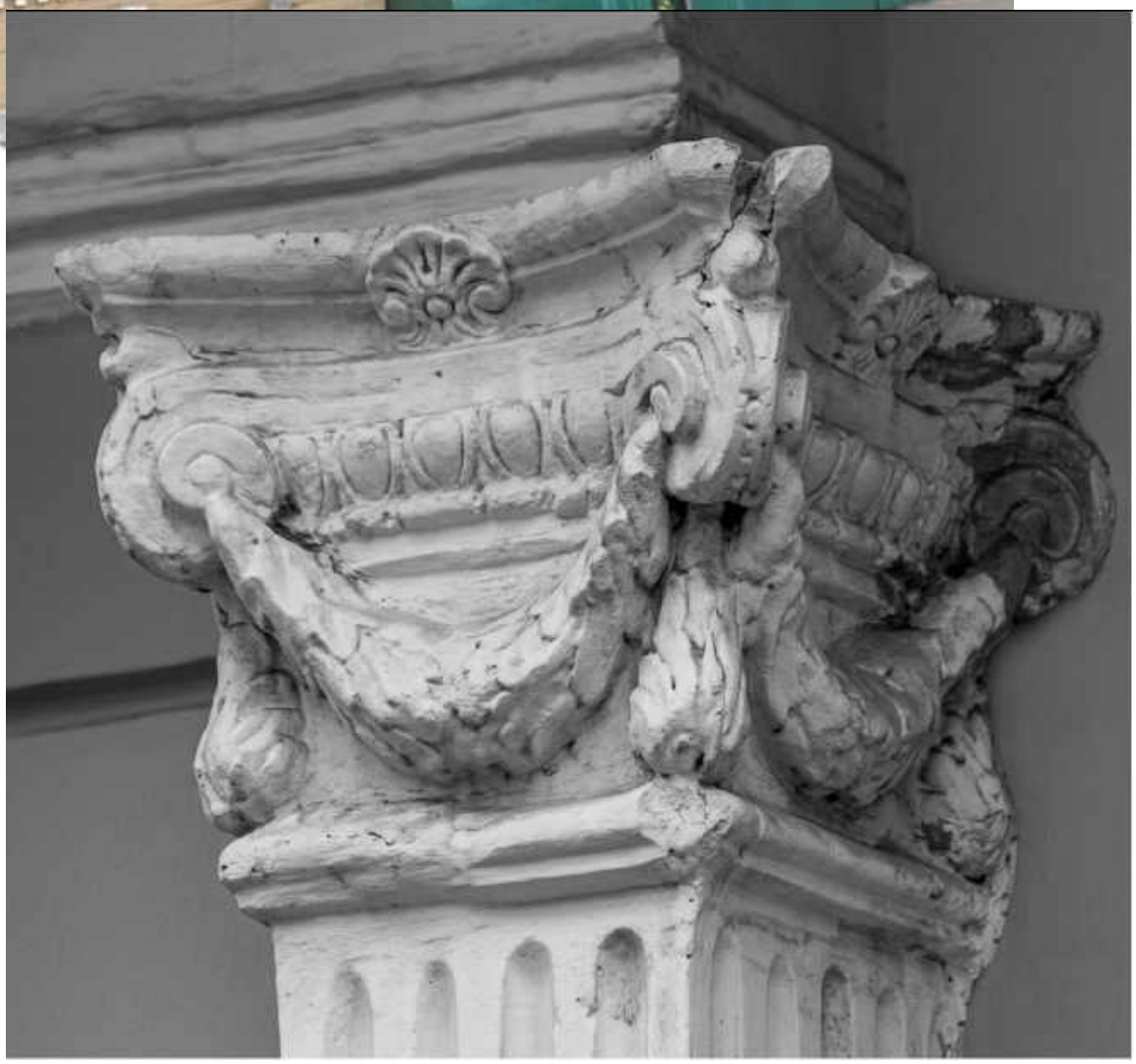

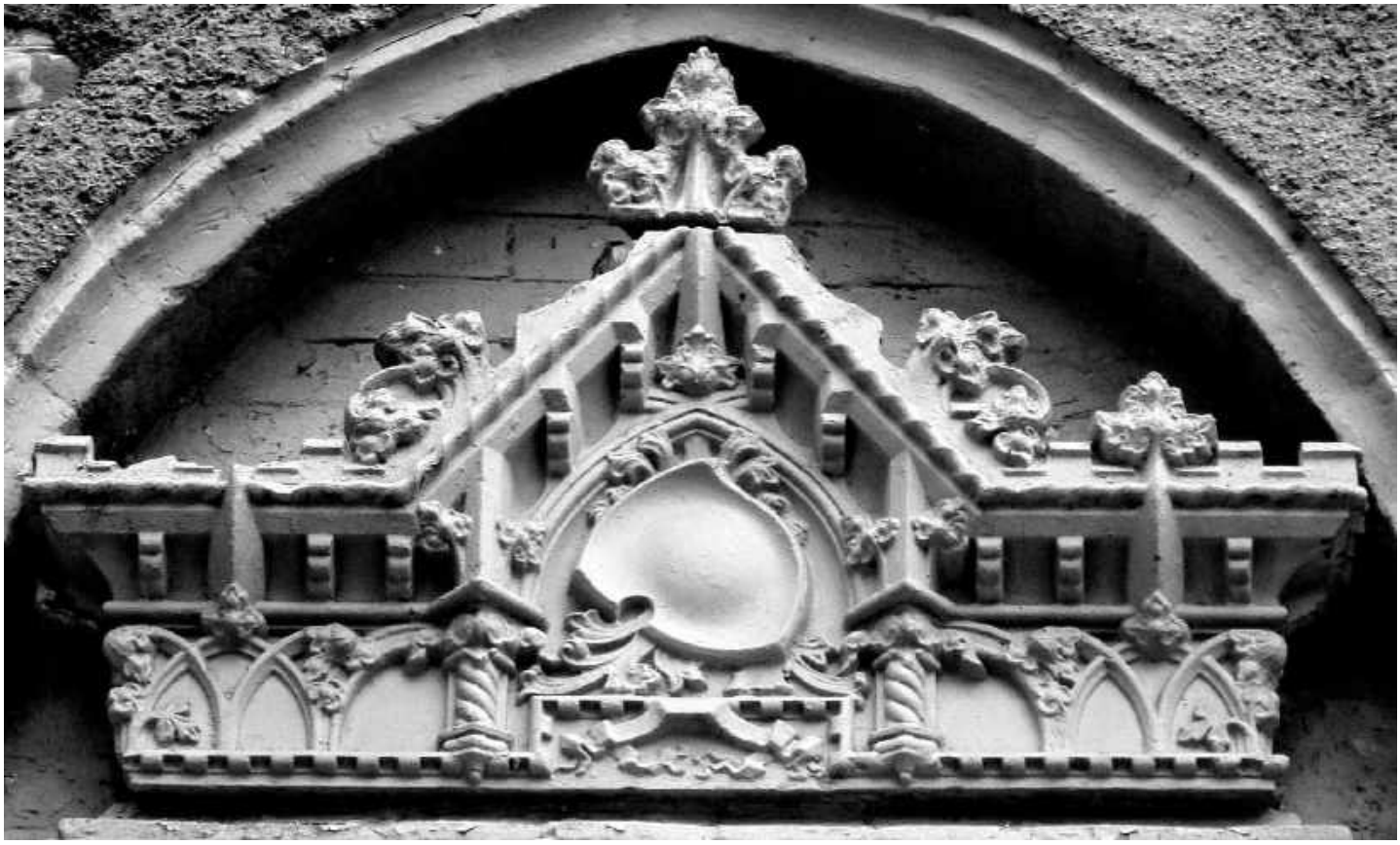

Вул. Бобринецький шлях, 24. Фото 2022 р.

На передньому плані – фонтан на пл. Кірова, на задньому – будівля на вул. Дзержинського, у ніші якої стояла статуя, 1954 р.

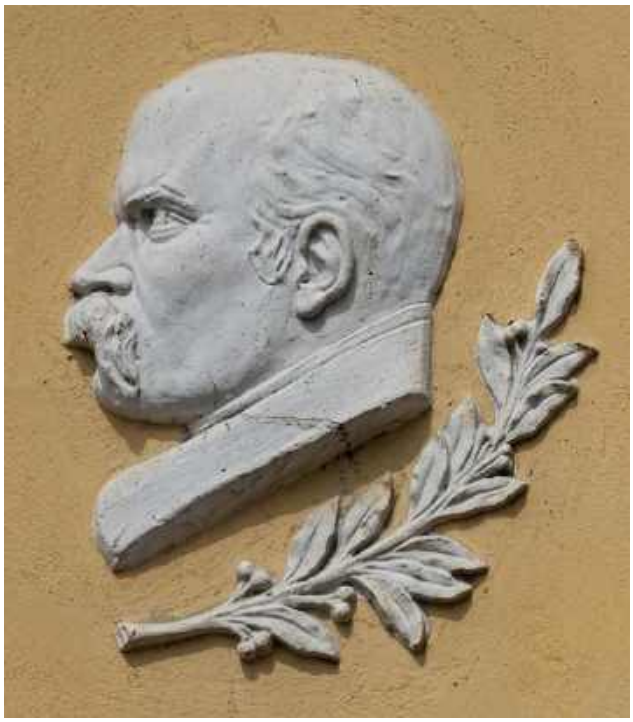

Барельєфи О. Пушкіна та Т. Шевченка на фасаді обласної бібліотеки для дітей, яку було побудовано за проєктом технічного бюро Кіровоградського обласного відділу архітектури (головний архітектор – В. О. Сікорський) і відкрито згідно з рішенням виконкому Кіровоградської обласної ради № 389 від 29 квітня 1958 року [22]. Фото 2012 р.

Адміністративний будинок (1959), колишній обком КПУ, нині приміщення міської ради. Головний архітектор – Л. Дворець [37, с. 169]. Захоплюють колони, висота, монументальність. Фото 2018 р.

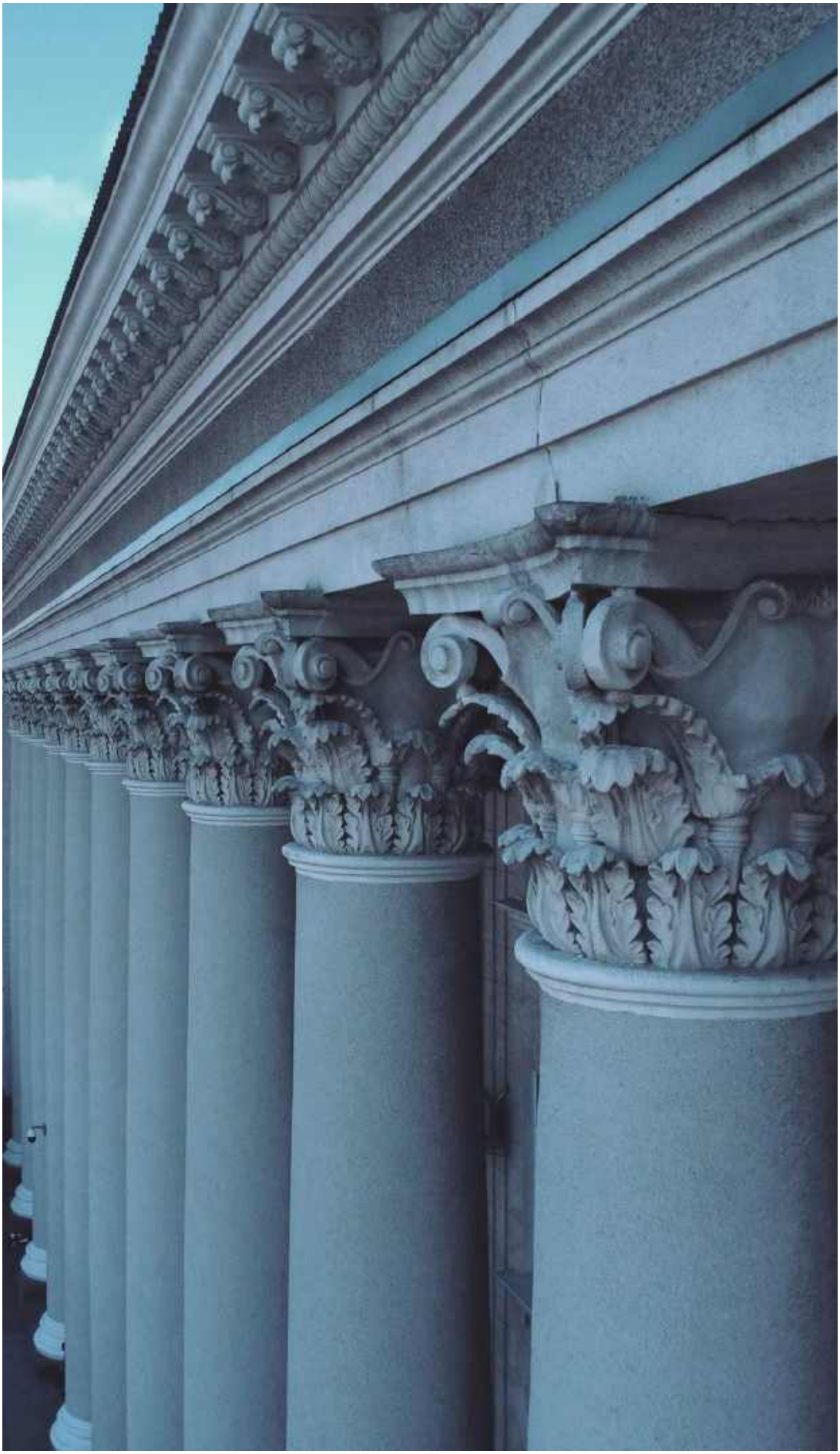

Фото 2021 р

Готель «Україна», 1959. Фото 2018 р.

Вул. К.Маркса, 44 (1959) [43]. Фото 2026 р.

Вул. К. Маркса, 48 (1961). Фото 2025 р.

Будинок на розі вул. К. Маркса та Дзержинського (1961).
Фото 1966 р.

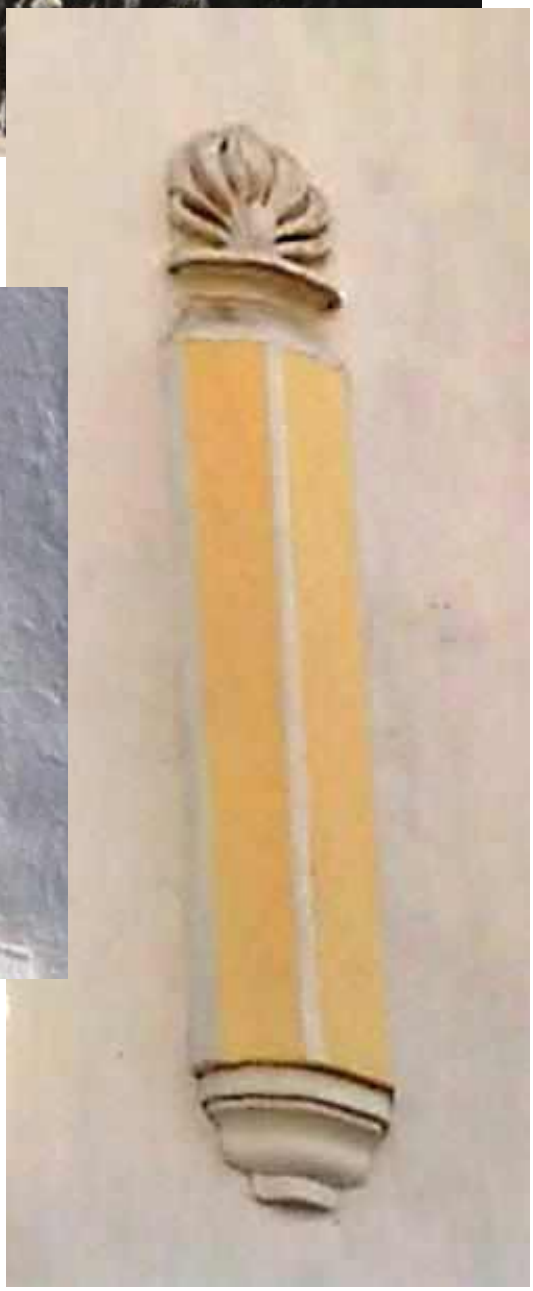

Вул. К. Маркса, 32/11 (на розі Шевченка), 1953. Архітектор – Л. Байтін [37].

Фото 2024 р.

Вул. К.Маркса, 23/13 (на розі Шевченка), 1954. Архітектор – Олександр Возний [37].
Фото 2019 р.

Вул. К.Маркса, 23/13
(на розі Шевченка),1954.
Фото 2019 р.

Вул. К.Маркса, 34/32 (на розі Шевченка), 1956. Фото 2026 р.

Вул. К.Маркса, 25/34 (ріг Шевченка), 1955. Фото 2026 р.

Кінотеатр «Мир», вул. К.Маркса, 1961.
Фото 2015 р.
Барельєф на верхній частині фасаду демонтовано у 2025 р.

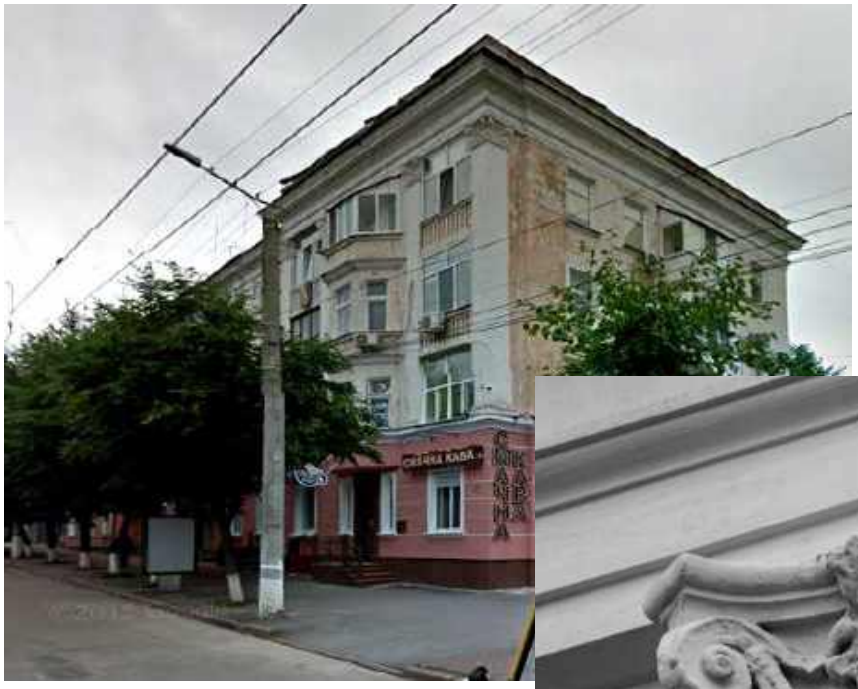

Вул. К. Маркса, 7 (1936). Фото 2021 р.

Композиція за театральними мотивами на паркані меморіального музею Марка Кропивницького, вул. Кропивницького, 172/42. Фото 2015 р.

Залізничний вокзал (1954).

Проєкт вокзалу на основі проєкту повторного застосування архітектора інституту «Київтрансвузолпроект» М. Ладигіної, виконаний у 1950 р. проєктною групою Кіровоградського облпроекта, має трьохчастинну симетричну класицистичну структуру фасаду з центральним підвищеним об'ємом, до якого ведуть урочисті сходи з великою верхньою площадкою. Фасад вирішений у формі великої трьохаркової лоджії, завершеної розкрепованим антаблементом, з центральним парапетом, оздобленим тематичним барельєфом і поєднаний балюстрадою з парапетами торцевих частин. Центральна лоджія передує ідентичним великим арковим прорізам вхідної стіни: центральному – з дверними отворами, бічним – з віконними [37, с. 165].

Герб УРСР з прапорами. Демонтовано під час реконструкції будівлі у кінці 1980-х рр.

Обласна філармонія, вул. Орджонікідзе, 8 (1956). Архітектор – Лідія Крейтор. Фото 2020 р.

Будинок на розі вул. Леніна і Калініна, кін. 1950-х рр. Фото 2020 р.

Будинок на вул. Леніна, 19 (1950). Споруджувався він як будівля школи фабричнозаводського навчання № 2 за проєктом архітектора Олександра Возного. На фасаді – емблема навчального закладу та дата побудови [42, с. 73].
Фото 2009 р.

Колишня будівля філії Харківського державного політехнічного інституту (пізніше – Кіровоградського інституту сільського сподарського машинобудування), вул. Орджонікідзе, 5 (1965), Фото 2015 р.
Демонтовано у 2021 р.

Фото 2015 р. Комуністичні символи демонтовані у 2021 р.

Будинок партійної школи (1956),
вул. К. Маркса, 1. Колоризація 2026 р.

Вул. Велика Перспективна, 1
(сер. 2000-х рр.). Фото 2021 р.

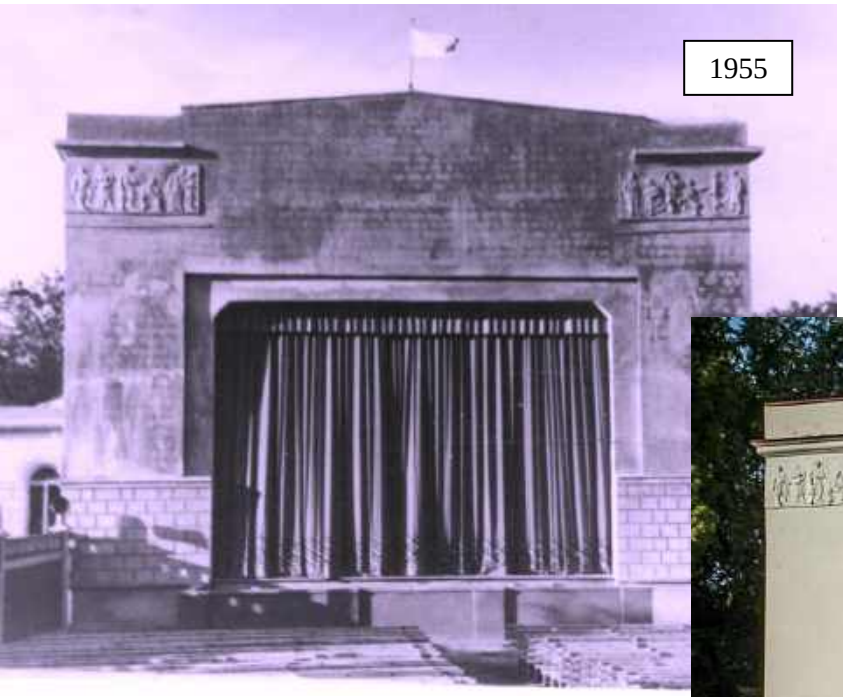

Парк ім. Леніна (Ковалівський парк).

Вул. Леніна (Арх. Паученка), 48. сер. 1950-х рр. Фото 2015 р.

Вул. Дзержинського, 96
(на розі з вул. Компанійця), 1957.
Фото 2026 р.

Будівля Добровільного товариства сприяння армії, авіації і флоту, вул. К. Маркса (1967).
Фото 2015 р.

Фото 2015 р. Демонтовано у 2025 р.

Середня школа № 10 (вул. К. Маркса), 1957 [37]. Фото 1961 р.

Лікарня св. Луки (вул. Велика Перспективна), сер. 2010-х рр. Фото 2020 р.

Лікарня св. Луки. Статуя св. Єлисавети, 2024.

Скульптурна композиція «Скіфський світ» (автори: В. Френчко, Г. Савченко, В. Григорьєв) на розі вулиць Леніна (Архітектора Паученка) та Пашутінської – біля обласного краєзнавчого музею, 1985.
Фото 1987 р.
Демонтовано під час будівництва приміщення банку.

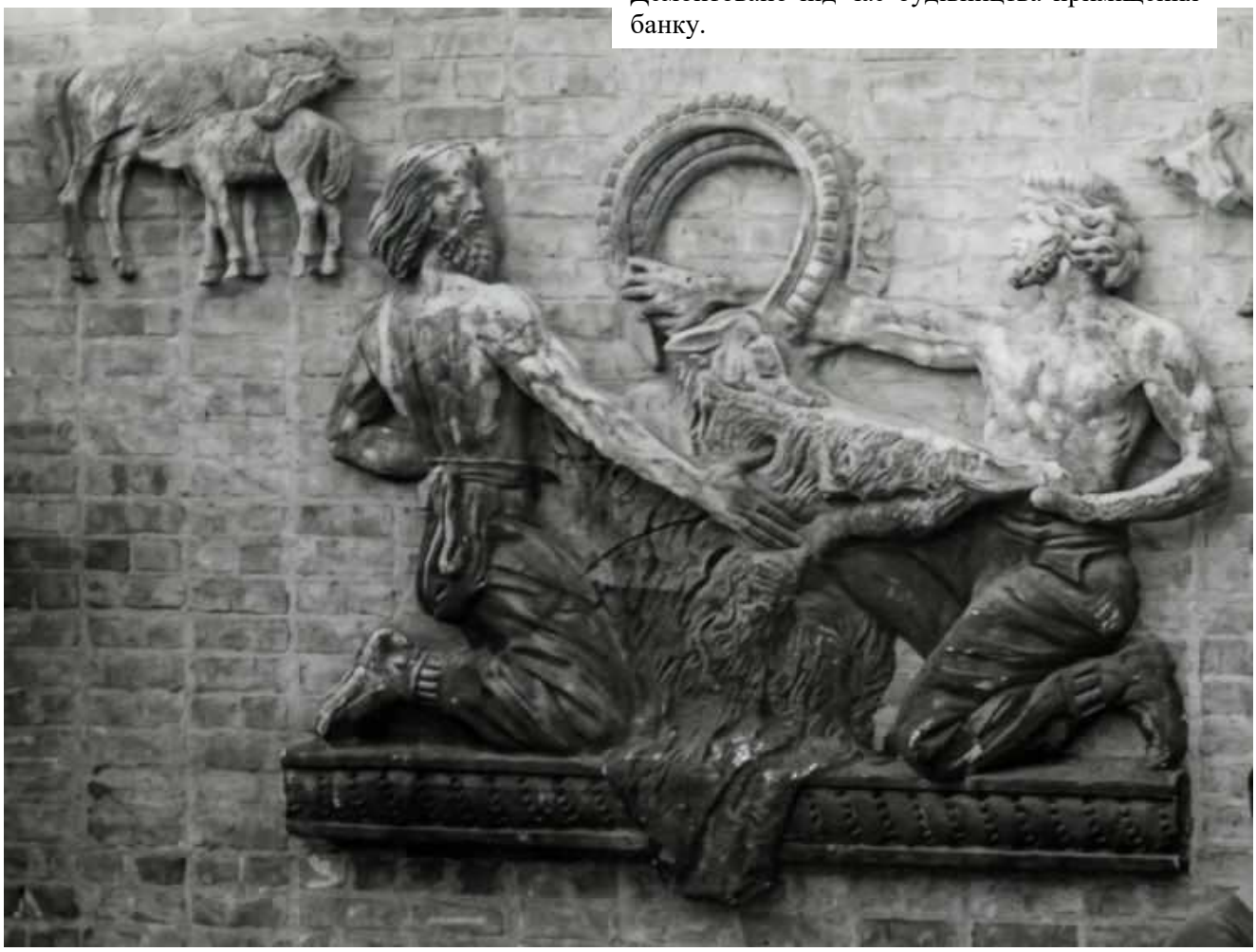

В. Френчко біля композиції «Скіфський світ» [9]. Фото кін. 1990-х рр.

Рельєф-мозаїка «Людина і біосфера», Кіровоградська обласна лікарня, 1980. Автор – Віктор Стеценко. Демонтовано на поч. 2020-х рр.

П’ятиповерховий корпус Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка, 1993 (пізніше – Центральноукраїнський державний педагогічний університет, нині – Центральноукраїнський державний університет ім. В. Винниченка), вул. Шевченка, 1.
Фото 2026 р.

Вул. Чорновола, 37 (сер. 2010 рр.)

Вул. В. Черновола, 37, сер. 2010-х рр. Фото 2021 р.

Вул. В. Черновола, 37, сер. 2010-х рр.
Фото 2026 р.

Елементи декору на стінах житлових будинків 1950-х – 1990-х рр.

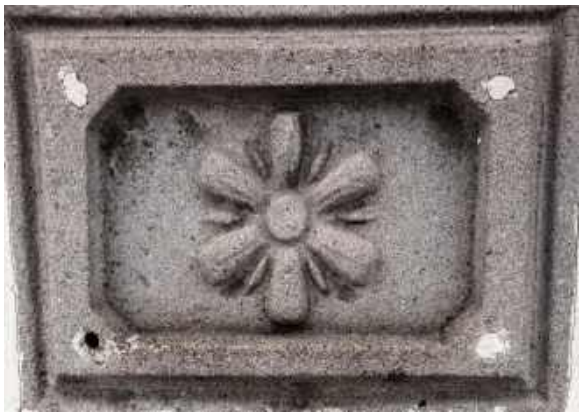

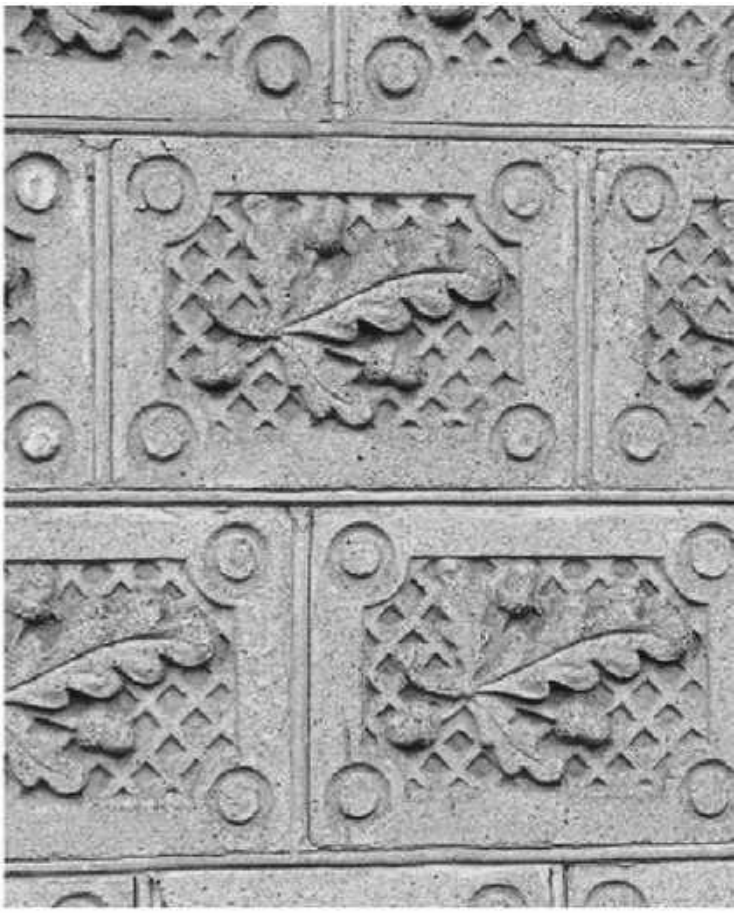

ДОДАТКИ

Додаток 1

СТАТУЇ, СКУЛЬПТУРНІ КОМПОЗИЦІЇ, РЕЛЬЄФИ НА МЕМОРІАЛЬНИХ ДОШКАХ

№	Види скульптури	Рік (період) відкриття, місце розташування.	Місце розташування станом на січень 2026 р.
	МОНУМЕНТАЛЬНА СКУЛЬПТУРА		
	Пам'ятники (статуї та скульптурні композиції)		
1.	Пам'ятники стародавнього світу та середньовіччя (статуї).	Поч. 1890- х рр., подвір'я Реального училища, вул. Бульварна.	Сквер біля обласного краєзнавчого музею, вул. Арх. Пауленка.
2.	Пам'ятник В. Григоровичу (погруддя).	1892, Петропавлівський цвинтар.	Рівненський цвинтар, вул. Героїв України.
3.	Пам'ятник В. Григоровичу (погруддя) – копія.	1972, сквер біля Машинобудівного технікуму, вул. Фрунзе, 6.	Сквер біля Інженерного коледжу, вул. Юрія Олефіренка, 6.
4.	Пам'ятник М. Гоголю (погруддя).	1909, вул. Гоголя (житловий будинок).	Обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д.І. Чижевського, вул. Вел. Перспективна, 24.
5.	Пам'ятник В. Леніну (статуя).	1925, бульвар ім. В. Леніна (колишній кавалерійський плац), з 1949 р. – парк ім. В. Леніна,	Демонтовано у 2014 р.
6.	Пам'ятник В. Леніну (статуя).	1947, біля входу до педагогічного інституту, вул. Шевченка, 1.	Демонтовано у 1956 р.
7.	Пам'ятник В. Леніну (статуя).	1956, біля входу до педагогічного інституту, вул. Шевченка, 1.	Демонтовано у сер. 1990-х рр.
8.	Пам'ятник В. Леніну (статуя).	Кін. 1950-х рр., на території заводу «Червона зірка».	Демонтовано.
9.	Пам'ятник В. Леніну (статуя).	1968, на території військової частини (вул. Леніна).	Демонтовано.
10.	Пам'ятник В. Леніну (погруддя).	Сер. 1980-х рр., на території заводу «Червона зірка».	Демонтовано.
11.	Пам'ятник В. Леніну (статуя).	1974, на території Авіаремонтного заводу.	Демонтовано у 2007 р.
12.	Пам'ятник В. Леніну (статуя).	Поч. 1970-х рр., на території автобази № 11.	Демонтовано у 2014 р.
13.	Пам'ятник В. Леніну (статуя).	Поч. 1970-х рр., на території АТП 13555	Демонтовано.
14.	Барельєф В. Леніна на дошці пошани.	1960, на розі вул. Леніна та Калініна, 1960.	Демонтовано у кін. 1960-х рр.
15.	Барельєф В. Леніна на дошці пошани (поряд із барельєфом Й. Сталіна).	Сер. 1950-х рр., вул. К. Маркса.	Демонтовано у сер. 1960-х рр.
16.	Пам'ятник Й. Сталіну (статуя).	1949, біля Будинку офіцерів (вул. Шевченка, 3), 1949.	Демонтовано у 1961 р.
17.	Пам'ятник Й. Сталіну (статуя).	1956, біля входу до педагогічного інституту, вул. Шевченка, 1.	Демонтовано у 1961 р.
18.	Пам'ятник Й. Сталіну (статуя).	1952, на території заводу «Червона зірка».	Демонтовано у 1961 р.
19.	Пам'ятник Й. Сталіну (статуя).	1955, на території сільськогосподарської виставки.	Демонтовано у 1961 р.
20.	Пам'ятник Й. Сталіну (статуя) на дошці пошани.	Поч. 1950-х рр., вул. Леніна.	Демонтовано у 1961 р.
21.	Барельєф Й. Сталіна на дошці пошани (поряд із барельєфом В. Леніна).	Поч. 1950-х рр., вул. К. Маркса.	Демонтовано у кін. 1950-х рр.
22.	Пам'ятник С. Кірову (погруддя).	1935, на території заводу «Червоний профінтерн».	Демонтовано у 1941 р.
23.	Пам'ятник С. Кірову (статуя).	1936, площа ім. Кірова.	Демонтовано у 2014 р.
24.	Барельєфи на постаменті пам'ятника С. Кірову.	1936, площа ім. Кірова.	Демонтовано у 2014 р.

25.	Пам’ятник П. Морозову (статуя).	Сер. 1950-х рр. Сквер ім. П. Морозова.	Демонтовано в кін. 1990-х рр.
26.	Пам’ятник М. Пирогову (погруддя).	1958, на подвір’ї міської лікарні № 1, розташованої на території колишньої фортеці св. Єлизавети.	На тому ж місці.
27.	Пам’ятник Т. Шевченку (статуя).	1954, бульвар ім. Т. Шевченка.	Демонтовано у 1975 р.
28.	Пам’ятник Т. Шевченку (статуя).	1982, сквер ім. Т. Шевченка.	На тому ж місці.
29.	Пам’ятник Б. Хмельницькому (статуя).	1953, центральний сквер на вул. К. Маркса між вул. Тімірязєва і Гоголя; з 1954 р. – центральний сквер на вул. К. Маркса між вул. Гоголя і К. Лібкнехта.	Демонтовано у 1970 р.
30.	Пам’ятник Б. Хмельницькому (статуя).	1995, пл. ім. Б. Хмельницького.	На тому ж місці.
31.	Барельєфи на постаменті пам’ятника Б. Хмельницькому.	1995, пл. ім. Б. Хмельницького.	На тому ж місці.
32.	Пам’ятник льотчику (статуя).	Кін 1970-х рр., площа біля головного корпусу льотного училища (пізніше – льотна академія), вул. Добровольського, 1.	На тому ж місці.
33.	Пам’ятник М. Кропивницькому (погруддя).	1968, сквер біля входу до Кіровоградського академічного обласного українського музично-драматичного театру імені Марка Кропивницького, вул. Леніна, 4.	Перенесено до скверу на розі вул. Дворцової та Нейгауза у 2011 р.
34.	Пам’ятник М. Кропивницькому (погруддя).	2003, на території меморіального музею Марка Кропивницького на вул. Кропивницького), 172/42.	На тому ж місці.
35.	Пам’ятник комсомольським поколінням Кіровоградщини (статуя).	1974, просп. Університетський.	Демонтовано у 2022 р.
36.	Пам’ятник «Гідним синам Вітчизни – солдатам правопорядку» (погруддя, скульптурна композиція).	1977, сквер на вул. 50-річчя Жовтня.	На тому ж місці.
37.	Пам'ятник Олександру Пушкіну (погруддя).	1980, біля семиповерхового корпусу Кіровоградського державного педагогічного інституту ім. О. Пушкіна.	Демонтовано у 2022 р.
38.	Пам’ятник воїнам-інтернаціоналістам усіх поколінь Кіровоградщини, які брали участь у бойових діях та військових кампаніях, що відбувалися протягом ХХ століття на території інших країн (скульптурна композиція).	1995, сквер «Молодіжний».	На тому ж місці.
39.	Пам’ятник усім, хто постраждав унаслідок найбільшої катастрофи сучасності – аварії на Чорнобильській атомній електростанції 1986 року (статуя, архітектурна композиція).	1996, набережна Інгулу.	На тому ж місці.
40.	Пам’ятник першому трамваю (барельєф, архітектурна композиція).	1997, сквер на вул. Леніна, ріг Калініна.	На тому ж місці.
41.	Памятник Ангелу-охоронцю (статуя).	2004, пл. Соборна.	На тому ж місці.
42.	Пам’ятник братам Ельворті (дві статуї, скульптурна композиція).	2004, сквер на території акціонерного товариства «Ельворті» (вул. Ельворті, 1).	На тому ж місці.
43.	Пам’ятник О. Пашутіну (статуя, скульптурна композиція).	2009, площа біля будівлі виконкому міської ради (вул. Велика Перспективна, 41).	На тому ж місці.
44.	Пам’ятник В. Винниченку (статуя).	2010, сквер на території Кіровоградського державного педагогічного університету (вул. Шевченка, 1).	На тому ж місці.

45.	Пам’ятник І. Тамму (статуя).	2012, біля науково-виробничого підприємства «Радій» (вул. Академіка Тамма, 17).	На тому ж місці.
46.	Пам’ятник Г. Нейгаузу (статуя).	2013, перед входом до музичного училища (вул. Є. Маланюка, 4).	На тому ж місці.
47.	Пам’ятник-фонтан «Наталка Полтавка» (статуя, скульптурна композиція).	2013, вул. Дворцова, 3.	На тому ж місці.
48.	Пам’ятник князю Святославу Хороброму (барельєф на стелі).	2019, на території третього окремого полку спеціального призначення імені князя Святослава Хороброго (вул. Кавалерійська).	На тому ж місці.
	Інші статуї та скульптурні композиції		
1.	В. Ленін і Й. Сталін у Горках (статуї, скульптурна композиція).	1949, парк ім. В. Леніна.	Демонтовано у 1961 р.
2.	М. Горький і Й. Сталін (статуї, скульптурна композиція).	1949, парк ім. В. Леніна.	Демонтовано у 1961 р.
3.	В. Ленін і Й. Сталін (статуї, скульптурна композиція).	1955, обласна сільськогосподарська виставка (вул. Сугоклеївська).	Демонтовано у 1961 р.
4.	Й. Сталін і Т. Лисенко (статуї, скульптурна композиція).	1955, обласна сільськогосподарська виставка (вул. Сугоклеївська).	Демонтовано у 1961 р.
5.	Підкорювачі неба (дві статуї, скульптурна композиція).	Сер. 1960-х рр, на території льотного училища.	Одну статую перенесено до центрального входу головного корпусу училища (кін. 1970-х рр.), другу – до площі біля будинку культури авторів (кін. 1970-х рр., демонтовано на поч. 2010-х рр.).
6.	Льотчик (статуя).	2010, алея авіаційної слави (Новомиколаївка).	На тому ж місці.
7.	Покрова Пресвятої Богородиці (статуя, скульптурна композиція).	2011, вул. Пашутінька, 3/17 (на розі Єгорова).	На тому ж місці.
8.	Студентству всіх часів (дві статуї, скульптурна композиція).	2012, сквер біля національного технічного університету (просп. Університетський, 8).	На тому ж місці.
9.	Гармата з ядрами зразка 1805 року (скульптурна композиція).	2013, вул. Академіка Тамма.	На тому ж місці.
10.	Пам’ятний знак Хачкар жертвам геноциду вірмен 1915–1923 рр.	2015, на розі набережної Інгулу та вул. Михайлівської.	На тому ж місці.
11.	Каплиця зі статуєю Пресвятої Богородиці.	2018, біля міського пологового будинку (вул. Олени Журливої, 1).	На тому ж місці.
	Пам’ятники, скульптурні композиції, пам’ятні знаки, пов’язані з подіями ІІ світової війни		
1.	Пам’ятник радянським воїнам-визволителям (дві статуї, скульптурна композиція).	1944, сквер ім. Воровського на вул. Леніна.	На тому ж місці.
2.	Пам’ятник біля могил радянських воїнів, що загинули у січні 1944 р. (статуя).	Поч. 1950-х рр., Петропавлівський цвинтар (сучасна вул. Полтавська).	Демонтовано у сер. 1960-х рр.
3.	Пам’ятник на братській могилі, у якій поховано троє воїнів, що загинули у січні 1944 р.	1965, територія військової частини на вул. Жданова.	На тому ж місці.
4.	Пам’ятник біля могил радянських воїнів, що загинули у січні 1944 р.	Поч. 1950-х рр., Кущівський цвинтар.	Демонтовано у кін. 1960-х рр.

5.	Три пам’ятники біля могил радянських воїнів (статуї, скульптурна композиція).	Сер. 1950-х рр., військово-меморіальний цвинтар.	Демонтовані під час реконструкції цвинтаря у 1969–1970 рр.
6.	Скульптурна композиція (Скорботна Батьківщина-мати, скульптурні групи «Боротьба» та «Визволення»).	1985, військово-меморіальний цвинтар (фортеця св. Єлисавети).	На тому ж місці.
7.	Пам’ятник на могилі Олексія Єгорова (погруддя).	1972, військово-меморіальний цвинтар (фортеця св. Єлисавети).	На тому ж місці.
8.	Пам’ятник радянському воїну на братських могилах.	1970, цвинтар на одному з равелінів фортеці св. Єлисавети (біля міської лікарні № 1).	На тому ж місці.
9.	Пам’ятник О. Єгорову (погруддя).	2010, на території регіонального центру професійної освіти ім. О.С. Єгорова, вул. Василя Нікітіна, 21а.	На тому ж місці.
10.	Пам’ятник невідомому радянському воїну (статуя).	1956, біля входу до колишнього табору військовополонених Шталаг-305 (вул. Шевченка, 3).	На тому ж місці.
11.	Радянські партизани (три статуї, скульптурна композиція).	Кін 1950-х рр., сквер в авіамістечку (Новомиколаївка).	Демонтовано у сер. 1980-х рр.
12.	Пам’ятник невідомому солдату.	Кін. 1950-х рр., сквер в авіамістечку (Новомиколаївка).	Демонтовано у кін. 1980-х рр.
13.	Меморіальний комплекс на честь загиблих у роки ІІ світової війни робітників заводу «Червона Зірка» (дві статуї, скульптурна композиція).	1974, вул. Медведєва (Чикаленка).	На тому ж місці.
14.	Пам'ятник героям громадянської та Великої Вітчизняної воєн (дві статуї, скульптурна композиція)	1977, на перехресті просп. Правди та вул. Андріївської.	Демонтовано у 2022 р.
15.	Пам’ятник радянським танкістам (танк Т-34 з барельєфами на постаменті).	1977, вул. Генерала Родимцева.	На тому ж місці.
16.	Пам’ятний знак на честь 30-річчя визволення міста з барельєфом на постаменті.	1974, вул. Короленка.	На тому ж місці. Барельєф демонтовано.
17.	Пам’ятний знак «Євреям-жертвам нацизму» з барельєфом на постаменті.	1991, сквер на розі просп. Правди та вул. Волкова, 1991.	Демонтовано під час створення нового пам’ятного знаку у 2024-2025 рр.
18.	Пам'ятник Г. Куроп'ятникову (погруддя).	2010, на розі вул. Ушакова і Куроп’ятникова.	На тому ж місці.
19.	Пам’ятник П. Вересоцькому (барельєф на стелі).	2010, площа біля аеропорту.	На тому ж місці.
	Цивільна меморіальна скульптура на міських цвинтарях		
1.	Пам’ятник В. Григоровичу (погруддя).	1892, Петропавлівський цвинтар.	Перенесено на територію краєзнавчого музею (сер. 1930-х рр.), потім – на Рівненський цвинтар (1972).
2.	Стела з барельєфом.	Поч. ХХ ст., Кущівський цвинтар.	На тому ж місці.
3.	Погруддя на постаменті.	1970, Далекосхідний цвинтар.	На тому ж місці
4.	Погруддя на постаменті.	1995, Далекосхідний цвинтар.	На тому ж місці
5.	Стела з барельєфом.	1994, Далекосхідний цвинтар.	На тому ж місці
6.	Стела з чайкою.	2011, Далекосхідний цвинтар.	На тому ж місці
7.	Погруддя на постаменті.	Поч. 1960-х рр., Рівненський цвинтар.	На тому ж місці

	Рельєфи на меморіальних дошках		
1.	Меморіальна дошка О. Пашутіну.	2004, вул. Пашутінська, будівля банку.	На тому ж місці.
2.	Меморіальна дошка А.Мацієвському.	2008, на будинку на розі вулиць Гоголя і Тарковського.	На тому ж місці.
3.	Меморіальна дошка про створення Єлисаветградської ради робітничих, солдатських і селянських депутатів.	1987, вул. Леніна, Будинок культури ім. Жовтня (Громадське зібрання).	Демонтовано під час знесення будівлі у 1995 р.
4.	Меморіальна дошка І. Микитенку.	2012, вул. Микитенка, 35/21, будівля школи № 33.	На тому ж місці.
5.	Меморіальна дошка В. Ципіну.	2008, вул. Куроп´ятникова, 27.	На тому ж місці.
6.	Меморіальна дошка В. Гончаренку.	2002, на колишньому приміщенні редакції газети «Молодий комунар», вул. Луначарського (Чорновола), 38.	На тому ж місці.
7.	Меморіальна дошка М. Смоленчуку.	2008, старий корпус Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка, вул. Шевченка, 1.	На тому ж місці.
8.	Меморіальна дошка «У цьому приміщенні в 1882 році М.Л. Кропивницький заснував український професіональний реалістичний театр».	1982, обласний музично-драматичний театр ім. М. Кропивницького.	Демонтовано під час реконструкції будівлі у 2012 р.
9.	Меморіальна дошка С. Тютюшкіну.	2008, залізничний вокзал.	На тому ж місці.
10.	Меморіальна дошка П. Кизименку.	2019, вул. Т. Карпи, 85, комунальний заклад «Подільська гімназія Кропивницької міської ради».	На тому ж місці.
11.	Меморіальна дошка на будинку, у якому жив В. Ковпак.	2017, вул. Дворцова.	На тому ж місці.
12.	Меморіальна дошка на будинку де жив М. Добролежа.	2018, вул. Велика Перспективна, 8.	На тому ж місці.
13.	Меморіальна дошка С. Сороці.	2019, вул. Михайлівська, 9.	На тому ж місці.
14.	Меморіальна дошка Ю. Луцкевичу.	2014, комунальний заклад «Навчально-виховне об’єднання № 6, вул. Тімірязєва, 63..	На тому ж місці.
15.	Анотаційна дошка про присвоєння школі № 5 імені Т. Шевченка.	Вул. Луначарського (Чорновола), 15,	На тому ж місці, але без металевого барельєфу (демонтовано невідомими у 2004 р.).
16.	Анотаційна дошка про гімназію ім. Т. Шевченка.	2017, на фасаді ліцею імені Т. Шевченка (колишньої гімназії імені Т. Шевченка), вул. Чорновола, 15..	На тому ж місці.
17.	Горельєф на анотаційній дошці про присвоєння вулиці імені Луначарського.	1987, вул. Чорновола, 29/32.	Демонтовано у кін. 2010-х рр.
18.	Меморіальна дошка на будинку С. Вайсенберга.	2011, вул. Дзержинського, 74/42 (на розі В. Чорновола).	На тому ж місці.
19.	Меморіальна дошка Амет-Хану Султану.	2014, пам’ятний знак на подвір’ї Льотної академії, вул. Добровольського, 1.	На тому ж місці.
20.	Меморіальна дошка О. Шаповалову.	1993, вул. Гоголя, 76.	На тому ж місці.
21.	Меморіальна дошка Л. Куценку.	2019, вул. Шевченка, 1, п`ятиповерховий корпус Центральноукраїнського педагогічного університета ім. В. Винниченка.	На тому ж місці.
22.	Меморіальна дошка Б. Вінтенку.	2009, обласна дитяча бібліотека ім. Гайдара, вул. Шевченка, 5/22.	На тому ж місці.
23.	Меморіальна дошка К. Шимановському.	2014, вул. Дворцова, 5/5.	На тому ж місці.

24.	Меморіальна дошка В. Остапенку.	2018, вул. Преображенська, 3, театр ляльок.	На тому ж місці.
25.	Меморіальна дошка Г. Дмитрян.	2018, вул. Ганни Дмитрян, 1.	На тому ж місці.
26.	Меморіальна дошка В. Винниченку.	2020, колишня Єлисаветградська чоловіча гімназія, вул. Шевченка, 3.	На тому ж місці.
27.	Меморіальна дошка братам Ельворті.	2009, музей заводу «Червона зірка», вул. Ельворті, 1.	На тому ж місці.
28.	Меморіальна дошка В. Сухомлинському.	2018, вул. Велика Перспективна, 39/63, комунальний заклад «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського».	На тому ж місці.
29.	Меморіальна дошка Ю. Мейтусу.	1973, вул. Дзержинського, 65.	На тому ж місці.
30.	Меморіальна дошка Г. Нейгаузу.	2013, вул. Дзержинського, 65.	На тому ж місці.
31.	Меморіальна дошка Ф. Лісту.	1987, вул. Шевченка, 34/25.	На тому ж місці.
32.	Меморіальна дошка Г. Нейгаузу та К. Шимановському.	Кін. 1980-х рр., вул. Шевченка, 1, старий корпус педагогічного університету імені В. Винниченка.	На тому ж місці.
33.	Меморіальна дошка К. Шимановському.	1964, вул. Гоголя, 42.	Демонтовано під час знесення будинку.
34.	Меморіальна дошка А. Тарковському.	1997, вул. Володарського, 36.	На тому ж місці.
35.	Меморіальна дошка на будинку, де виступали О. Гончар, В. Симоненко, М. Стельмах та ін., а також розпочиналася творча діяльність обласного літературного об'єднання «Степ».	2009, вул. Луначарського, 38.	На тому ж місці.
36.	Меморіальна дошка на будівлі колишнього табору військовополонених Шталаг-305.	2020, вул. Шевченка, 3.	На тому ж місці.
37.	Меморіальна дошка Б. Габдрахманову.	Кін. 1980-х рр., вул. Габдрахманова (колишня Польова), 3.	На тому ж місці.
38.	Меморіальна дошка М. Єрещенку, 2009.	Вул. Гагаріна, 27.	На тому ж місці.
39.	Меморіальна дошка І. Шепетову.	2008, колишнє кавалерійське училище (вул. Кавалерійська).	На тому ж місці.
40.	Меморіальна дошка В. Дуніну-Жуховському та Г. Доліві-Добровольському.	2019, колишня казарма кавалерійського училища (вул. Нейгауза).	На тому ж місці.
41.	Меморіальна дошка М. Хороманському.	2014, вул. Михайлівська, 19.	На тому ж місці.
42.	Меморіальна дошка Є. Маланюку.	1997, у приміщенні колишнього Єлисаветградського земського училища, вул. Фрунзе (Ю. Олефіренка), 6.	На тому ж місці.
43.	Меморіальна дошка В. Шарию.	2023, вул. Театральна, 6.	На тому ж місці.
44.	Меморіальна дошка В. Яринічу.	2020, обласний онкологічний диспансер.	На тому ж місці.
45.	Меморіальна дошка В. Дейнекіну	2009, перед входом до театру «Резонанс» (Кіровоградський державний педагогічний університет), вул. Шевченка, 1.	На тому ж місці.
	МОНУМЕНТАЛЬНО-ДЕКОРАТИВНА СКУЛЬПТУРА, СКУЛЬПТУРНІ ІНСТАЛЯЦІЇ		
	Статуї		
1.	Футболіст.	1949, парк ім. В. Леніна.	Демонтовано в кін. 1960-х рр.
2.	Дівчина зі скрипкою.	1949, парк ім. В. Леніна.	Демонтовано в кін. 1960-х рр.

3.	Спортсмен.	1949, парк ім. В. Леніна.	Демонтовано в кін. 1960-х рр.
4.	Тенісистка.	1955, Новомиколаївка	Демонтовано в сер. 1970-х рр.
5.	Спортсменка з веслом.	1950, парк ім. В. Леніна.	Демонтовано в кін. 1960-х рр.
6.	Спортсменка з диском.	1949, парк ім. В. Леніна.	Демонтовано в кін. 1960-х рр.
7.	Волейболістка.	1955, Новомиколаївка.	Демонтовано в сер. 1970-х рр.
8.	Спортсмен-важкоатлет.	1956, Новомиколаївка.	Демонтовано в кін. 1970-х рр.
9.	Спортсмен-важкоатлет.	1950, парк ім. В. Леніна.	Демонтовано в кін. 1960-х рр.
10.	Спортсменка-плавчиха.	1949, парк ім. В. Леніна.	Демонтовано в кін. 1960-х рр.
11.	Школярка.	1955, парк ім. В. Леніна.	Демонтовано в сер. 1970-х рр.
12.	Спортсменка-плавчиха.	1955, Новомиколаївський пляж.	Демонтовано в кін. 1960-х рр.
13.	Спортсменка з веслом.	1955, Новомиколаївський пляж.	Демонтовано в кін. 1960-х рр.
14.	Жінка у давньогрецькому одязі.	2025, набережна Інгулу.	На тому ж місці.
	Скульптурні композиції та інсталяції		
1.	Жінка з чашею на фонтані.	1893, Міський бульвар.	Демонтовано у 1935 р. під час реконструкції бульвару, ймовірно – перенесено до парку ім. Крючкова.
2.	Жінка з чашею на фонтані.	1935, парк ім. Крючкова на Новомиколаївці.	Демонтовано у сер. 1950-х рр.
3.	Дівчинка з хлопчиком під парасолькою на фонтані.	Поч. 1910-х рр., Дворцовий бульвар (між вулицями Кавалерійською та Бульварною).	Демонтовано у сер. 1930-х рр.
4.	Композиція на фонтані ліворуч від пам’ятника С. Кірову.	1936, площа ім. Кірова.	Демонтовано у 1971 р. під час реконструкції площі.
5.	Композиція на фонтані праворуч від пам’ятника С. Кірову.	1936, площа ім. Кірова.	Демонтовано у 1971 р. під час реконструкції площі.
6.	Декоративна ваза з горельєфом.	Сер. 1950-х рр., Театральний сквер (вул. Леніна, 4), сер. 1950-х рр.	Демонтовано у 1968 р. під час побудови пам’ятника М. Кропивницькому.
7.	Дві декоративні вази біля входу до житлового будинку, сер. 1950-х рр.	Сер. 1950-х рр., центральний мікрорайон міста.	Демонтовано у кін. 1980-х рр.
8.	Фонтан ліворуч пам’ятника Б. Хмельницькому.	1953, центральний сквер між вул. Тімірязєва та Гоголя.	Демонтовано у 1954 р. під час будівництва приміщення обкому КПУ.
9.	Фонтан праворуч пам’ятника Б. Хмельницькому.	1953, центральний сквер між вул. Тімірязєва та Гоголя.	Демонтовано у 1954 р. під час будівництва приміщення обкому КПУ.
10.	Скульптурна композиція.	1953, центральний сквер між вул. Тімірязєва та Гоголя.	Демонтовано у 1954 р. під час будівництва приміщення обкому КПУ.
11.	Фонтан «Зірка».	1956, парк ім. В.Леніна.	Демонтовано на поч. 1990-х рр.

12.	Фонтан «Зірка».	1956, сквер на розі вул. К. Маркса та В. Леніна.	Демонтовано на поч. 1960-х рр. під час будівництва кафе «Юність».
13.	Композиція «Комсомольці».	Сер. 1950-х рр., Міський сад.	Демонтовано у кін. 1960-х рр.
14.	Композиція «Жінка з дітьми».	Кін. 1950-х рр., територія заводу «Червона зірка».	Демонтовано у кін. 1980-х рр.
15.	Композиція «Комсомольці».	1956, сквер ім. Т. Шевченка навпроти школи № 5.	Демонтовано у кін. 1960-х рр.
16.	Композиція «Піонери».	Поч. 1960-х рр., сквер ім. П. Морозова на Некрасівці.	Демонтовано у кін. 1980-х рр.
17.	Композиція «Юнак і дівчина».	Сер. 1950-х рр. Міський сад.	Демонтовано у кін. 1960-х рр.
18.	Композиція «Юнак і дівчина».	Сер. 1950-х рр., мікрорайон «5/5», біля пожежної частини.	Демонтовано у кін. 1960-х рр.
19.	Композиція «Інтернаціоналісти-борці проти колоніалізму».	Сер. 1950-х рр., сквер на розі вул. Шевченка та Калініна,	Демонтовано на поч. 1970-х рр.
20.	Композиція «Жінка з дітьми».	Сер. 1950-х рр., на подвір'ї будинку на розі вул. В. Леніна та К. Маркса.	Демонтовано на поч. 1970-х рр.
21.	Композиція «Жінка з дітьми».	Сер. 1950-х рр. квер Декабристів,	Демонтовано у кін. 1960-х рр.
22.	Композиція «Жінка з дітьми».	Поч. 1950-х рр., сквер ім. Ленінського комсомолу.	Демонтовано на поч. 1970-х рр.
23.	Композиція «Піонери».	1939, вхід до бульвару ім. В. Леніна.	Демонтовано у 1942 р.
24.	Композиція «Піонери».	Поч. 1960-х рр., вхід до піонерського табору.	Демонтовано у кін. 1980-х рр.
25.	Композиція «Піонери».	Сер. 1950-х рр., вул. Леніна, 9, вхід до Палацу піонерів.	Демонтовано на поч. 1970-х рр.
26.	Композиція «Піонери» на фонтані.	Кін. 1950-х рр., сквер в авіамістечку.	Демонтовано у сер. 1980-х рр.
27.	Композиція «Робітник і колгоспниця».	1955, Рівненське шосе, при в'їзді в місто, ріг вул. Андріївської.	Демонтовано у сер. 1960-х рр.
28.	Композиція «Робітник і колгоспниця».	Сер. 1950-х рр., передмістя Кіровограда.	Демонтовано у кін. 1960-х рр.
29.	Композиція «Робітник і колгоспниця».	Сер. 1960-х рр., просп. Правди.	Демонтовано на поч. 1970-х рр.
30.	Композиція «Чоловік з жінкою і дитиною».	Кін. 1950-х рр., сквер біля залізничного вокзалу.	Демонтовано на поч. 1970-х рр.
31.	Композиція зі статуями та колонадою.	1948, вхід до парку ім. Леніна.	Статуї демонтовано у сер. 1960-х рр., колонаду – у 1970 р.
32.	Композиція «Робітник і робітниця».	1954, біля в'їзду на територію Кіровоградської електростанції (пізніше – Теплоелектроцентраль).	На тому ж місці.
33.	Композиція «Жінка з дитиною та серпом».	Сер. 1960-х рр., територія обласної дитячої лікарні, вул. К. Лібкнехта.	На тому ж місці.
34.	Композиція «Жінка з дитиною».	Сер. 1950- х рр. сквер ім. Ленінського комсомолу.	Демонтовано на поч. 1970-х рр.
35.	Композиція «Жінка-колгоспниця».	Сер. 1950- х рр., сквер ім. Ленінського комсомолу.	Демонтовано на поч. 1970-х рр.
36.	Композиція «Дівчата».	Сер. 1950-х рр., вхід до Міського саду.	Демонтовано на поч. 1970-х рр.
37.	Композиція на фонтані.	Поч. 1910-х рр., сквер біля жіночої гімназії (вул. Петрівська).	Демонтовано на поч. 1960-х рр.

38.	Декоративна чаша на фонтані.	Поч. 1960-х рр., сквер біля педагогічного інституту, вул. Шевченка, 1.	Демонтовано на поч. 1970-х рр.
39.	Композиція на фонтані.	Сер. 1950-х рр., профілакторій.	Демонтовано у кін. 1990-х рр.
40.	Композиція на фонтані.	Сер. 1950-х рр., піонерський табір.	Демонтовано у кін. 1990-х рр.
41.	Композиція на фонтані.	Сер. 1950-х рр., будинок відпочинку «Інгул».	Демонтовано у кін. 1990-х рр.
42.	Композиція «Чоловік із жінкою та дитиною».	Сер. 1950-х рр., будинок відпочинку «Червона зірка».	Демонтовано у кін. 1990-х рр.
43.	Композиція «12 апреля 1961 года».	1961, сквер ім.. Ленінського комсомола.	Демонтовано у кін. 1960-х рр.
44.	Фонтан із декоративними чашами.	2010, алея авіаторів.	На тому ж місці.
45.	Чотири вази на газонах.	Сер. 1970-х рр., площа ім. С. Кірова.	Демонтовані під час реконструкції площі у 1987 р.
46.	Казкова композиція.	1982, вул. Короленка.	Демонтовано у кін. 1990-х рр.
47.	Композиція «Бременські музикики».	Сер. 1980-х рр., парк ім. О. Пушкіна.	Демонтовано у сер. 2000-х рр.
48.	Гном із ліхтарем.	2025, клумба у приватній оселі.	На тому ж місці.
49.	Баба Яга.	Поч. 1980-х рр., Дендропарк.	Демонтовано у кін. 2000-х рр.
50.	Фонтан із декоративними чашами.	2015, сквер біля психоневрологічного інтернату на Кущівці.	На тому ж місці.
51.	Фонтан із декоративними чашами.	2010, територія Спасо-Преображенського собору, вул. Преображенська, 22.	На тому ж місці.
52.	Фонтан із декоративними чашами.	2010, територія Спасо-Преображенського собору, вул. Преображенська, 22.	На тому ж місці.
53.	Статуя ангела.	2010, територія Спасо-Преображенського собору, вул. Преображенська, 22.	На тому ж місці.
54.	Статуя ангела.	2010, територія Спасо-Преображенського собору, вул. Преображенська, 22.	На тому ж місці.
55.	Інсталяція «Кохання».	2012, вул. Вокзальна.	На тому ж місці.
56.	Композиція «Дівчина на квітці» на фонтані.	2025, біля ресторану «Панорама» (Набережна Інгулу).	На тому ж місці.
57.	Композиція «Русалки».	2025, біля ресторану «Панорама» (Набережна Інгулу).	На тому ж місці.
58.	Композиція «Жінка з амфорою»	2025, біля ресторану «Панорама» (Набережна Інгулу).	На тому ж місці.
59.	Композиція на фонтані.	2014, сквер біля ПРАТ «Кропивницький олійноекстракційний завод «Кіровоградолія».	На тому ж місці.
60.	Композиція на фонтані.	2014, сквер біля ПРАТ «Кропивницький олійноекстракційний завод «Кіровоградолія».	На тому ж місці.
61.	Композиція на фонтані.	Кін. 1950-х рр., сквер на території міської лікарні № 1.	Демонтовано у 2017 р.
62.	Композиція «Лілії» на фонтані.	Поч. 1980-х рр., Дендропарк.	На тому ж місці (фонтан не працює).
63.	Фонтан зі скульптурою хлопчика з квіткою німфеї.	Сер. 1970-х рр., сквер на території підприємства, розташованого на вул. Є. Маланюка навпроти швейної фабрики.	На тому ж місці (фонтан не працює).

64.	Інсталяція «Двірник».	2011, сквер біля Поштамту (вул. Велика Перспективна).	У 2017 р. перенесено до банківської установи на вул. Театральній, 21.
65.	Інсталяція «Стріла Амура».	2009, вул. Гоголя, 78 (біля міськвиконкому).	На тому ж місці.
66.	Інсталяція «Пальці».	2015, вул. Дворцова, 6.	На тому ж місці.
67.	Інсталяція «Закохані ліхтарі».	2018, вул. Велика перспективна, 1.	На тому ж місці.
	Скульптурні зображення тварин, скульптурні композиції з тваринами		
	Ведмеді		
1.	Композиція.	1953. Центральний сквер (між вул. Тімірязєва та Гоголя – на місці Успенського собору), Перенесено у 1954 р. до центрального скверу між вул. Гоголя та К. Лібхнехта.	Демонтовано у 1969 р. під час реконструкції скверу.
	Пантери		
1.	Композиція.	1987, сквер біля дитячої поліклініки № 1.	На тому ж місці, частково демонтовано і сильно пошкоджено у кін. 1990-х – поч. 2000-х рр.
	Лев		
1.	Статуя.	2012, Дендропарк, просп. Правди.	На тому ж місці.
	Олені		
1.	Статуя.	Сер. 1950-х рр., на розі вул. Леніна та Фрунзе (навпроти парку ім. В. Леніна).	Демонтовано у кін. 1960-х рр.
2.	Композиція.	1953, центральний сквер (між вул. Тімірязєва та Гоголя). Перенесено у 1954 р. на територію нового центрального скверу (між вул. Гоголя та К. Лібкнехта).	Демонтовано у 1969 р. під час реконструкції скверу.
	Слони		
1.	Композиція.	Сер. 1960-х рр., парк ім. В. Леніна, карусель.	Демонтовано у кін. 1990-х рр.
	Верблюди		
1.	Композиція.	Сер. 1960-х рр., парк ім. В. Леніна, карусель.	Демонтовано у кін. 1990-х рр.
	Коні		
1.	Композиція «Дівчинка з лошам».	Сер. 1950-х рр., сквер ім. Ленінського комсомолу (набережна річки Інгул).	Демонтовано на поч. 1970-х рр.
2.	Композиція.	2016, Дендропарк, вул. Тельнова,	На тому ж місці.
	Козли		
1.	Композиція на фонтані.	1955, центральний сквер.	Демонтовано у 1969 р. під час реконструкції скверу.
	Птахи		
1.	Композиція «Лебеді».	Сер. 1950-х рр., парк ім. В. Леніна.	Фонтан працює, але лебеді зникли на поч. 1970-х рр.
2.	Композиція «Хлопчик із лебедем».	Кін 1940-х рр., парк ім. В. Леніна.	Демонтовано у 2010 р.
3.	Композиція «Дівчина з півнем».	Поч. 1950-х рр., сквер ім. Ленінського комсомолу.	Демонтовано на поч. 1970-х рр.
4.	Композиція «Шпаківня назавжди – усім випускникам».	2011, сквер біля головного корпусу Державної льотної академії.	На тому ж місці.
5.	Композиція «Кохання» на фонтані.	2015, фонтан на Ковалівці (вул. Вокзальна).	На тому ж місці.

6.	Композиція на фонтані.	2015, фонтан на Ковалівці (вул. Вокзальна).	На тому ж місці.
7.	Композиція «Пташине гніздо» на фонтані.	2015, фонтан на території Спасо-Преображенського собору (вул. Преображенська, 22).	На тому ж місці.
8.	Інсталяція «Лелеки».	2018, на території міського пологового будинку (вул. Олени Журливої, 1).	На тому ж місці.
9.	Інсталяція «Лелеки».	2019, на території міської станції юних техніків (вул. Яновського, 60).	На тому ж місці.
10.	Інсталяція «Лелека».	2019, на подвір'ї будинку (вул. Преображенська, 6).	Демонтовано у 2026 р.
11.	Інсталяція «Лелеки».	2021, на подвір'ї будинку (вул. Преображенська, 10).	На тому ж місці.
12.	Інсталяція «Лелеки».	2023, на подвір'ї будинку (вул. Преображенська, 10).	На тому ж місці.
13.	Інсталяція «Лебідь та пінгвін».	2014, біля закладу дошкільної освіти «Казковий» (вул. Любомира Гузара, 11).	На тому ж місці.
14.	Інсталяція (птахи та інші тварини).	2018, на території Спасо-Преображенського собору (вул. Преображенська, 22).	На тому ж місці.
	Риби		
1.	Композиція на фонтані.	Кін. 1950-х рр., парк ім. Леніна.	Демонтовано у кін. 1960-х рр.
2.	Композиція «Рибалка з уловом»	Сер. 1950-х рр., вул. Леніна, 3.	Демонтовано у кін. 1960-х рр.
3.	Композиція на фонтані.	2015, фонтан на Ковалівці (вул. Вокзальна).	На тому ж місці.
	Змія		
1.	Композиція на фонтані.	1904, сквер перед головним входом до лікарні св. Анни (вул. Костельна, 1).	На тому ж місці, у занедбаному стані. Фонтан не працює з поч. 1970-х рр., у кін. 1970-х рр. демонтовані скульптурні елементи.
	Жаби		
1.	Композиція на фонтані.	1955, центральний сквер (між вул. Гоголя та К. Лібкнехта),	Демонтовано у 1969 р. під час реконструкції скверу.
2.	Композиція на фонтані.	2010, на подвір'ї приватного будинку на вул. Тімірязєва.	На тому ж місці.
	Бабка		
1.	Скульптурна композиція «Птах щастя».	2010, вул. Шевченка, 17.	На тому ж місці.
	Композиція з різними тваринами		
1.	Композиція з греко-скіфськими мотивами (пегас, статуя скіфського воїна, три статуї грифонів, композиція з рибами на фонтані).	2009, сквер біля Кіровоградського інституту регіонального управління та економіки (вул. Башкирська, 1а).	На тому ж місці.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Антаблеме́нт (фр. entablement, від лат. tabula – дошка) – верхня частина класичного архітектурного ордера, фасадна частина балкового перекриття, яке спирається на опори: колони, півколони або пілястри.

Апси́да – вівтарний виступ, ніби прибудований до храму, найчастіше напівкруглий, але зустрічається і многокутний в плані, у ньому розміщується вівтар.

А́рка (від лат. arcus – дуга) – архітектурно-конструктивна форма криволінійного обрису, призначена для перекриття дверних і віконних прорізів у стіні чи простору між двома опорами (стовпами, колонами, пілонами).

Архіво́льт (італ. archivolto, від лат. arcus volutus – дуга-облямування) – дугоподібне зовнішнє облямування арки у вигляді профільованої рельєфної тяги, яка іноді орнаментується, а іноді оформлюється клинчастими каменями.

Архівольт виділяє арку й підкреслює її форму. Є основним мотивом декору арки. Виконується у матеріалі арки, стіни (з каменя, цегли) або з тиньку (штукатурки).

Архітекту́ра (лат. architectura, від грец. ἀρχιτέκτονας – головний будівничий, керівник будівництва) – вид образотворчого мистецтва, наука проєктування будівель і споруд, що поєднує технічні рішення, функціональність та естетичний вигляд. Вона охоплює процес створення будівель, планування простору, формування фасадів та використання різних архітектурних елементів. Архітектура визначає не лише конструкцію будівлі, а й її стиль, пропорції, декоративні елементи та взаємодію з навколишнім середовищем. До архітектури належать житлові будинки, громадські споруди, промислові об'єкти та елементи міського простору.

У сучасній архітектурі важливу роль відіграють архітектурні елементи, фасадні конструкції, декоративне оздоблення та технологічні рішення, які формують загальний вигляд будівлі та впливають на її функціональність.

Архітекту́рний ландша́фт – гармонійне поєднання природних елементів (рельєф місцевості, водойми, рослинність) із забудовою та інженерними спорудами, що створює цілісний художній образ середовища. Він охоплює парки, сади, міські простори та інфраструктуру, де архітектура взаємодіє з ландшафтним дизайном для функціональності та естетики.

Ключові аспекти архітектурного ландшафту

Компоненти: будівлі, споруди, зелені насадження (газони, дерева, альпінарії), рельєф та водні об'єкти.

Типи: природні та антропогенні (створені людиною). До останніх відносяться міста, парки, сквери, дороги.

Стилі дизайну: регулярний (суворі геометричні форми, симетрія); пейзажний (імітація природного ландшафту, плавні лінії; сучасні (модерн, хай-тек, китайський та японський стилі).

Функції: створення комфортного міського середовища, підвищення естетичної цінності території, забезпечення рекреаційних зон.

Архітекту́рний стиль (від лат. stylus – паличка для письма) – історично сформована відносно стійка система засобів і прийомів організації архітектурної форми (будинку, споруди, комплексу, ансамблю). Їй властива спільність суттєвих рис (функціональних, просторових, естетичних), обумовлених соціальним характером архітектурної творчості. Поняття «архітектурний стиль» має ретроспективну спрямованість; стиль виявляється як такий після того, як він склався і набув конкретних стійких рис. Розрізняють: стиль епохи; стиль країни; стиль майстра.

Стилеутворення є історичним процесом. Історію архітектури можна уявити як історію розвитку і зміни так званих великих архітектурних стилів (світових стилів): романський стиль, готика, ренесанс, бароко, класицизм, історизм, модерн.

Архітра́в (італ., фр. architrave, від грец. грец. αρχη – головна і лат. trabs – балка) – головна балка, що перекриває прогін між колонами: в класичних ордерах архітектурних – нижня з трьох горизонтальних частини антаблемента, що спирається на капітелі колон і на яку спирається фриз або карниз.

Атла́нт (грец. Ἄτλας, Ἄτλαντος) – опора у вигляді чоловічої постаті, що підтримує перекриття будівлі, портик, балкон тощо. Цей архітектурний елемент відомий з античних часів. Поруч із каріатидами та іншими фігурами-опорами (зокрема, у вигляді тварин) належить до тектонічних фігур. У давньоримському мистецтві отримав назву «теламон».

Ба́за (фр. base, від лат. basis – основа, з грец. βάσιζ – хід, рух, крок, підставка, основа) – нижня опорна профільована частина п'єдесталу, колони, напівколони, пілястри архітектурного ордера.

Балко́н (від фр. balcon, італ. balcone – балка) – огороджений майданчик, що виступає з площини зовнішньої стіни будинку, як правило, вище першого поверху й сполучається зі внутрішніми приміщеннями.

Ба́ня (ку́пол, ма́ківка) – опуклий дах, що має форму півкулі.

Бараба́н – циліндрична або багатогранна верхня частина храму, над якою надбудовується баня, що завершується хрестом.

Барельє́ф (фр. bas-relief – «низький рельєф») – вид рельєфа, де опукле зображення виступає над площиною фону менш ніж на половину свого об'єму. Це «плоска скульптура», що часто використовується для оздоблення архітектурних фасадів, стін інтер'єрів, створення панно, а також на медалях та монетах.

Горельє́ф (фр. haut-relief – «високий рельєф») – вид скульптурного мистецтва, у якому зображення виступає над площиною фону більше ніж на половину свого об'єму, а деякі елементи можуть бути майже повністю відокремлені від площини. Це створює сильний контраст і ефект об'ємності, що наближається до круглої скульптури.

Деко́р (фр. decor, від лат. decorare – прикрашати) – сукупність прикрас в інтер'єрі й на фасадах

архітектурної споруди. У широкому значенні архітектурним декором називають ті форми, елементи, риси об'єкта архітектури, які безпосередньо не належать до будівельних конструкцій, але допомагають виявити функціональне призначення.

Дентúкули (зýбчики, сухáрики) (лат. *dentikulus* – зубець) – архітектурний декоративний мотив у вигляді горизонтальної смуги зубчиків (кубиків) під карнизами архітектурних ордерів. Мають вигляд ряду невеликих призматичних виступів (паралелепіпедів), розміщених один від одного на однаковій відстані. Відстань між зубчиками менша, ніж ширина кожного з них. Їх уміщують у складі антаблемента під карнизом в ордерах іонічному, коринфському, композитному та одному із різновидів римського ордера – доричного. В архітектурі стилів ренесансу, бароко і класицизму; іноді, крім карнизу, дентикули застосовували також в інших елементах горизонтального членування фасадів, у похилих карнизах, що облямовували трикутні фронтони, іноді – в архівольтах. На відміну від інших елементів і деталей ордерів архітектурних (наприклад, тригліфів і метоп), дентикули не мають конструктивного сенсу і є прадавнім архітектурним реліктом.

Домінáнта (від лат. dominans – панівний) – архітектурний об'єкт, що сприймається як головний. Термін вживають щодо окремих будівель, споруд, що є панівними і підпорядковують собі інші частини комплексу, ансамблю, міської чи сільської забудови, до складу яких ці домінанти належать.

Éркер (нім. erker, ärker від лат. arcora – лук) – частина приміщення на другому і вищих поверхах будинку, яка виступає за лицьову поверхню зовнішньої стіни. Використовується в будівлях і спорудах різного призначення (фортифікаційних, сакральних, громадських, житлових, виробничих) для збільшення площі та освітленості приміщень. Може бути одно- і багатоповерховим. У плані – квадратний, прямокутний, багатокутний, півкруглий, спирається на консолі, має власний дах і засклені стіни. З'явився в архітектурі Середньовіччя й широко застосовується дотепер, особливо в житловому будівництві.

Закомáра – верхнє напівкругле завершення прясла (окремої частини) фасадної стіни в церковній архітектурі. Своєю формою відповідає конструктивному призначенню – закривати торець циліндричного або хрестового склепіння, яким перекривають частину церкви. Декілька таких склепінь утворюють на фасадах храмів хвилясті лінії численних закомар (від 3 до 5). При цьому покриття даху настилалося безпосередньо на склепіння (так зване позакомарне покриття).

Інвáйронмент – вид образотворчого мистецтва, який займає проміжне місце між скульптурою та архітектурою малих форм; аранжування навколишнього простору за допомогою алогічного сполучення штучних і природних елементів. Різновидом інвайронменту є інсталяція.

Інсталя́ція (англ. installation – установка, to install – встановлювати, розміщувати, монтувати) – просторова композиція, побудована чи зібрана (змонтована) з найрізноманітніших матеріалів і форм, як створених художником, так і взятих у готовому вигляді (предметів домашнього побуту, промислових приладів чи конструкцій, одягу, іграшок, природних об'єктів, фрагментів текстової і візуальної інформації тощо); твір, створений із різних виробів, природних і штучних матеріалів, текстів і візуальної інформації; перетворення навколишнього середовища; зміна контекстів.

Інсталяція архітектурна – тривимірна просторова композиція у міському середовищі з використанням природних об'єктів, малих архітектурних форм, будівельних матеріалів, промислових приладів чи конструкцій тощо, аби змінити сприйняття простору та взаємодію людей; часто поєднує різні види образотворчого мистецтва та інженерні рішення. Це може бути як невеличкий об'єкт, так і масштабне мистецьке втручання.

Капітéль (лат. capitellum – голівка) – архітектурна деталь, верхня частина опори – колони або пілястри, на яку безпосередньо спирається балка архітрава чи п'ята арки. Невід'ємний складник архітектурного ордера, призначений для сприйняття навантаження згори та передачі його на опору. За формою наближена до обернених зрізаних конуса або піраміди.

Каріатúда (грец. *καρυάτιδα* – жінка з Карії) – елемент тримальних конструкцій споруди – вертикальна опора у вигляді скульптурного зображення одягненої жіночої постаті. Каріатиди відомі в архітектурі Давньої Греції У спорудах іонічного ордера вони заміняли колони, пілони, пізніше – пілястри. На них спиралися антаблементи, балкони тощо. У спорудах доричного ордера відповідником каріатиди було скульптурне зображення чоловічої постаті – атлант. Якщо каріатиду було виконано у вигляді скульптурної постаті жінки з великою корзиною дарів на голові, її називали канефора. Каріатиди виготовляли з того ж каменю, з якого будували споруду, у якій їх розміщували. На відміну від атланта, котрий підпирав горішні конструкції головою, плечима й руками, каріатида, як правило, стояла рівно, з опущеними руками. Складки одягу (хітона і пеплоса) пластично вирішували максимально схожими на канелюри фусту колони іонічного ордера. У добу античності каріатиди були поліхромними, проте на збережених зразках первісне розфарбування втрачено.

Каріатиди застосовували в архітектурі Стародавнього Риму, а в Новий час – в архітектурі й дизайні стилів бароко, класицизму й різних напрямів історизму. Каріатиди використовували як складники окремих портиків, балконів і терас, а також як елементи скульптурного декору порталів, брам, міжвіконних простінків на фасадах будівель тощо.

Карни́з (від грец. *κορωνίς* – вінець, завершення) – горішня частина антаблемента в класичних архітектурних ордерах або профільований горизонтальний виступ у горішній частині стіни будівлі, що підтримує звис даху. Поділяється на три частини (знизу вгору): підтримувальну, виносну плиту та вінцеву. Призначений для захисту стіни від стічної води під час опадів. Карнизи бувають прості й складні (карнизи на дентикулах, модильйонах, кронштейнах); виокремлюють вінчальні, а також

поярусні (членують фасади по вертикалі), цокольні (відділяють цоколь будівлі від стіни), підвіконні, надвіконні. Застосовують як на фасадах, так і в інтер'єрах, а також в оформленні печей, груб, меблів. Карнизи прикрашають рослинним орнаментом. Вони відіграють важливу роль у композиції фасаду будівлі.

Койланагліф – невисокий заглиблений у площину рельєф з опуклим моделюванням.

Коло́на (архітектура) (фр. *colonne* від лат. *columna* – стовп) – архітектурно оформлена вертикальна жорстка опора стояково-балкової конструктивної системи, опорна частина ордера архітектурного. Зазвичай має циліндричну (іноді – багатогранну) форму й три частини по вертикалі: базу внизу, стовбур або фуст як основний елемент і капітель угорі.

Колони відомі в архітектурі всіх народів з найдавніших часів. Виготовляють з різних видів каменю (граніт, порфір, пісковик, вапняк, мармур), цегли, бетону, дерева і металу. Колони використовують у складі колонад, аркад, портиків, галерей на фасадах і в інтер'єрах будівель і споруд. Окремо встановлюють тріумфальні (пам'ятні) та ростральні колони, що мають меморіальне значення.

Контррельє́ф – різновид заглибленого рельєфу, де зображення вдавлено в площину (негатив барельєфа), а не виступає над нею. Він використовується для створення тонких візерунків, печаток (інталій) та в художньому мистецтві, створюючи ефект легкості за рахунок гри світлотіні у заглибленнях.

Кру́гла скульпту́ра – вид скульптури, який можна обійти та оглянути з усіх сторін. Вона має реальні пропорції, 3D-форму та не пов'язана з фоном.

Куб – основний об'єм храму.

Маскаро́н – маска (фр. masque, від італ. maschera – личина) – декоративна скульптурна деталь, виконана в техніці барельєфу або горельєфу у вигляді маски – обличчя людини, голови тварини або фантастичної істоти. Маскарон виконують із каменю, деревини, гіпсу, металу тощо і вміщують під антаблементами, на фасадах будинків, замкових каменях арок, фронтонах, порталах, сандриках над вікнами, капітелях колон, пілонах, малих архітектурних формах, зокрема фонтанах, альтанках, стовпах вуличного освітлення, декоративних вазах, а також на предметах побуту: меблях, посуді тощо. Найпопулярнішим мотивом є голова лева з функцією оберега, обличчя бородатих чоловіків; менш поширеними є жіночі обличчя. Маскарони широко розповсюджені в архітектурі стилів готики, ренесансу, бароко, класицизму, історизму, модерну.

Меморіа́льна скульпту́ра – особливий вид монументальної скульптури, який слугує для вшанування пам'яті окремих осіб, подій чи колективного досвіду. Вона слугує постійним, матеріальним нагадуванням про життя, досягнення або цінності тих, кого вшановують, і може мати як світський, так і релігійний характер.

Мето́па (грец. Μέτωπον – чоло, фасад, грань) – архітектурна деталь фризу в антаблементі доричного ордера. Це плита прямокутного, наближеного до квадрату формату, розміщена вертикально у фризі між двома тригліфами. Площина метопи може бути гладенькою або прикрашеною орнаментальним чи сюжетним рельєфом, або розмальована орнаментом.

Монуме́нт (від лат. monumentum – пам'ятник) – великий пам'ятник, подібний до архітектурно-скульптурної композиції значного масштабу на честь важливої історичної події або видатного діяча. Монументами називають пам'ятники особливої соціальної та архітектурно-художньої значущості, які мають розвинену просторову композицію. Їх створюють, як правило, із довговічних матеріалів (бронза, тверді породи каменю) в узагальнених, величних художніх формах, які називають монументальними, тобто властивими монументам.

Монументи можуть створювати як великі архітектурні комплекси й ансамблі. До монументів належать меморіальні архітектурні споруди: обеліски, тріумфальні арки, колонади, пам'ятні колони. Їх називають архітектурними монументами. В ансамблі площі, вулиці, бульвару серед інших споруд монумент є архітектурною домінантою або акцентом і слугує засобом організації архітектурної композиції навколишньої забудови (монумент визначає стандарти соціальної поведінки у своєму середовищі (монументи, присвячені пам'яті про жертви війн, геноцидів, інших соціальних лих).

Гігантські й помпезні монументи характерні для авторитарних і тоталітарних політичних режимів (СРСР, нацистська Німеччина, Іспанія часів правління Франка). Демократія пов'язана з людянішими монументами, позбавленими фальшивого пафосу.

Монумента́льна пропага́нда – державна програма використання монументального мистецтва (пам'ятники, барельєфи, панно тощо) для насадження комуністичної ідеології та революційних ідей. Вона була інструментом радянської влади для формування світогляду, закріплення історичної парадигми та візуальної присутності вождів у публічному просторі. В умовах тоталітарних режимів художня практика завжди зазнавала регламентації, що позначалося як на тематиці, так і на художньо-образних рішеннях творів монументальної, монументально-декоративної та паркової скульптури.

Монумента́льна скульпту́ра (від лат. *monumentalis* і від лат. *monumentum* – спогади; пам'ятник) – скульптура, «спрямована на певний архітектурний простір або природне середовище й адресована великій кількості глядачів, розташована насамперед у громадських місцях. Монументальна скульптура, як правило, велика за розмірами й виражає значні ідеї. Це пам'ятники героям, які здійснили подвиг в ім'я людства; монументи; культові зображення; меморіальні споруди тощо. Зазвичай монументальній скульптурі властива масштабність та величність форм, довговічність матеріалу та піднесеність образного ладу. Функції монументальної скульптури – ідейна та архітектурно-художня.

Монумента́льно-декорати́вна скульптура – скульптура, завданням якої є конкретизація архітектурного образу, доповнення його новими виразними формами й відтінками. Вона велика за розмірами, закріплена в певному місці, її завдання – прикрашати. Монументально-декоративна скульптура тісно пов'язана з архітектурою, тому вона включає всі

види *скульптурного оздоблення будівель* як зсередини, так і зовні: статуї та скульптурні групи на фасадах будівель, у нішах або перед порталом – атланти, каріатиди, фризи, фронтони, рельєфи. До монументально-декоративної скульптури належить також *садово-паркова скульптура*: статуї, погруддя, фонтани, декоративні вази. Монументально-декоративна скульптура вирішує ідейно-образні завдання, доповнює й роз'яснює ідею та призначення споруди й водночас підсилює звучання архітектурних форм.

Напівколо́на (півколо́на) – колона, яка виступає з площини стіни на половину свого діаметра. Не має конструктивного значення і використовується як елемент декору для членування стін будівель і споруд та акцентування важливих елементів — порталів, вікон, вівтарів тощо як зовні, так і в інтер'єрах. Має всі ті ж елементи, що й колона відповідного архітектурного ордера: базу, стовбур, капітель (іноді ще й п'єдестал). Як архітектурний елемент напівколона виникла у Стародавній Греції й поширилася у Стародавньому Римі, а згодом – в архітектурі ренесансу, бароко, класицизму.

Ні́ша – спеціальне заглиблення у стіні будівлі (фасаді або інтер'єрі), що має різну форму та завершення, призначене для декоративних цілей, установлення статуй, ваз, меблів або облаштування функціональних зон. Вона створює акцент у просторі, додає глибини та допомагає приховати конструктивні елементи.

О́рдер архітекту́рний (нім. order, фр. ordre, від лат. ordo – ряд, порядок) – композиційно осмислена й канонізована система тримальних (колона з капітеллю, базою, п'єдесталом) і підтримуваних (антаблемент з архітравом, фризом і карнизом) елементів стійково-балкової конструкційної системи; чітко визначений порядок розташування архітектурних елементів та їхнього художнього і декоративного вирішення. Одне з основних понять в історії архітектури та в теорії класичних архітектурних форм.

Орна́мент – візерунок, створений з ритмічно повторюваних зображень, фігур, елементів декору, який застосовують для оздоблення архітектурних споруд та інтер'єру.

Па́м'ятка культу́рної спа́дщини – це унікальний об'єкт, що має історичну, наукову чи художню цінність, який занесений до Державного реєстру та охороняється законом України. Вони бувають рухомими (музейні предмети) та нерухомими (архітектура, археологія, пам'ятні місця). Об'єкти поділяють за категоріями обліку: національного та місцевого значення.

Основні види нерухомих пам'яток: пам'ятки архітектури та містобудування: давні будівлі, комплекси; пам'ятки історії: будівлі та місця, пов'язані з важливими подіями чи відомими особами; пам'ятки археології: залишки життєдіяльності людини в землі чи під водою (кургани, поселення); пам'ятки монументального мистецтва: скульптури, пам'ятники; пам'ятки садово-паркового мистецтва: бульвари, парки, сквери, сади.

Па́м'ятник – архітектурна або скульптурна споруда в пам'ять чи на честь кого-, чого-небудь. Зміст пам'ятника повинен сприйматися з першого погляду та підсилюватися під час руху біля пам'ятника або навколо нього, тобто з декількох позицій. Необхідно композиційно вирішити позу, жест фігури, її рух так, щоб зробити зміст зрозумілим. Для монументального пам'ятника скульптор повинен уміти правильно поставити фігуру, зробити силует виразним і красивим з усіх боків. Крім того, він має бути відповідним і пропорційним, являти собою цілісний твір мистецтва, адже разом з ідейним змістом пам'ятник виконує й архітектурно-художні функції.

Пам'ятник є класичним прикладом *синтезу мистецтв*, де архітектура та скульптура взаємодіють для створення єдиного художнього образу. Без архітектури скульптура може бути випадковою «іграшкою» в просторі. Без скульптури архітектурна форма пам'ятника часто залишається німою. Тільки їхнє поєднання забезпечує *монументальність* – здатність твору мистецтва нести глибокий суспільний зміст крізь віки.

П'єдеста́л (фр. *piédestal*, від італ. *piedistallo*, з лат. *pie* – нога і давньонім. *Stallo* – місце стояння) – художньо оформлена підставка для колони, скульптури, обеліска, вази, ліхтаря вуличного освітлення тощо. П'єдестал зазвичай має геометрично правильну симетричну форму, найчастіше — прямого паралелепіпеда, яка може бути ускладненою кріповками та заокругленнями. Основну найбільшу частину п'єдесталу називають стільцем або тумбою. Див. також Постамент.

Піло́н (грец. πυλών – ворота, вхід) – вертикальна опора, багатозначний термін: 1) у Стародавньому Єгипті – муровані прямокутні в плані глухі парні вежі з нахиленими до середини стінами, що фланкують портал головного входу до храму; 2) вертикальні масивні опори, на які спираються арки, склепіння, куполи, балки, перекриття. Можуть бути квадратними, прямокутними, хрещатими, овальними та інших форм у плані; 3) вертикальні опори вантових (ланцюгових, підвісних) мостів; 4) масивний стовп, зазвичай парний, що слугує елементом парадного входу/в'їзду на територію репрезентативного архітектурного комплексу: парку, меморіалу, палацово-паркового ансамблю (садиби, резиденції). Набув великого поширення в архітектурі бароко і класицизму.

Пиля́стра (італ. *pilastro* від лат. *pila* – стовп) – вертикальний плоский виступ стіни, що має базу, стовбур і капітель (іноді ще й п'єдестал), умовно зображуючи колону. Використовується для членування поверхні стіни як на фасадах, так і в інтер'єрах будівель і споруд, а також для акцентування важливих композиційних вузлів, у т. ч. брам, порталів, вікон. Має ті ж елементи й пропорції, що і колони відповідного ордера архітектурного. Стовбур пілястри може бути розчленований канелюрами. З епохи Ренесансу застосовуються фільончасті пілястри з плоскими чи фігурними заглибленнями в площині стовбура, а також декоровані різними способами. В епоху Бароко застосовували пучки пілястр, коли їх групували, накладаючи одна на одну.

Порта́л (від лат. porta – двері, ворота) – архітектурно оформлений парадний вхід до будівлі (споруди) чи на територію. Портали прикрашали входи і в'їзні брами суспільно значущих будівель і споруд різного призначення: сакральних (церкви, собори, дзвіниці, монастирі), оборонних (замки і фортеці, арсенали), репрезентативних житлових (палаци, вілли), адміністративних, меморіальних тощо. Портал є архітектурним облямуванням прямокутного, аркового чи складнішого обрису дверного отвору з застосуванням елементів архітектурного ордеру (колон, напівколон, пілястр, антаблементів, карнизів).

По́ртик (від лат. porticus – крита галерея) – колонада, що утворює галерею перед фасадом споруди. Колонада портика має парну кількість (від 2 до 12) колон, які несуть антаблемент, увінчаний фронтоном або аттиком, з парапетом чи балюстрадою. Найпоширенішими є портики: чотири- і шестиколонні; в антах (з колонадою між торцями стін); пілястрові (колони замінено пілястрами); плоскі (колони замінено напівколонами, без галереї).

Постаме́нт (нім. postament, з лат. postamentum, від positus – покладений) – художньо оформлена архітектурна основа, підніжжя пам'ятника, монумента, іншого твору скульптури. Постаменти виконують із твердих порід каменю, рідше – з металу, бетону. Постамент вважають синонімом п'єдесталу, проте їх відрізняє відсутність профільованих бази і карнизу в постаменті. Див. також П'єдестал.

Рельє́ф – вид скульптури, у якому об'ємне зображення частково виступає над площиною фону або заглиблюється в нього, поєднуючи властивості живопису та тривимірної пластики. *Основні види*: барельєф (низький, виступає менш ніж на 1/2 об'єму), горельєф (високий, виступає понад 1/2) та контррельєф (заглиблений).

Скульпту́ра (від лат. *sculptura, від sculpo* – ліпити, висікати) – вид образотворчого мистецтва, що створює об'ємні форми з твердих або пластичних матеріалів. Основні види скульптури: *за формою*: кругла (статуя, бюст) та рельєф (барельєф, горельєф, контррельєф); *за призначенням* – монументальна, монументально-декоративна, станкова, мала пластика (статуетки).

Скульпту́рна компози́ція – вид скульптури, що складається з декількох об'ємних елементів (фігур, предметів, архітектурних деталей), об'єднаних єдиним художнім задумом, сюжетом чи ідеєю. Вона може бути самостійним твором, частиною архітектурного ансамблю або пам'ятником.

Основні характеристики скульптурної композиції.

Сюжетність: об'єднання кількох персонажів або предметів. Розташування: може бути розміщена в інтер'єрі, на площах, у парках (міська скульптура). Види: може бути монументальною (пам'ятники) або станковою (невеликі композиції). Функції: передача емоцій, історичних подій або декоративне оформлення простору.

Ста́туя – скульптурне тривимірне зображення людини або тварини (звичайно на повний зріст).

Тво́ри скульпту́ри – це статуї, бюсти, рельєфи, які мають *станкове* (самостійне), *монументальне* (частина архітектурного простору або будівлі), *декоративне* (прикраса міського чи садово-паркового ансамблю, будівлі, інтер'єру) і *меморіальне* (надгробна скульптура) значення.

Розрізняють *круглу скульптуру*, тобто таку, що допускає огляд з усіх боків, і *скульптуру площинну* (горельєф, барельєф, контррельєф, койланогліф).

У творах скульптури найчастіше зображують людей, інколи – тварин, в окремих випадках – пейзаж або натюрморт. Розрізняють твори скульптури, виконані *висіканням* (з каменю, дерева, льоду тощо), *ліпленням* (з глини, пластиліну, воску) та *відливанням* (з бронзи, срібла, золота, бетону тощо). Твори скульптури, виконані ліпленням, можуть слугувати основою для тиражування (у бронзі, гіпсі, бетоні). Твори скульптури можуть мати масове поширення у вигляді дрібної пластики з обпаленої глини, бронзи, золота, пластмаси тощо».

Тригліф (від грец. triglyphos – «тририсковий») – це прямокутна, вертикально витягнута плита з двома цілими та двома половинними вертикальними жолобами (гліфами), що є характерним елементом доричного фриза. Тригліфи чергуються з метопами, утворюючи орнаментальний пояс антаблемента в класичній архітектурі, імітуючи торці дерев'яних балок перекриття.

Си́нтез мисте́цтв – взаємозв'язана органічна єдність різних видів мистецтва (живопису, скульптури, декоративно-ужиткового мистецтва та ін.) та архітектури, у результаті здійснення якого виникає нова естетично-образна якість цілісного художнього ансамблю.

Фаса́д (фр. façade – передня сторона) – зовнішня, лицьова сторона будівлі, що формує її архітектурний вигляд та захищає конструкції від зовнішніх впливів. Фасади бувають головними, бічними, дворовими та задніми, а також оформлюються з урахуванням стилю та функціональності. В українській архітектурі головний фасад часто називали «чоло», а бічний – «причілок». Архітектурні елементи: карнизи, вікна, дверні прорізи, цоколь. Матеріали: цегла, штукатурка, дерево, камінь, кераміка, бетон, вентильовані панелі тощо.

Фриз (в архітектурі) – це горизонтальна смуга (стрічка), що прикрашає верхню частину стіни або є середньою частиною антаблемента між архітравом і карнизом. Він буває гладким, рельєфним, розписним або орнаментальним, слугуючи для декорування та зонування фасадів. В античному доричному ордері фриз складається з тригліфів і метоп, а в іонічному – з рельєфів.

Фронто́н (фр. fronton, італ. frontóne, від італ. frónte – чоло, передня частина) – завершення фасаду портика чи будівлі над вінчальним карнизом у вигляді вертикальної площини (здебільшого трикутної форми), по боках обмеженої схилами даху.

Шате́р – високе чотирьох-, шести- або восьмигранне пірамідальне покриття вежі, храму або дзвіниці.

За матеріалами видань: Велика українська енциклопедія; Словник.ua : портал української мови; Шмельова Т.В. Мистецтво скульптури: навч.-метод. посіб. (2018); Несен І.І. Синтез мистецтв : навч. посіб. (2020).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алея авіаційної слави. Тусовка. URL: https://tusovka.kr.ua/alleja-aviatsionnoi-slav (дата звернення: 15.08.2025).
2. Безверха В., Філоретова Л. Історія спорудження та відкриття пам'ятника В.І. Григоровичу в Єлисаветграді. Історія & археологія : наук. журн. Центральноукр. держ. ун-т ім. Володимира Винниченка. Кропивницький ; Одеса : Гельветика, 2024. С. 7-16.
3. Бондар В. Гоголь у Кропивницькому (до 215-ої річниці з дня народження). Кропивницький. Час-Time. 2024. 23.03. URL: http://chas-time.com.ua/liudyna/gogol-u-kropivnitskomu-do-215-oji-richnitsi-z-dnya-narodzhennya.html (дата звернення: 26.02.2026).
4. Борисенко М. Архітектурний ландшафт міст Радянської України (1920–1939 рр.). Етнічна історія народів Європи. 2009. Вип. 30. С. 7–13.
5. Босько В. Лікарня святої Анни. Народне слово. 1999. 10 квітня. С. 3.
6. Босько В. Один художник у трьох іпостасях: кераміст, графік, дизайнер. Нар. слово. 2000, 26 верес.
7. Босько В., Ковальова Р. Будинок Самуїла Вайсенберга. Народне слово. 1999. 16 грудня. С. 4.
8. Велика українська енциклопедія. URL: https://surl.li/sukovb.
9. Віктор Френчко. Портрет скульптора / Л.І. Френчко, Ю.В. Пономаренко. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 1924. 136 с.
10. Гайда Л. Марко Кропивницький мовою пам'ятників. Кропивницький. Час-Time. 2020. 17 квітня. URL: http://chas-time.com.ua/liudyna/marko-kropivnitskij-movoyu-pam-yatnikiv.html (дата звернення: 25.08.2025).
11. Герою та крайовому отаману Віктору Шарому встановили пам'ятну дошку у Кропивницькому. Без купюр. 2023. 18 груд. https://www.kypur.net/geroyu-ta-krajovomu-otamanu-viktoru-sharomu-vstanovyla-pamyatnu-doshku-u-kropyvnyczikomu-foto/ (дата звернення: 05.07.2025).
12. Гранітна майстерня. URL: www.tsekhovik.com.ua (дата звернення: 04.01.2026).
13. Єгоров Олексій Семенович. Біографічна довідка. Державний архів Кіровоградської області. URL: https://dakiro.kr-admin.gov.ua/vonks/egorov/exh.php (дата звернення: 15.02.2026).
14. Єлисаветград – Кропивницький. Вебсайт Володимира Тарана. URL: https://elisavetgrad.ho.ua/uk/ (дата звернення: 28.09.2026).
15. Жосан О.Е. Вулиці Єлисаветграда – Зінов'євська – Кірово – Кіровограда в першій половині XX століття : [історичний нарис]. Кропивницький : КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2019. 108 с. (Серія: «Міський архітектурний ландшафт»).
16. Закон України «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» від 22 травня 2022 року № 2265-IX (зі змінами і доповненнями), поточна редакція – від 23.09.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text (дата звернення: 15.12.2025).
17. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 року № 317-VIII (зі змінами і доповненнями), поточна редакція – від 30.08.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text (дата звернення: 15.12.2025).
18. Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» від 21 березня 2023 року № 3005-IX. Поточна редакція – від 30.08.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text (дата звернення: 15.12.2025).
19. Кецко Е.Ю. Историко–градостроительный анализ развития г. Кировограда (Московский архитектурный институт, 1986). *Вебсайт обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д.І. Чижевського*. URL: http://library.kr.ua/elib/ketsko/ (дата звернення: 20.03.2026).
20. Кіровоград у роки окупації: життя населення та окупантів (документи і спогади). Вид. 2-ге, випр., доп. / автор-укладач О. Жосан. Кропивницький : Ексклюзив-Систем, 2020. 560 с.
21. Кіровоград. Українська радянська енциклопедія : у 12 т. / гол. ред. М. П. Бажан ; редкол.: О. К. Антонов та ін. 2-ге вид. К. : Головна редакція УРЕ, 1980. Т. 5 : Кантата–Кулики. С. 203.
22. Кіровоградська обласна бібліотека для дітей ім. Т.Г. Шевченка : вебсайт. URL: http://librarychl.kr.ua/ (дата звернення: 05.10.2025).

23. Козир І.А. Археологічна спадщина Володимира Ястребова. *Матер. круглого столу «Володимир Ястребов – історик, етнограф, археолог, засновник музейної справи у нашому краї, краєзнавець і педагог»*. Кропивницький, 25.02.2026 р. URL: https://sites.google.com/view/25-02-2026.

24. Кропивницький в деталях: леви, античні музи та химерні створіння. Точка доступу. 08.04.2021. URL: https://dostyp.com.ua/novini/kropivnits-kii-v-dietaliakh-lievi-antichni-muzi-ta-khimierni-stvorinnia-fotorieportazh-1/ (дата звернення: 05.09.2025).

25. Кропивницький в деталях, частина ІІ. Точка доступу. 16.04.2021. URL: https://dostyp.com.ua/novini/kropivnits-kii-v-dietaliakh-ii-chastina-fotorieportazh-1/ (дата звернення: 07.09.2025).

26. Лесенко О. Артефакти Кіровоградщини. Сучасні артефакти України. URL: https://www.slideshare.net/slideshow/ss-61182965/61182965 (дата звернення: 15.09.2025).

27. Листюк С. Казуси будівництва у Єлисаветграді. Перша електронна. 16.06.2014. URL: https://persha.kr.ua/article/17016-kazusi-budivnictva-u-yelisavetgradi/16.06.2014 (дата звернення: 15.10.2025).

28. Маленький Париж. Елисаветград в старой открытке / [авт.-сост.: Петраков В.В., Машковцев В.П.]. М. : Пинакотека, 2004. 240 с.

29. Музейний комплекс Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету. Кропивницький – архітектурна перлина у центрі України. URL: https://kroptravel.gov.ua/node/47 (дата звернення: 15.09.2025).

30. Несен І. І. Синтез мистецтв : навч. посіб. Київ : НАКККіМ, 2020. 120 с.

31. Пам’ятник двірникові. URL: https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/76842_pamyatnik-dvornik.htm (дата звернення: 26.08.2025).

32. Пам’ятники Кіровограда: Пам’ятники В.І. Ленину. *Шукач.* URL: https://www.shukach.com/ru/node/2492 (дата звернення: 19.08.2025).

33. Пам’ятники Кропивницького. Вікіпедія. URL: https://surl.li/xazjvl (дата звернення: 15.02.2026).

34. Пам’ятники Кропивницького. Кропивницька міська рада : вебсайт. URL: kr-rada.gov.ua/site/uploads/files/monuments.pdf (дата звернення: 25.02.2025).

35. Пасажирський громадський транспорт Єлисаветграда – Зінов’євська – Кірово – Кіровограда в кінці XIX – XX столітті : історичний нарис (серія «Краєзнавчі розвідки») / авт.-уклад. Жосан О.Е. Кропивницький : КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2021. 128 с.

36. Паспорт військово-меморіального кладовища в м. Кіровограді. Пам’ятники історії та культури СРСР. Міністерство культури СРСР. Міністерство культури УРСР. 10.06.1976 р.

37. Пенязь Т.О. Принципи формування архітектури історичної забудови м. Кропивницького кінця XIX – початку XX ст. : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури за спеціальністю 18.00.01 – «Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури». Київський національний університет будівництва та архітектури МОН України. Київ, 2025.

38. Переліки пам’ятників та меморіальних дощок. Кропивницька міська рада. URL: https://kr-rada.gov.ua/pereliki-pamyatnikiv-ta-memorialnih-doshok/perelik-pamyatnih-ta-memorialnih-doshok-mkropivnitskogo/. (дата звернення: 05.03.2026).

39. Погруддя Олександра Сергійовича Пушкіна URL: https://tusovka.kr.ua/pogruddja-oleksandru-sergiiovichu-pushkinu (дата звернення: 16.08.2025).

40. Подвиг Петра Вересоцького. 21-й канал. 2015. № 19. 07.05.

41. Поліщук В. Зроблено в Єлисаветграді. Кіровоград, 2014. 204 с.

42. Поліщук В.В. Сто років тому. Кропивницький, 2017. 143 с.

43. Поліщук В.В., Невесьолов С.М., Сємічова В.О. Будинок кількох архітекторів. Кропивницький : ВЦ ФО-П Ротар О.С., 2020. 100 с.

44. Поліщук В.В., Тютюшкін Ю.В. Від Тараса до Богдана. Третя частина краєзнавчого проєкту «У металі, бетоні та граніті». Київ : ТОВ «Франко ПАК», 2025. 60 с.

45. Поліщук В.В., Тютюшкін Ю.В. Коли будинки мали власні імена. Кропивницький : ВЦ ККТК, 2023. 130 с.

46. Поліщук В.В., Тютюшкін Ю.В. Охороняється державою. Друга частина краєзнавчого проєкту «У металі, бетоні та граніті». Київ : ТОВ «Франко ПАК», 2025. 118 с.

47. Поліщук В.В., Тютюшкін Ю.В. Тут працювали корифеї. Перша частина краєзнавчого проєкту «У металі, бетоні та граніті». Київ : ТОВ «Франко ПАК», 2025.

48. Реєстр охоронних договорів. Кропивницька міська рада : вебсайт URL: https://kr-rada.gov.ua/restri-ohorona-kult/ (дата звернення: 05.03.2026).

49. Скульптура робітника і колгоспниці на в’їзді в Кіровоград. Кіровоградська правда. 07.08.1955.

50. Словник.ua : портал української мови. URL: https://slovnyk.ua/ (дата звернення: 25.09.2025).

51. Список пам'яток археології, історії та монументального мистецтва. Офіційний сайт Кіровоградської міської ради. URL: http://www.kr-rada.gov.ua/files/content/files/000023.doc (дата звернення: 20.02.2026).

52. Степанова О. А был ли Гоголь? Украина-Центр. 2016.10.05. URL: https://old.uc.kr.ua/a-byl-li-gogol/ (дата звернення: 03.02.2026).

53. Требунських І. Чому у скіфських «баб» є фалос? Що відомо про кам’яні стели в центрі Кропивницького. Гречка. 22.03.2026. URL: https://lnk.ua/AjN0Hu7wR.

54. Тріфонова А. Надгробки у фундаментах будинків: що відомо про єврейські поховання в Кропивницькому. Точка доступу. URL: https://dostyp.com.ua/novini/nadgrobki-u-fundamentah-budinkiv-sho-vidomo-pro-yevrejski-pohovannya-v-kropivnickomu/ (дата звернення: 20.11.2025).

55. Тупчієнко М.П. Ястребовська складова археологічної колекції Кіровоградського обласного краєзнавчого музею. Тези доповідей ІІ Міжнародної наукової конференції «Історія, археологія, анотаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти», 13–14 травня 2021 р. URL: https://dspace.kntu.kr.ua/items/f131a65e-379c-481d-8c79-98331c4116fd (дата звернення: 07.03.2026).

56. У Кропивницькому відкрили пам’ятник князю Святославу Хороброму /редкол. Гречка: інтернет-видання. URL: https://gre4ka.info/suspilstvo/56076-u-kropyvnytskomu-vidkryly-pam-iatnyk-kniaziu-sviatoslavu-khorobromu-foto/ (дата звернення: 20.10.2025).

57. У Кропивницькому засяяли «Закохані ліхтарі». Кропивницька міська рада. URL: https://www.kr-rada.gov.ua/news/u-kropivnitskomu-zasyayali-zakohani-lihtari.html (дата звернення: 18.09.2025).

58. Урочисто відкрили перший в Україні пам'ятник Винниченку. УНІАН. 2010. 18 вересня. URL: https://www.unian.ua/society/402765-urochisto-vidkrili-pershiy-v-ukrajini-pamyatnik-vinnichenku.html (дата звернення: 09.11.2025).

59. Фонтани Єлисаветграда – Кіровограда – Кропивницького : альбом-атлас / автор-укладач О.Е. Жосан. Кропивницький : Ексклюзив-систем, 2018. 140 с. (Серія «Міський архітектурний ландшафт»).

60. Чижов Б. Б. Воспоминания пилота. Ч. І. Кировоград : ГЛАУ, 2011. 345 с.

61. Чижов Б. В небе Кировоградщины. Ч. І. Кировоград : Самиздат, 2006. 245 с.

62. Шмельова Т. В. Мистецтво скульптури: навч.-метод. посіб. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2018. 201 с.

63. Ястребовъ В.Н. Каменная баба. Древности. Труды Императорскаго Московскаго археологическаго общества. Томъ одиннадцатый. Выпускъ II. М., 1886. С. 87.

64. Statues.com. The Sculpture Studio. URL: https://statues.com/ (дата звернення: 15.10.2025).

65. Tegeler Monument Company. URL: www.tsekhovik.com.ua (дата звернення: 15.10.2025).

КРАЄЗНАВЧЕ

ОБРАЗОТВОРЧЕ ВИДАННЯ

СКУЛЬПТУРА В АРХІТЕКТУРНОМУ ЛАНДШАФТІ КРОПИВНИЦЬКОГО (СЕР. XIX – 20-ТІ РР. XXI СТ.)

АЛЬБОМ

Укладач – **Олександр Жосан**,

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки, психології і корекційної освіти комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського», член Національної спілки краєзнавців України, лауреат обласної краєзнавчої премії імені Володимира Ястребова (м. Кропивницький)

Коректор – **Олена Ніколаєва**

Обробка фотографій та інших зображень: **Андрій Семез, Олександр Жосан**

Для обробки фотографій були використані інформаційні технології, зокрема штучний інтелект Gemini.

Підписано до друку 25.05.2026.
Формат 60x90¹/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Друк офсет. Умов. друк. арк. 50.
Обл.-вид. арк. 42,7. Зам. № 0803.

Приватне підприємство «Ексклюзив-Систем».
Вул. Т. Шевченка, 25, м. Кропивницький, 25006.
Тел. 050 692 2940.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4470 від 17.01.2013